

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ім. В.Н. Каразіна

ISSN 0453-8048

№471

2000

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

ISSN 0453-8048

**В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ім. В.Н.Каразіна**

**ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ
НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ**

КОНСТАНТА

ХАРКІВ
2000

Цей випуск присвячено 70-річчю факультету іноземних мов Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. У статтях цього вісника розглянуто проблеми комунікативної лінгвістики, прагматики, філософії мови, міжособової та міжкультурної комунікації, системи мови, та методів викладання іноземних мов.

Для лінгвістів, викладачів, студентів старших курсів, аспірантів та пошукачів.

Електронна версія вісника також за адресою:

<http://www.univer.kharkov.ua>

Відповідальний редактор

І.С. Шевченко (канд. філол. наук)

Редакційна колегія:

В.І.Говердовський (докт. філол. наук)	В.А.Дмитренко (канд. філол. наук)
А.Г.Дородних (докт. філол. наук)	В.І.Каравашкін (канд. філол. наук)
Л.М. Мінкін (докт. філол. наук)	В.Г.Пасинок (канд. пед. наук)
Н.І.Сукаленко (докт. філол. наук)	О.В.Тарасова (докт. філол. наук)
В.О.Ужик. (канд. філол. наук)	Л.М.Черноватий (канд. пед. наук)
С.О.Швачко (докт. філол. наук)	Ю.В.Матюхіна (секретар)

Адреса

редакційної колегії: Україна, 61007, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна,
факультет іноземних мов.
Тел.: (0572) 45-75-04.

Видається згідно з рішенням Вченої Ради Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна від 25 лютого 2000 р., протокол № 2.

Реєстраційне свідоцтво KB № 4063

Copyright © Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна, 2000.

Copyright design © "КОНСТАНТА" 2000.

Copyright cover © "КОНСТАНТА" 2000.

Центральна наукова бібліотека
ХНУ ім. В.Н.Каразіна

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

ISSN 0453-8048

**В Е С Т Н И К
ХАРЬКОВСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
им. В.Н.Каразина**

**ИНОСТРАННАЯ ФИЛОЛОГИЯ
НА РУБЕЖЕ ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ**

КОНСТАНТА

ХАРЬКОВ
2000

Шановні колеги!

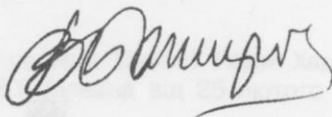
Цього року факультет іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна відзначає свій ювілей. Унікальність цього факультету важко переоцінити. Фахівці факультету іноземних мов забезпечують високу якість підготовки філологів і перекладачів з романських та германських мов. Вони не втомно продовжують творчий пошук нових методів і підходів до навчального процесу, розробляють нові навчальні технології. За роки існування факультет підготував тисячі кваліфікованих учителів та викладачів, перекладачів, науковців, що плідно працюють сьогодні в Україні й поза її межами.

Теоретичний та практичний доробок науковців факультету посідає значне місце у вітчизняній науці, що яскраво засвідчують і публікації його наукового вісника, який здобув визнання широкого кола лінгвістів. Наукові розвідки дослідників факультету іноземних мов гідно продовжують і розвивають магістральний напрямок Харківської лінгвістичної школи, започаткованої О.О. Потебнею та Д.М. Овсянником-Куликовським.

Факультет іноземних мов відіграє значну роль у загальному просуванні незалежної держави України шляхом відкритого суспільства: злам мовних бар'єрів стимулює культурні, економічні, політичні зв'язки на державному та індивідуальному рівні, робить можливим розширення культурного простору.

З нагоди ювілею бажаю колективу факультету та його випускникам творчої наснаги й нових звершень.

Ректор
Харківського національного
університету ім. В.Н.Каразіна

В.С. Бакіров

Факультету іноземних мов
Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна
в честь славного ювілею

Близькі й далекі голоси,
Народів багатоголосся.
Оці грубезні словники –
Дозрілих нив рясне колосся.

Студентська пам'ять убирає
Зерна добірного скарби –
Від готських посивілих грамот
І до сучасної доби.

Поміж мелодій провансальських
Звучить німецький міннезанг,
Мандрують галли, франки, сакси.
То сяє сонце, то гроза.

Ми покидаєм alma mater
З щемливим сумом у душі,
І звук романський чи германський
Нам буде пам'ять ворухить.

Це так в цих стінах повелося:
Тут має душу, тут живе
Безсмертне багатоголосся,
Водночас древнє і нове.

Олександра Ковальова,
випускниця німецького відділення 1971 року,
член Національної спілки письменників України

2000 р.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. В.Н. КАРАЗІНА

Партнерство і співробітництво є прикметою нашого часу. Мова – це найважливіший засіб ділових контактів і взаєморозуміння. Вивчення однієї або декількох іноземних мов – одна з найважливіших інвестицій не тільки для сьогодення, але й для майбутнього.

Спеціалістів, які володіють іноземними мовами, факультет готує вже протягом 70 років. Він був організований на базі відділення іноземних мов і літератури Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка як Український інститут лінгвістичної освіти (УІЛО) в 1930 р.

У структурі інституту були такі відділення: англійсько-німецьке, німецько-англійське, німецько-єврейське, польсько-чеське, сербо-болгарське, франко-румунське, італо-іспанське. Контингент складався з 250-300 студентів.

При інституті працювали робітфаки: в Києві та Макіївці.

В учбовому плані інституту було широко представлено дисципліни соціально-економічного, літературно-лінгвістичного і педагогічного циклів. В числі інших читався курс основ промислового і сільськогосподарського виробництва. На 1 і 2 курсах студенти проходили виробничу практику на підприємствах, у радгоспах і колгоспах.

У 1934 році інститут було переведено з Кисва до Харкова, а у 1935 році він був названий Харківським педагогічним інститутом іноземних мов з трьома факультетами (німецької, англійської і французької мов). У цей час інститут готував як вчителів, так і перекладачів на спеціальному перекладацькому відділенні.

Як найстаріший інститут іноземних мов в Україні, інститут відіграв значну роль у комплектуванні кадрами інших інститутів іноземних мов, які в цей час було відкрито в Одесі, Дніпропетровську, Ворошиловграді, Кременчузі.

У 1935 році при інституті було відкрито за тими ж спеціальностями робітфаки у Харкові і Запоріжжі, які існували до 1938 року.

У 1936 році при інституті було створено вечірній інститут підвищення кваліфікації з тих самих спеціальностей, що на стаціонарному відділенні (для надання допомоги вчителям, які не мали вищої освіти). Цього ж року при інституті було організовано вчительський інститут, який готував учителів іноземної мови для 5-7 класів. У 1946 році його було ліквідовано.

У 1937 році при ХПІМ було відкрито заочне відділення з вказаних спеціальностей. Цього ж року було відкрито аспірантуру. Таким чином, в 30-ті роки інститут переживає період становлення.

За період з 1930 до 1940 року в інституті навчалося близько 1000 студентів і 20 аспірантів. Роботами аспірантів керували московські і ленінградські професори А.І. Смірницький, М.Ф. Сергієвський, М.М. Гухман та інші відомі лінгвісти, тому що в Харкові не було жодного доктора наук з іноземної філології. До 1940 року професорсько-викладацький склад нараховував 140 осіб.

У 1941 році інституту було присвоєно ім'я Н.К. Крупської.

З початком Великої Вітчизняної війни згідно постанови Ради із справ евакуації при Раднаркомі СРСР, комітету із справ Вищої школи УРСР інститут було евакуйовано до м. Маркс Саратовської області, де інститут продовжував роботу.

Евакуація проходила в надзвичайно складних умовах. Вагонів для перевезення особового складу і майна надано не було. Педагогічний персонал інституту прийшлося відправляти пасажирськими і робітничими поїздами; таким же чином відправлялися і студенти.

У середині жовтня до м. Маркс було евакуйовано основну частину педагогічного і адміністративного персоналу, куди увійшли основні керівні працівники інституту, декани факультетів, завідувачі кафедрами та інші кваліфіковані співробітники.

У цей час замість 13 кафедр було створено 6 за рахунок з'єднання споріднених кафедр:

- Кафедру німецької філології і кафедру сучасної німецької мови було об'єднано в єдину кафедру німецької мови (завідувач ст. викладач Л.Ф. Ремер)
- Кафедру англійської філології і кафедру сучасної англійської мови було об'єднано в єдину кафедру англійської мови (завідувач доц. Є.І. Ігельсон)
- Кафедри романської філології і сучасної французької мови було перетворено в кафедру французької мови (завідувач доц. Є.П. Март'янова).
- Кафедри педагогіки, психології і методики було об'єднано в кафедру педагогічних наук.

- Кафедри мовознавства і літератури було об'єднано в кафедру мов і літератур.
- Кафедри основ марксизма-ленінізму і історії – в кафедру марксизма-ленінізму.

Загальні умови роботи інституту на новому місці були виключно тяжкими. Ані будівлю інституту, ані гуртожиток, ані квартири викладачів не було забезпечено палим. Транспорту для перевезення пального надано не було. Морози сягали до -52° . Місцеві організації, не враховуючи умови роботи інституту, систематично відривали студентів і викладачів від навчання, мобілізуючи їх на різні сільськогосподарські кампанії, що спричиняло постійні зриви в роботі інституту, суттєво відбивалося на успішності та призводило до відсіву студентів.

В 1941-42 рр. інститут керувався навчальними планами, які передбачали скорочений 3-річний строк навчання на педагогічному відділенні і 2-річний строк навчання на відділенні референтів-перекладачів. Безсумнівний інтерес представляють навчальні плани того часу.

№	Спеціальність Назва дисципліни	педагог		перекладач	
		всього	практ.	всього	практ.
1	Основи марксизму-ленінізму	220	80	218	80
2	Політекономія	134	381	148	48
3	Психологія	89	17	38	
4	Педагогіка	102	22	-	-
5	Історія педагогіки	104	24	-	-
6	Військова підготовка	467	467		
	• Військова справа		252	216	766
	• Військовий переклад		196	266	196
7	Загальна історія	114	-	72	-
8	Історія СРСР	140	-	142	-
9	Географія	34	7	-	-
10	Загальна література	334	76	108	
11	Основи мовознавства	72		38	-
12	Російська мова	108	38	278	150
13	Українська мова	110	50	142	60
14	Латинська мова	136	136	110	110
15	Методика	124	40	-	-
16	Іноземна мова	2445			
	• Практика	1241	1241	1004	1204
	• Фонетика	318	288	212	192
	• Граматика	515	415	552	446

	• Лексикологія	50	20	72	40
	• Історія мови	77	30	110	74
	• Переклад з іноземної мови	262	262	330	330
	• Переклад з російської мови	262	262	196	196
	• Стилїстика	50	20	64	32
17	Українська література	68	-	64	14

Референти-перекладачі вивчали також такі дисципліни:

1. Історія дипломатії.
2. Історія країни мови, що вивчається.
3. Географія та економіка країни мови, що вивчається.
4. Література: всесвітня, національна, теорія літератури.

Факультативи для педагогів та перекладачів:

1. Друга іноземна мова.
2. Логіка.
3. Стенографія.
4. Історія мистецтва.
5. Практичні заняття з бібліографії і використання довідників.
6. Спецкурс з філології.
7. Спецкурс з літератури.
8. Основи комерційної кореспонденції.

В 30-40 роки абітурієнти, які вступали до інституту, повинні були скласти такі вступні іспити:

1. Російська мова і література (усно і письмово).
2. Українська мова і література (усно і письмово).
3. Історія народів СРСР (усно).
4. Географія (усно).
5. Іноземна мова (англійська, німецька, французька - усно).

Особи, які закінчили середню школу за межами України, могли отримати відстрочку для складання вступного іспиту з української мови на 1 рік.

У воєнні роки наукову роботу було припинено.

У 1943 році Харківський педагогічний інститут іноземних мов ім. Н.К. Крупської повернувся з евакуації та поновив свою діяльність у Харкові. Водночас з відбудовою інституту в Харкові тривала робота філіала в м. Маркс. Реевакуацію філіала повністю було завершено в серпні 1944 р.

Приміщення учбового корпусу і гуртожитку інституту були зруйновані ворожею авіацією. На початку навчального року інституту було надано тимчасове приміщення школи №105. Працювали в 2 зміни (1 зміна - з 8 до 14 години, а друга - з 15 до 21). Наприкінці першого семестру

інститут отримав колишні приміщення УКІХА (пр. Сталіна 18, тепер Московський проспект) з бібліотекою (до 10 тис. томів) і актовю залом.

За 17 років (1930-1947 роки) педагогічний і вчительський інститути підготували до 2000 учителів. З числа випускників інституту 35 закінчили аспірантуру, 29 працювали в той час завідувачами кафедр іноземних мов і до 200 чоловік – викладачами іноземних мов у вузах України.

Багато робітників інституту були учасниками Великої Вітчизняної війни – доц. М.Ф. Богатов (ректор Інституту, а потім декан факультету), К.Т. Баранцев, Г. І. Босняцький, А. М. Водяха, О. С. Драчук, Л. С. Гринберг, О. В. Овденко, Б.А. Зильберборд, О.А. Гальперина, А.С. Мяснікова і багато інших, які своєю участю в війні зробили внесок в справу Великої Перемоги в 1945 році.

З 1947 року в інституті було знов відкрито аспірантуру зі спеціальностей “англійська філологія і французька філологія”, а з 1948 року – зі спеціальності “методика викладання іноземної мови”. У 40-х роках аспірантську підготовку пройшли Б.І. Малаховська, Б.С. Хаймович, Ш.К. Лібін, Л.М. Курченко, Н.М. Анютіна. Пізніше – Г.Г. Почепцов, О.С. Драчук, І.В. Оскнер, О.А. Гальперіна, Л.О. Вороніна, К. І. Ланецька, М. Б. Шварц та ін. Ці науковці працювали в той час або пізніше в інституті, а потім працювали або працюють в університеті.

У 1950 році відзначалося 20-річчя інституту. Цій даті було присвячено спеціальну наукову конференцію. Тоді було видано перший за повсенні роки том наукових записок, який містив 7 статей. Окремо було опубліковано збірку студентських наукових праць.

У 50-ті роки в інституті існувало 7 мовних кафедр: англійської філології (завідувач – доц. Б.С. Хаймович), англійської мови – молодші курси (завідувач – доц. В.Й. Роговська), англійської мови – старші курси (завідувач – доц. К.Т. Баранцев), німецької філології (завідувач – доц. В.М. Шапіро), німецької мови (завідувач – ст. викладач Г.І. Босняцький), французької філології (завідувач – Є.П. Март’янова), французької мови (завідувач – доц. М.М. Пугачов), методики викладання іноземних мов (завідувач – доц. Є.І. Ітельсон). У ці роки на першому курсі було введено обов’язковий коректировочний фонетичний курс і аспектне викладання мов (за досвідом Нижегородського і Московського ДПІМ).

У 1956 році на стаціонарному відділенні інституту було введено підготовку вчителів широкого профілю, а саме: на факультеті німецької мови – вчитель німецької мови і вихователь школи-інтернату, а на факультеті англійської і французької мови – вчитель англійської та української мови і літератури, відповідно – вчитель французької та української мови і літе-

ратури. У зв'язку з введенням другого профілю в інституті встановлено п'ятирічний термін навчання.

У 1957 році в штаті інституту працювало 85 викладачів, з них 14 мали вчений ступінь та звання, зокрема фахівці з іноземної філології і методики: О.С. Драчук, Є.І. Ітельсон, С.Є. Каган, К.М. Перафер, Б.Й. Роговська, Б.С. Хаймович, В.М. Шапіро.

У 1959 році введено нові навчальні плани, згідно яких на факультетах англійської і французької мов замість другої спеціальності – вчитель української мови і літератури впроваджено – вихователь школи-інтернату, тобто друга спеціальність уніфікується на всіх факультетах.

В різні роки в інституті працювали такі відомі вчені і діячі науки і культури: академіки М. Рильський і Л. Булаховський, професор П.І. Зінченко – відомий психолог, професор З.М. Веселовська – видатний фахівець у галузі слов'янських мов, професор О.М. Фінкель – завідувачий кафедрою російської мови і загального мовознавства, професор К.Т. Баранцев – один з перших дослідників української фразеології в порівнянні з англійською, автор першого англо-українського фразеологічного словника, доценти Б.Й. Роговська і Б.С. Хаймович – дослідники граматичної будови англійської мови, доц. О.С. Драчук – один з перших дослідників німецько-українських паралелей у галузі граматики, доц. Є.П. Март'янова – дослідник українсько-французьких відповідностей і багато інших, які залишили свій слід в історії розвитку факультету.

У Харківському державному університеті в 1950 році було відкрито факультет романо-германської філології, деканом якого був доц. О.С. Колодяжний. Завідувачі кафедрами: німецької мови – доц. Ц.Г. Жив, англійської мови – доц. В.В. Акуленко, французької мови – доц. М.А. Шитова. Цей факультет було закрито в 1955 році.

Харківський педагогічний інститут іноземних мов існував до червня 1960 року, тобто до моменту його передачі відповідно до наказу Міністра вищої та середньої освіти УРСР та Міністра освіти УРСР №266/98 від 31 травня 1960 року до складу Харківського державного університету на правах факультету іноземних мов. Це було викликано необхідністю упорядкування справи підготовки вчителів для шкіл Української РСР.

У 1959-60 навчальному році в інституті навчалися 567 студентів на стаціонарному відділенні і 898 студентів – на заочному. Інститут робив кроки в бік посилення практичної підготовки студентів з іноземних мов, не знижуючи філологічної підготовки. В 60-ті роки було створено Клуби друзів англійської, німецької і французької мов, які користувалися великою популярністю. Усі заходи проводилися іноземними мовами. Це сприяло підвищенню рівня професійної підготовки. У витоків цих клубів сто-

яли О.І. Давидов, В.І. Каравашкін. Надалі активну роботу проводили Л.С. Вольф і І.Г. Ріхтер, С.Г. Машенко та ін.

З 1 вересня 1960 року інститут є складовою частиною Харківського державного університету. Деканом факультету іноземних мов обрано колишнього ректора інституту М. Ф. Богатова.

У 1960 році на факультеті було три випускаючі кафедри: англійської філології (завідувач – доц. Б.Й. Роговська), німецької філології (завідувач – доц. О.С. Драчук), французької філології (завідувач – доц. Є.П. Март'янова, пізніше – ст. викладач Н.М. Анютіна).

У 1966 році було відкрито перекладацьке відділення, на яке приймали тільки чоловіків. У 1971 році відбувся перший випуск перекладачів.

У 1972 році кафедру англійської філології було поділено на дві: кафедру англійської філології (завідувач – доц. Ю. М. Ткаченко) та кафедру перекладу і англійської мови (завідувач – доц. В.І. Безуглий). Пізніше до складу факультету було включено загальноуніверситетські кафедри іноземних мов: англійської (завідувач – доц. С.Т. Навальна), німецької (завідувач – доц. О.С. Калиниченко) і французької (завідувач – доц. М.А. Шитова).

У 1987 році кафедру німецької і кафедру французької мови було об'єднано в одну, яка стала називатися кафедрою німецької і французької мов (завідувала кафедрою В.А. Кухтенко).

Внаслідок проведених структурних змін факультет іноземних мов сьогодні включає 6 кафедр. Зокрема чотири випускаючі: кафедра англійської філології (завідувач – доц. О.В. Тарасова, а з лютого 2000 року – доц. Л.В. Солюшук), кафедра німецької філології (завідувач – доц. В.І. Каравашкін), кафедра французької філології (завідувач – доц. О.І. Давидов), кафедра перекладу (завідувач – доц. Л.М. Черноватий) і дві загальноосвітні: англійської мови (завідувач – доц. В.О. Ужик), німецької і французької мов (завідувач – доц. В.Г. Пасинок).

Сьогодні, в 2000 році, штат факультету складається з 91 одиниці, серед них 2 професори, 32 доцента, 38 старших викладачів, 19 викладачів, більш 20 співробітників, 11 аспірантів, 15 пошукачів. На факультеті навчається 607 студентів (стаціонарна форма) і більш 300 (заочна форма).

Деканом факультету є доц. В.Г. Пасинок.

У різні часи деканами факультетів в інституті були: Л.Ф. Ремер, Б.Й. Роговська, Є.П. Март'янова, В.І. Шонін, І.О. Кітенко, М.М. Пугачов, О.В. Овденко, Ю.І. Коваленко; пізніше в університеті: М.Ф. Богатов, Н.М. Анютіна, Ю.К. Чучко.

Факультет готує фахівців з двох іноземних мов – англійської і німецької, англійської і французької, німецької і англійської, французької і ан-

гійської з кваліфікацією: викладач двох іноземних мов та літератури, перекладач-референт з двох іноземних мов. За спеціальністю “викладач” навчання проводиться за денною та заочною формами. За спеціальністю “перекладач” – тільки за денною формою. Крім двох мов основної спеціальності приділяється увага вивченню інших іноземних мов, наприклад, іспанської, італійської, японської. Диплом фахівця випускники одержують після закінчення 10 семестрів. Найздібніші до навчання і наукової діяльності студенти мають можливість одержати ступінь магістра.

Практичне оволодіння іноземними мовами здійснюється протягом перших двох років. Це дозволяє, починаючи з третього курсу, вивчати теоретичні дисципліни за фахом іноземними мовами.

Студенти факультету одержують ґрунтовну професійну підготовку. Крім вивчення мови в усіх її аспектах, студенти оволодівають теорією і практикою громадсько-політичного, науково-технічного і основами художнього перекладу, глибокими знаннями про країну, мова якої вивчається, курсом міжнародних економічних відносин. Широка філологічна підготовка забезпечується вивченням таких дисциплін, як вступ до германського і романського мовознавства, лексикологія, історія мови, стилістика, теоретична граматики, загальне мовознавство, латинська, українська ділова мова, історія зарубіжної літератури, українська література та ін. Студенти педагогічного і перекладацького відділень одержують ґрунтовну педагогічну підготовку, вивчаючи цілий ряд дисциплін психолого-педагогічного циклу.

Велика увага приділяється курсу інформатики і основам комп’ютерної техніки. Якісно новому рівню підготовки спеціалістів сприяє реалізований у 1997 р. проєкт Мультимедійного центру факультету. Комплекс комп’ютерного обладнання, що встановлено в рамках проєкту, інтегрує можливості лінгафонного кабінету, відео- і комп’ютерного класу. Для автоматизації управління навчальним процесом у деканаті і на всіх кафедрах встановлено підключені до локальної мережі робочі місця, що складаються з персонального комп’ютера і принтера.

З 1998 р. факультет увійшов до глобальної мережі Інтернет.

З метою поширення знань про країни, мова яких вивчається, встановлення міжнародних зв’язків, надання актуальної інформації про можливості стажування за кордоном на факультеті створено Інформаційний центр німецької мови.

Педагогічну практику студенти проходять в середніх школах, гімназіях, ліцєях, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах. Перекладацьку практику – в науково-дослідних, проєктних інститутах, на державних, спільних і приватних підприємствах.

Студенти, аспіранти і викладачі факультету мають можливість проходити мовне стажування в Австрії, Великобританії, Німеччині, Сполучених Штатах Америки, Франції.

Випускники факультету працюють сьогодні в багатьох школах Харкова і Харківської області, в науково-дослідних і проектних інститутах, комерційних підприємствах і об'єднаннях, представництвах в інших країнах, скрізь, де потрібні кваліфіковані знавці іноземних мов.

Для підготовки наукових кадрів на факультеті існує аспірантура зі спеціальності 10.02.04 – германські мови (англійська, німецька). Функціонує Спеціалізована вчена рада із захисту кандидатських дисертацій з двох спеціальностей: 10.02.04 – германські мови і 10.02.15 – загальне мовознавство.

Співробітники факультету підтримують тісні наукові контакти з провідними університетами України, СНД, Великобританії, Австрії, Німеччини, США, Польщі, мають наукові публікації у вітчизняних і зарубіжних видавництвах.

Зусилля кафедр факультету спрямовані на забезпечення переходу від інформативної моделі навчання іноземним мовам до розвиваючої та інтенсивної методики. Цьому сприяє впровадження методичних засобів, що стимулюють інтелектуальну діяльність у процесі навчання, розширюють загальнокультурний світогляд студентів, прищеплюють їм навички самостійної творчої роботи.

Серед випускників факультету іноземних мов такі відомі вчені як проф. В.В. Акуленко, проф. М.А. Бобирева, проф. Г.Г. Почепцов, проф. Л.М. Мінкін, проф. О.В. Овденко, проф. В.І. Карабан, проф. В.І. Говердовський, проф. М.Д. Култаєва, а також перекладачі-поети М. Лукаш, І. Гаврильченко, О. Ковальова, О. Омельченко, М. Култаєва та ін.

Останнє десятиріччя 20-го століття для германістики Харківського університету виявилось плідним: наприкінці 80-х і на початку 90-х років захистили докторські дисертації А.Г. Дородних, Г.В. Ейгер, О.О. Прокопчук, О.В. Тарасова. За той же період було захищено 15 кандидатських дисертацій. У 1999 році захистили докторські дисертації доц. І.С. Шевченко, доц. Л.М. Черноватий.

Таким чином, нове покоління науковців факультету іноземних мов Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна робить свій внесок у славетну історію Харківської лінгвістичної школи.

*В.І. Каравашкін, завідувач кафедри німецької філології,
В.Г. Пасинок, декан факультету іноземних мов*

К ПРАГМАТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ЯЗЫКОВ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

Безуглая Л.Р.

Новое тысячелетие наука о языке встречает в новом облике: переориентировавшись со структурных исследований на коммуникативно-прагматические, ставящие в центр лингвистических интересов человека как субъекта языка и носителя речи. Именно антропоцентризм характерен для прагматики языка и других, граничащих с ней, современных лингвистических направлений – социо-, психо- и когнитивной лингвистики, которые, бесспорно, являются ныне приоритетными областями исследований языка и речи. Их принципы проникают практически во все традиционные языковедческие дисциплины, “очеловечивая” их, открывая в них все новые привлекательные предметы исследования. Пример тому – успешно развивающиеся в последние десятилетия прагматилистика, контрастивная прагмалингвистика, прагмасинтаксис, прагматика текста и т.п. Особо хочется отметить молодую отрасль языкознания прагматическую историю языка. Появление ее представляется наиболее закономерным, т.к. логически вытекает из современного переосмысления двух важнейших принципов системно-структурного языкознания, сформулированных Фердинандом де Соссюром – удаления речи из внутренней предметной области языкознания и вынесения на второй план диахронии в пользу синхронии. Поскольку современная наука переосмысливает соотношение языка и речи, выдвигая на первый план изучение последней, то это логически должно повлечь за собой смещение приоритета во втором принципе в пользу диахронии, ибо, по словам Ф. де Соссюра, “все диахроническое в языке является таковым лишь через речь” (2:130).

Интегративные процессы в современной лингвистике характеризуются вовлечением в них более чем двух дисциплин: все чаще исследования проводятся на стыке нескольких областей. В частности, в данной статье освещается историческая динамика функционирования адресатных местоимений немецкого и английского языков, что затрагивает область исследования и истории данных языков, и лингвопрагматики, и социолингвистики, и компаративистики.

Последняя тоже переживает сейчас период “очеловечивания”. Новое значение приобретает операционный прием сравнения: сравнению подвергаются не только и не столько структурные явления в различных языках, сколько особенности употребления данных явлений в речи отдель-

ними індивідуумами, мовними особистостями, мовними спільнотами, складаються з різних біосоціальних шарів.

Так, вивчаючий німецький і англійський мови невольно задається такими питаннями, як: чому в одній мові функціонує двохелементна, а в другій – одноеlementна парадигма адресатних місцеимен, як співносяться між собою форми цих місцеимен в даних мовах, чому німецькомовний мовлячий для ввічливого звертання використовує форму 3 особи мн.ч., а не 2 особи мн.ч., як це має місце в рідній (російській, українській) мовах і т.п.

Відповіді на подібні питання неминуче передбачають звертання до історії розглянутих мов, оскільки мова йде про конвенціональні явища, а конвенція, як властивість мови, завжди формується історично. Однак, сучасні підручники з історії німецької і англійської мови майже не дають задовільних відповідей на поставлені питання, оскільки в них лише констатуються існуючі на певних етапах розвитку мови форми, але не освітлюються особливості їх використання і причини того чи іншого напрямку їх розвитку.

Так чому ж все-таки обумовлено різниця в використанні адресатних місцеимен членами німецької і англійської мовних спільнот?

В давньонімецькій і давньоанглійській періоді всі соціальні і міжособистісні відносини комунікантів виражалися при допомозі місцеимен *du* в німецькій і *thou* в англійській мовах, для позначення множини адресатів використовувалися місцеимен *ir* і *ye*, т.е. даним місцеимен була притаманна тільки референціальна функція.

В XIII столітті за ними закріплюється соціально-регулятивна функція: вони служать для вираження соціальних відносин між комунікантами: комуніканти з вищих шарів суспільства використовують обоюдне *ir* або *ye*, між комунікантами з нижніх шарів функціонують форми *du* або *thou* ("solidarity semantic"). В ситуації соціального нерівності вищий в соціальній ієрархії звертається до нижчостоящому *du* або *thou*, але в відповідь очікує *ir* або *ye* ("power semantic") (3:169).

Соціально марковане звертання до 2 особи мн.ч. виникло з латинської *Pluralis majestatis* – римські королі мали звичай величати себе в 1 особі мн.ч., викликаючи звертання до себе придворних аналогічно до 2 особи мн.ч. (7:91). Тому логічно передбачити, що спочатку використання цього місцеимен було характерно для асиметричного спілкування придворних з королем, потім поступово поширилося в асиметричному спілкуванні знаті і тільки потім стало типовим для будь-яких ситуацій соціального нерівності.

Сравнивая функционирование немецких и английских адресатных местоимений в речи персонажей У. Шекспира и Г. Сакса, приходим к выводу, что фактор социальной обусловленности употребления местоимений в английском языке 16 века более выражен, чем в немецком, что можно объяснить отставанием в общественно-социальном развитии феодальной раздробленной Германии. По этой причине древнегерманское “асоциальное” местоимение *du* дольше всего продержалось в употреблении именно в речи крестьян (7:92): слуги зажиточных крестьян в пьесах Г. Сакса зачастую обращаются к своим господам *du*.

С ограничением употребления местоимений 2 лица ед.ч. для номинации адресатов из нижних слоев общества растет значение этих местоимений как аффективного обращения: они употребляются для выражения расположения, положительных, доверительных эмоций, с одной стороны, и антипатии, презрения, с другой (4:172). Так, в хронике У. Шекспира “Король Генрих V” Генрих, делая предложение дочери короля Франции, переходит с *you* на *thou*, что отражает его стремление усилить интимный, доверительный тон беседы:

King Henry: I know no ways to mince in love, but directly to say 'I love you': then if you urge me further than to say "Do you in faith?" I wear out my suit. Give me your answers, i'faith do: and so clap hands and a bargain. How say you, lady? [...] And what sayest thou then my love? Speak, my fair, and fairly, I pray thee.

/Shak., King Henry Vth, V, ii, 132ff, 177ff/

Для аффективной речи персонажей У. Шекспира более характерно употребление местоимения *thou*, тогда как персонажи Г. Сакса чаще обращаются в целях выражения личностного отношения к собеседнику *Ihr*. Показательно в этом плане функционирование субстантивного обращения в сочетании с местоимением: обращение “*Ihr* + существительное” зафиксировано только как этикетная форма (*Ihr lieber Nachbar, Ihr Herrn* и т.п.), местоимения *du* и *you/thou* употреблялись в сочетании только с эмоционально-оценочным отрицательным обращением, выражая пренебрежительное отношение к адресату (*du Narr, you giant* к мальчику-слуге, *thou rebel* и т.п.).

Примечательно, что английское местоимение *you*, в отличие от его немецкого этимологического эквивалента *Ihr*, в 16 веке способно заменять форму *thou* во всех типах коммуникативных ситуаций, что подготовило почву для постепенного вытеснения из речи последней и перехода к одноэлементной системе адресатного местоимения в английском языке.

Среди ученых нет единого мнения по поводу причин отмирания формы *thou*, тем не менее, вопрос о том, “явилось ли исчезновение формы единственного числа примером общественно обусловленного изгнания слова или за это ответственны неосознаваемые обществом влияния языковой структуры” (4:214), неизменно решается в пользу первой причины. Т.Финкенштедт, М.Кноррек и др. связывают данный процесс с передовым общественно-историческим развитием Англии, способствовавшим развитию в языковом сознании англичан целесообразности и рационализма. “В век разума и холодной целесообразности” (4:223) употребление говорящим в зависимости от его настроения местоимений *thou* и *you* противоречило ценностной ориентации англичан на формально-логический способ выражения мыслей, что и привело к конкуренции данных местоимений (8:65). М.К. Адлер, М. Брайант и Д.Р. Эйкен называют отмирание *thou* “триумфом демократических принципов” (3:179), выдвигая в качестве основной причины этого явления относительное выравнивание нижних слоев общества к началу 18 века.

В созданном в середине 17 века религиозном обществе квакеров закрепились обращения *thee* (форма винительного падежа от *thou*) среди его членов при обращении друг к другу, а *you* – при обращении к постороннему собеседнику.

Из литературного и разговорного языка *thou* было полностью вытеснено формой *you* к 19 веку; в современном английском *thou* сохранилось только в поэтическом и религиозном стиле, в некоторых северных диалектах и в обиходе квакеров (3:178).

Историческая динамика немецких адресатных местоимений гораздо сложнее, чем английских. Развитие их не только не привело к установлению одноэлементной парадигмы, подобной английской, но и способствовало видоизменению парадигмы, существовавшей в 16 веке. В качестве причин учеными называются различные явления — прежде всего, связанные с общественным развитием Германии, с изменениями в социальной структуре общества, в языковом сознании носителей немецкого языка.

По-видимому, неправомерно выделять какую-то причину в качестве основной, следует говорить о комплексе причин, обусловивших сложный процесс преобразования парадигмы *du—Ihr* в парадигму *du—Sie*. Рассмотрим эти причины.

Во-первых, стойкость диалектной изоляции отдельных областей страны, отсутствие языкового центра, “посредника и связующего звена звуков и форм”, каковым в Англии был Лондон (4:219), усиливали нерав-

номерность социальной структуры общества, тормозили выработку единых языковых и речевых норм (6:87).

Во-вторых, в 18 веке появляется дружественное *du*, восходящее к “культу дружбы времен Гете” и “питью на брудершафт”. Вряд ли можно говорить об отмирании *du* по аналогии с английским *thou*, поскольку обновление этой формы означало одноразовый, исключаящий движение назад, переход, символизирующий осознанное изменение межличностных отношений (4:232). Употребление дружественного *du* нашло яркое отражение в драматургии Бури и Натиска, закрепившей новое значение этого местоимения в литературном языке, переживающем период своего становления. Так, в комедии Ленца “Гувернер” студенты-друзья не просто обращаются друг к другу *du*, но и используют при этом субстантивное обращение “брат”, свидетельствующее о новом качестве человеческих отношений:

Fitz: Was zahlst du hier?

Pätus: Ich zahle - Wahrhaftig, Bruder ich weiß es nicht.

/Lenz, Der Hofmeister, S.106/

В-третьих, неоднородность социальной структуры общества обусловила сосуществование и конкуренцию в немецком речевом общении 17-18 веков сразу нескольких форм вежливого местоименного обращения: *Ihr*, *Er/Sie* (3 лицо ед.ч.), *Sie* (3 лицо мн.ч.), *Dieselben*.

Зародившаяся в начале 17 века и бурно развивающаяся буржуазная прослойка общества заимствовала у аристократии титулы *Herr* и *Frau* и образовала новое, восходящее к данным титулам обращение в 3 лице ед.ч. *Er/Sie*, которое вскоре было перенято высшими слоями общества и потеснило в этикетном общении традиционное *Ihr*.

Однако, несмотря на то, что местоимение *Er/Sie* изначально претендовало на употребление в качестве максимально вежливой формы, продержаться ему в этой функции удалось недолго. Уже в конце 17 века аристократия начинает употреблять обращение на *Er/Sie* в ситуации пренебрежения и снисхождения, выдвинув в качестве альтернативы уважительное обращение в 3 лице мн.ч. – *Sie*, происходящее от субстантивных обращений типа *Ihro Gnaden*. Форма *Ihr* продолжает функционировать как этикетная, занимая промежуточное положение в шкале вежливости между *Sie* (3 лицо мн.ч.) и *Er/Sie* (3 лицо ед.ч.). Многообразие форм немецких адресатных местоимений иллюстрируют пьесы драматургов Бури и Натиска, где зачастую в одной и той же сцене наблюдаем неоднократную смену местоименных форм в зависимости от социального статуса, межличностных отношений, настроения и коммуникативных целей говорящих. Так, частая смена форм местоименного обраще-

ния в следующем примере вызвана негативным отношением слуги помещика к пришедшей служанке приятельницы хозяина:

Adam: Was wollt Ihr? Was sucht Ihr?

Rahel: Ich bin es, Monsieur Adam! Sehn Sie mich nur an.

Adam: [...] du Kupplerin [...]

Rahel: Was sagt Er da für ein Wort? Was meint Er damit?

Adam: He he! Nicht wahr, ich weiß mehr, als ich wissen soll. Nicht wahr, Ihr sucht unsern jungen Herren.

/Lenz, Die Buhlschwester, S.44-45/

Парадигма немецких местоимений 17-18 веков, образно именуемая Г. Фрицем и М. Муkenгауптом “изобилием вежливости” (5:190), не ограничивалась формами *du, Ihr, Er, Sie*. Помимо этого функционировали маргинальные новообразования *Hochderselbe, Höchstderselbe, Dieselben* и т.п., которые не были приняты низшими слоями общества и получили распространение только в речевых произведениях эпистолярного жанра (5:190; 9:212).

Надо отметить, что местоимение 3 лица мн.ч. *Sie* не с такой уж легкостью утверждало свои позиции в этикетном речевом общении. В 18 веке среди ученых-германистов и на страницах журнала “*Journal des Luxus und der Mode*” развернулась острая полемика по вопросу употребления форм *Ihr* и *Sie* (4:243). Против распространения обращения *Sie* выступал, например, Я. Гримм, называя его “позорным пятном” в немецком языке (7:94). Тем не менее, именно это местоимение оказалось наиболее приемлемой для немцев формой вежливого обращения.

Попытки некоторых исследователей установить универсальную зависимость степени вежливости адресатной формы от грамматических категорий лица и числа неизменно приводят к противоречиям. Так, Г.Й. Зимон, ссылаясь на то обстоятельство, что лексемы с менее выраженной категоризацией якобы более склонны употребляться в этикетной функции, доказывает, что форма *Ihr* являлась в 18 веке более вежливой, чем *Er*, поскольку *Ihr* проявляет отклонение от *Du* только в числе, а *Er* – и в числе, и в лице (9:213). Однако, в таком случае форма *Ihr* должна быть и более вежливой, чем *Sie*, что противоречит реальности.

Причины выбора носителями немецкого языка для вежливого обращения формы *Sie* следует усматривать не в структурных характеристиках парадигмы местоимений, а в развитии языкового сознания немцев. Именно речезыковая ментальность обусловила выбор ими местоимения 3 лица мн.ч.: они увидели в этой форме возможность объединения двух качественных характеристик вежливости, присущих формам *Ihr* и

Er – “омножествлення” адресата і дистанціювання, отстранення від нього (3:201).

Незважаючи на суттєві відмінності в розвитку употреблення адресатних местоименій німецького і англійського мов, можна зробити висновок про те, що вони шли по шляху усунення соціально-регулятивної функції. В 20 столітті адресатні местоименія обох мов зберегли загальної тільки референціальну функцію употреблення. Сучасна німецька парадигма *du—Sie* відображає не соціальне положення комунікантів, а особливості їх міжособистісних відносин (довіриельність – формалізм, солідарність – дистанція) (4:256; 7:95).

Як бачимо, дослідження і описання розвитку прагматических явишень неізбежно влечет за собою сопоставительний аналіз даних явишень в іншій мові (мовах), що допомагає отримати достовірні результати. Сопоставлення це ґрунтується, во-перших, на прагматическіх характеристики мови, які в основі своїй універсальні, поскільки універсальними являються психіческіє стани комунікантів (1:24). Національно-специфіческіє особливості прагматических властивостей мови проявляються на рівні реалізації визначених лексем і структур, вивчення розвитку якого повинно проходити тільки в сопоставленні з іншими мовами. Во-вторых, діахроніческе сопоставлення прагматических властивостей мов сопряжено з привертанням аналізу общественно-соціальних явишень, які немыслимо розглядати ізольовано, в рамках окремої мовної спільноти. Слідовательно, прагматическа історія мови повинна бути сопоставительной. К створенню такої історії і підійшла сучасна лінгвістическа наука.

Література

1. Карабан В.И. Речевые универсалии и универсальность сложных речевых актов // Весн. Киев. ун-та. Сер. Романо-герм. фил. – 1990. – Вип. 24. – С.23-27.
2. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики // Ф. де Соссюр. Труды по языкознанию: Пер. с фр. яз. – М., 1977. – С.31-274.
3. Adler M.R. Naming and addressing: A sociolinguistic study. – Hamburg, 1978.
4. Finkenstaedt Th. You und thou. Studien zur Anrede im Englischen. – Berlin, 1963.
5. Fritz G., Muckenhaupt M. Kommunikation und Grammatik. – Tübingen, 1981.
6. Hartmann D. Zum Verhältnis von Sprachgebrauch und Sozialstruktur bei pronominalen Anredeformen // Sprachstruktur - Sozialstruktur: Zur Linguistischen Theorienbildung. – Königstein, 1978.
7. Kammerer F. Von Duzen und Siezen // Muttersprache. – 1937. – N52(3). – S. 91-96.
8. Knorrek M. Der Einfluß des Rationalismus auf die englische Sprache. – Breslau, 1938.
9. Simon H.J. What Typologists Might Be Interested to Know about the Diachrony of the German Pronouns of Address // J. Strässler (Hrsg.) Tendenzen europäischer Linguistik. – Tübingen; –1998. – S.210-214.

ДИСКУРС ТЭТЧЕРИЗМА (на матеріалі речей Маргарет Тэтчер 1968-1996)

Белова А.Д.

На рубеже столетий политический дискурс превратился в один из популярных объектов исследований. Несмотря на многочисленные, восходящие еще к античным временам негативные оценки политики как сферы деятельности, политиков как профессионалов (3: 3-5), интерес ко всему политическому в мире не только не ослабевает, а, наоборот, явно усиливается.

Сама по себе идея взаимосвязи власти, идеологии, личности и языка, реализуемая ныне в виде политического дискурса, не нова. В настоящее время эти факторы настолько тесно переплелись, что изучение феномена представляется уже невозможным в рамках только одной какой-либо дисциплины и требует взаимодействия политологии, социологии, когнитологии, психологии, имиджеологии, лингвистики (7). Помимо этого в наши дни наблюдается определенная маркетизация политического дискурса, что предполагает его превращение в дискурс рынка. Процесс является в значительной степени результатом симбиоза СМИ и политики. Тот, кто контролирует порождение дискурса (стиль, риторику, тематику, интеракцию и т.д.), пользуется максимальной властью. В последнее время политический дискурс вызывает особый интерес и как сфера манипулирования общественным сознанием, область возможного нейролингвистического программирования, информационного вампиризма (2; 8).

В процессе порождения дискурса (преимущественно вербального образования), равно как и в процессе контроля за ним, исключительно важную роль играет язык. Подобно тому как идеология и власть продуктивны и живучи только в том случае, когда они обращены к ежедневной практике людей, их мыслям и чувствам (1:78), язык, сам по себе власти не имеющий, приобретает ее, вплетаясь во властные структуры, и только тогда, когда регулярно используется в соответствующем направлении людьми, обладающими властью. В лингвистике в настоящее время формируется и новое направление - критический анализ дискурса и критическая лингвистика (1), в рамках которого политика рассматривается как сфера деятельности, имеющая свой особый, сложившийся код (3:5).

Анализ власти и идеологии носит оценочный характер (unavoidably evaluative dimension) (5:126). Дискурс как форма социального действия, всегда определяется ценностями, социальными нормами, условностями (в качестве естественных идеологий) и социальной практикой, всегда на-

ходится под влиянием структур власти и исторических процессов (1: 6). Неизбежна, следовательно, и оценочная характеристика политического дискурса, не существующего без социальных значений.

Тэтчеризм, как течение в британской политике и экономике, продолжает интересовать специалистов и через десять лет после отставки Маргарет Тэтчер. Лейбористская партия, руководимая Тони Блером, подаваемая им в прессе как *New Labour*, строит свой дискурс в значительной степени на контрасте с политикой и идеологией консерваторов периода Маргарет Тэтчер. Идеи нынешних лейбористов – это интерпретация модификация, трансформация уже известных положений. Идеология, политика так или иначе находят свое выражение в политических терминах, слоганах, аргументах. В этой плоскости лейбористы пока не отличились оригинальностью, а слово *Blairism* лишь заняло скромное место в целом ряду производных, образованных по аналогии с *Thatcherism* и уже не воспринимается как неологизм. Неотъемлемой чертой дискурса консерваторов была идея действенности, активности, на что указывали множественные глаголы с суффиксом *-ize* (*Last week Labour voted for the state to renationalize British Telecom and British Gas... What the Labour party of today wants is: housing – municipalized; industry – nationalized; the police service – politicized; the judiciary – radicalized; union membership – tyrannized; and above all – and most serious of all – our defences neutralized* (1986, 259). Новые лейбористы сконцентрировались только на одном аналогичном глаголе (*modernize*), сделав его своим слоганом.

Политика находит выражение не только в программных партийных документах, но и в публичных выступлениях политиков. Сегодняшняя политика в силу своей сложности и многомерности неподвластна одному политику (4). Спичрайтеры стали неизменными спутниками политиков. Два самых известных мифа, касающихся взаимодействия политиков и спичрайтеров (1/ политики сами пишут тексты всех своих выступлений, 2/ политики произносят именно то, что говорят им спичрайтеры) совершенно не соответствуют действительности. Маргарет Тэтчер также имела команду помощников, тщательно готовивших ее речи, однако, исключительная индивидуальность премьер-министра сквозила во всем (Certainly, with Margaret Thatcher speech-writers may have an occasion to be mind-readers, but never ventriloquists. Yet undeniably the end product was 'Thatcher'. 'Speech-writing was for me an important political activity. As one of my speech-writers said, 'No one writes speeches for Mrs Thatcher : they write speeches with Mrs Thatcher) (XV-XVI). Свои выступления Маргарет Тэтчер рассматривала прежде всего как инструмент политики, а не средство пропаганды, хотя и пропагандистская составляющая не игнорировалась.

Секрет феномена тэтчеризма не только в исключительных индивидуальных способностях Маргарет Тэтчер, и в том, что она была выдвинута судьбою на политическую арену в нужное время. По мнению экспертов, успех тэтчеризма при всех его изъянах заключался в том, что премьер-министр обратилась к давней традиции воинствующего британского индивидуализма, соединив его с приверженностью рыночной экономике, классическим наследием партии консерваторов и возможностью большего выбора для каждого британца (9: 27). В результате тэтчеризм стал восприниматься как самостоятельная идеология, как цельная политическая программа, основанная на синтезе английских ценностей – самодостаточности, энергичности, тяги к приключениям и независимости.

Главной составляющей дискурса тэтчеризма стали разнообразные ценности, мораль британского общества (...different national traditions, experience and religious values must effect the social, political and economic solutions (1977, 60)

Стремление отстоять интересы Великобритании в Европе, “разбудить” британцев, принимавшее иногда агрессивные формы, заставляло Маргарет Тэтчер обращаться в своих выступлениях ко временам, когда Британия была мировым лидером (We are the people that in the past made Great Britain the workshop of the world, the people who persuaded others to buy British, not by begging them to do so because it was best. We are the people who have received more Nobel prizes than any other nation except America; and head for head we have done better than America, twice as well in fact (1975, 33) It is noteworthy that the Victorian era – the heyday of free enterprise in Britain – was also the era of selflessness and benefaction (1977, 53). We are the people who, among other things, invented the computer, the refrigerator, the electric motor, the stethoscope, rayon, steam turbine, stainless steel, the tank, television, penicillin, radar, the jet engine, hovercraft, float glass and carbon fibers etc. And the best half of Concorde! (1975, 33) Ключевыми словами – аргументами – стали обращение к давнему стереотипу (the workshop of the world), напоминание о славных викторианских временах, сравнение с современной супердержавой (America), самое престижное признание научных достижений (Nobel prizes). Повторяющаяся фраза We are the people who... призвана создать эффект единства нации. Возвращается Маргарет Тэтчер и к опыту своих выдающихся предшественников – лидеров консервативной партии, в первую очередь, Уинстона Черчилля (a man called by destiny to raise the name of Britain to supreme heights in the history of free world (1975, 30).

Именно в духовном кризисе британского общества, потере ценностной доминанты лидер консерваторов усматривала причины экономичес-

кого отставания страны (The economy had gone wrong spiritually and philosophically. The economic crisis was a crisis of the spirit of the nation (XV) Without a healthy society the economy will not stay healthy for long (1980, 115) We lost because we did not appear to stand firmly for anything distinctive and positive. Sneering at 'middle-class values' is no insult to the working class no less than the *bourgeois*. People come first – their needs, their hopes, their choice, their values and ideals (1975, 19). Self-reliance has been sneered at if it were an absurd suburban pretention (1975, 21). Every generation must restate its values in light of present challenges, but also in light of past experience (1977, 59) The world has never offered us an easy living. There is no reason why it should. We have always had to go out and earn our living – the hard way. In the past we did not hesitate. We had great technical skill, quality, reliability. We built well. We delivered on time. The world bought British and British was best. Not German. Not Japanese. British. It was more than that. We knew that to keep ahead we had to change. People looked to us as the front-runner for the future (1979, 98) Краткие отрывистые предложения с ретроспективной направленностью подают кванты информации в очень сжатом виде, концентрируя внимание на отдельных фрагментах истории, способствуют быстрому продвижению мысли, что в совокупности создает эффект убедительности.

Как и многие другие политики, будущая премьер-министр начала строить свой дискурс, критикуя главных политических противников (What's wrong with politics? They distrust the politicians and have little faith in the future. The great mistake – Too much government. Too much reliance on statistics – too little judgement. The present result of the democratic process, therefore, been an increasing authoritarianism (1968). It is the Labour Government that has pushed public spending to record levels. How have they done it? By borrowing and borrowing. Never in the field of human credit has so much been owed (1975, 31) depressed profits, low investment, no incentive, and overshadowing everything – Government spending, spending, spending far beyond the taxpayers' means (1975, 35). If ever a nation has spent and spent again, ours has. Today that dream is over (1980, 114) They have done the wrong things at the wrong time in the wrong way, and they have been a disaster for this country (1975, 36). What has happened to Britain? They want to know why we are hiding our heads in the sand. (1976, 43). Human dignity and self-respect are undermined when men and women are condemned to idleness (1980, 113) (I was accused of scaremongering. But events have more than justified my words (1980, 116). Критика осуществляется путем использования слов с отрицательной оценочной семантикой, с грамматическим значением негативности, за счет реализации семантики предельности (чрезмерность),

многократных повторов. Стереотипом в политике стала критика оппонентов из-за невыполненных обещаний (Rhetoric is easy, but it does not produce jobs (1982, 205). Одним из главных направлений критики лейбористской политики была критика социализма, в том числе и аксиологической плоскости (For it is not only in my country that socialism has failed the nation (1977, 51). Today, Labour's policies are at a dead end, economically and politically. Socialism has failed (1987, 269). Experience has shown that socialism corrodes the moral values which form part of a free society. Traditional values are also threatened by increasing state regulation (1977, 54).

Контрастным образом были представлены собственные обещания улучшить положение дел в стране (This is not something to crow about. We do not hope for a country in ruins so that we can take over. We want to be elected so that we can do better, not because we could not possibly do worse (1978, 82). We shall do all that a Government can to rebuild a free and prosperous Britain (1978, 84). On behalf of the Government to which you have given the task of leading this country out of the shadows, let me close with these words: You gave us your trust. Be patient. We shall not betray that trust (1979, 108) Политические цели отождествляются с интересами всего народа (This is not a fight for 'privilege'; it is a fight for - freedom for every citizen (1975, 18). Возвышенный характер носили обещания в день вступления Маргарет Тэтчер в должность премьер-министра

Where there is discord, may we bring harmony.

Where there is error, may we bring truth.

Where there is doubt, may we bring faith.

And where there is despair, may we bring hope. (1979, 94)

Словам с отрицательной семантикой были противопоставлены слова, называющие вечные, глобальные ценности, в сочетании с футуральной перспективой.

Политическими идеями, вокруг которых должно было состояться объединение нации, были идеи свободы и демократии (The government will not weaken. This nation will meet that challenge. Democracy will prevail (1982, 226)... Let us never forget that the case for democracy rests ultimately on morality (1984, 232). Each generation has to stand up for democracy. But I am confident. Britons will never lack brave hearts nor sound laws to defend their freedoms (1984, 235)

Все ценности, по мнению Маргарет Тэтчер, связаны с моралью, с добродетелью, на страже которых должно стоять государство (My theme will be the virtue of a nation is only as great as the virtue of individuals who compose it (1981, 121). This sense of fair play is based on the acceptance by the majority in the nation of some moral absolutes which underpin our social and commercial

relationships (1981, 125). Our fellow-feeling develops from selfregard. Because we want warmth, shelter, food, security, respect and other goods for ourselves...(1977, 62) The well-being of our people is about far more than the Welfare State. It is about self-reliance – family help, voluntary help – as well as state provision. In a society which is truly healthy, responsibility is shared and help is mutual (1982, 207). And that responsibility cannot be shirked – it is a personal responsibility. It is a moral responsibility (1981, 126). Bible principles – Relevance to Political Life (1988, 310). But the role of the state in Christian society is to encourage virtue, not to usurp it (1978, 74).

Кризис общества стал частично результатом падения добродетели в семье (Of course, there's never been a golden age of universal marital bliss. But the worry is that was once the exception may now become the rule (1990, 440). But let us remember that we are a nation, and that a nation is an extended family (1979, 108).

Рассуждения о добродетелях, трудно избежать упоминания о пороках (Envy is dangerous, destructive, divisive – and revealing (1978, 86)... the religious tradition values economic activity – how we earn our living, create wealth – but warns against obsession with it, warns against putting it above all else. Money is not an end in itself, but a means to an end (1977, 61). Money by itself will not solve this problem. Money will not raise standards.(1986, 265) We believed it was wrong to spend very much on personal pleasure. We were taught always to make up our own minds and never to take the easy way of following the crowd (1978, 71).

В число приоритетных направлений, освещавшихся консерваторами, вошли здравоохранение, образование, верховенство закона (And we are not afraid to talk about discipline and moral values. To us' law and order' is not an election slogan. It is foundation of the British tradition (1982, 208). To complete successfully in tomorrow's world –against Japan, Germany and the United States – we need well-educated, well-trained, creative young people. Because if education is backward today, national performance will be backward tomorrow (1987, 285). В конце своего пребывания на посту премьер-министра Маргарет Тэтчер было чем гордиться (Young people now face a brighter working future. Our scientific research is second to none. Our universities, our polytechnics, our colleges of further education – they're doing a superb job)(1990, 433).

В дискурсе консерваторов в силу объективных причин нашли отражение международные проблемы, поэтому в нем присутствует критика социализма и коммунизма в глобальном масштабе, приверженность принципам разоружения и разрядки, идея альянса с европейскими государствами (Without that unity we should be weak; with it we can be strong) (1975, 28).

Winston Churchill ... called for an act of faith in recreating the European family (1977, 56). No one should doubt Britain's wholehearted commitment to Europe (1988, 345). The underlying and more important purpose is peace: not peace at any price. But peace with freedom and justice (1982, 191). ... nuclear weapons must be seen as deterrent. They contribute to what Winston Churchill called 'a balance of terror'. There would be no victor in nuclear exchange (1982, 191).

На прем'єрство Маргарет Тэтчер припала війна на Фолклендських островах, которую Великобритания вела достаточно решительно (We have no doubt about our sovereignty, which has been continuous since 1833. Diplomatic efforts are more likely to succeed if they are backed by military strength (1982, 160). We remain fully confident of its [naval task force] ability to take whatever measures may be necessary (1982, 164). It has been said that we surprised the world, that the British patriotism was rediscovered in those spring days. It was never really lost (1982, 198). Цитати доволі часто зустрічались в виступах Маргарет Тэтчер. Обосновуючи свою позицію і зовнішню політику країни в період воєнних дій, *железна леді* ссылалась на слова *железного канцлера* (Let us remember what Bismarck said seventy years earlier: Do I want war? Of course not – I want victory' (1982, 193)

О феноменальній впевненості Маргарет Тэтчер в собі і в правильності избраного курсу продовжують говорити і після її відставки (I think her certainty was one of her greatest qualities: she was always convinced of what she was doing. I only met Mrs Thatcher once and she frightened the life out of me. She was very aggressive and she used her body language to transmit that: it was very powerful. It was so terrible a meeting and we had to go to the pub afterwards, but she completely energised us (6). Не менше важно те, що, нагадуючи про славне минуле, формулюючи задачі, стоячі перед країною, прем'єр-міністр старалась внушити впевненість в собі всій нації, не зважаючи на обвинувачення в неправоті (But with confidence in ourselves and in our future what a nation we could be! (1980, 110). We are engaged upon a massive task. It is no less than to rebuild a nation; a nation strong and confident and truly free... (1981, 134) ... our purpose to restore to this country its influence and self-respect (1982, 209) I am accused of lecturing or preaching about this (1980, 115).

Іменно поэтому кожна промова Маргарет Тэтчер закінчувалась словами, в яких прозвучали впевненість в собі, категоричність, рішучість, усвідомлення власної правоти, приверженість избранному курсу, вірність національним інтересам Британії і віра в успіх (Your success matters greatly – as much to the temporal, as to the spiritual welfare of the nation (1988, 314). It is because we on this side have never flinched from difficult decisions that this House and this country can have confidence in this

Government today (1990, 455). And we pledge it to this country we are proud to serve (1990, 442). I have the stomach for that fight. So do you. And so, I believe, does Britain (1990, 385). We must work together for more joy and less sorrow, to ensure more light and less shadow. If we achieve that, we shall have done well. I wish you well in all your endeavours (1990, 414).

Литература:

1. Водак, Рут Язык. Дискурс. Политика (Перевод с английского и немецкого).- Волгоград:Перемена, 1997.- 139 с.
2. Фомина В. Программирование на свою голову// Огонек.- 2000.- №3.- С.36-39.
3. Beard, Sadrian *The Language of Politics*.- Routledge, 2000.- 119p.
4. Critchley, Julian *Which politicians have a way with words?* // *Financial Times*.- 21/22 August 1999.
5. Connolly, William E. *The terms of political discourse*. 3d edition.- Blackwell, 1994.- 257p.
6. Dame Sheila Masters *Me and My Hero*// *How to Spend it*.- 1999.- # 43.- P.72.
7. Dellinger, Brett *Critical Discourse Analysis*, 1995.- <http://users.utu.fi/bredelli/cda.htm>.
8. Gergen, Kenneth J. *Constructionist Dialogues and the Vicitudes of the Political* // <http://www/swarthmore.edu/SocSci/kgergen/text7/html>.
9. Hutton, Will *The State we are in*.- Vintage, 1995.- 370p.
10. *The Collected Speeches of Margaret Thatcher*.-Ed/ by Robin Harris.- Harper Collins Publishers, 1997.- 667c.

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛЯ ІНШОМОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Бігич О.Б.

Соціальна потреба в педагогах-професіоналах, необхідність розробки моделі професійної освіти і програм комплексної професіоналізації у вищому навчальному закладі (в лінгвістичному університеті, інституті, на факультеті іноземних мов) спонукали нас до розгляду змісту професійної освіти вчителя іноземної мови. Але попередньо, слідом за Ю.І.Пасовим [3], називатимемо навчальний предмет “іноземна мова” “іншомовною культурою”, оскільки в сучасних умовах теза про невіддільність вивчення іноземної мови від одночасного ознайомлення учнів з культурою країни, мова якої вивчається, її історією та сучасним життям вже є загальноновизнаною. Головне призначення іноземної мови як освітньої галузі - бути засобом іншомовного спілкування. Навчившись спілкуватися іноземною мовою в усній та писемній формах, учні водночас матимуть доступ до інших національних культур і тим самим до світової культури. При цьому сама іноземна мова є джерелом відомостей про історію та культуру країни, мова якої вивчається.

Ю.І.Пасов [3:43-44] виділяє чотири аспекти освіти: 1) *пізнання* як вища форма відображення дійсності, яке виступає у вигляді буденного, художнього, наукового і навчального пізнання на чуттєвому, мисленнєвому, емпіричному і теоретичному рівнях; 2) *розвиток* усіх пізнавальних процесів (сприймання, пам'яті, мислення, уяви), емоційно-чуттєвої сфери і волі, задатків і здібностей людини, діяльнісних і особистісних характеристик; 3) *виховання* як процес залучення до суспільної культури, як форма спрямованості особистості, як перетворення людини в творчу індивідуальність; 4) *навчання* як процес оволодіння запланованими іншомовними мовленнєвими вміннями говоріння, аудіювання, читання і письма.

Отже, процес іншомовної освіти студента у вищому навчальному закладі включає в себе фактично чотири процеси: 1) *пізнання*, яке спрямоване на оволодіння **культурологічним** змістом іншомовної культури (сюди належать не лише факти культури, але і мова як частина культури), 2) *розвиток*, який спрямований на оволодіння **психологічним** змістом іншомовної культури (здібності, психічні функції тощо), 3) *виховання*, яке спрямоване на оволодіння **педагогічним** змістом іншомовної культури (моральний, етичний тощо аспекти), 4) *навчання*, яке спрямоване на оволодіння **соціальним** змістом іншомовної культури.

Таким чином, *іншомовна культура* є тією частиною загальної культури людства, якою студент може оволодіти в процесі комунікативної іншомовної освіти в пізнавальному (культурологічному), розвиваючому (психологічному), виховному (педагогічному) і навчальному (соціальному) аспектах [3:45].

Виходячи із завдань комплексної професіоналізації процесу навчання майбутнього вчителя іншомовної культури у вищому навчальному закладі, вважаємо за доцільне розглядати ці процесуальні аспекти іншомовної освіти студентів через призму професійної методичної освіти, спрямованої на оволодіння *професійно-методичним аспектом* змісту комунікативної іншомовної освіти. Його специфіка полягає в тому, що всі чотири попередні аспекти складають його методичний зміст. Студент, оволодівши культурологічним, психологічним, педагогічним і соціальним аспектами змісту іншомовної освіти, навчається бути інтерпретатором та ретранслятором змісту іншомовної культури для учнів різних типів середніх навчальних закладів. Отже, називатимемо “вчителя іноземної мови” “вчителем іншомовної культури”.

Представимо схематично зміст професійної методичної освіти вчителя іншомовної культури в світлі концепції розвитку індивідуальності в діалозі культур Ю.І.Пассова [3:46]. При цьому враховуватимемо виділений нами професійно-методичний аспект, об’єктами володіння якого є методичні знання, навички та вміння навчання перерахованих нижче компонентів змісту професійної освіти (див. табл. 1).

Мовна, мовленнєва, соціокультурна та навчальна компетенції є складниками комунікативної компетенції, відповідно до яких у Державному освітньому стандарті з іноземної мови для загальної середньої освіти (5-9 класи) [2:7-9] визначені змістові лінії освітньої галузі “Іноземна мова”.

Так, *мовленнєва компетенція* базується на чотирьох видах компетенцій в аудіюванні, говорінні, читанні та письмі, тобто в учнів мають бути сформовані мовленнєві вміння в чотирьох перелічених видах іншомовної мовленнєвої діяльності.

Для досягнення цієї мети студент - учитель іншомовної культури повинен вміти вирішувати такі типові завдання професійно-методичної діяльності: навчання учнів аудіювання в стандартних ситуаціях спілкування; прагматичних текстів (оголошень програм, прогнозу погоди по радіо, телебаченню тощо); фабульних текстів, описів, розповідей, повідомлень, роздумів; навчання розуміння основного та повного і точного змісту тексту; навчання мовленнєвої здогадки при аудіюванні (за контекстом, за словотворчими елементами, за співзвучністю з рідною мо-

Зміст професійної методичної освіти		Вчитель іншомовної культури		
А. Процесуальні Аспекти професійної методичної освіти	Пізнавальний аспект засобами іноземної мови (ІМ)	Розвиваючий аспект засобами ІМ	Виховний аспект засобами ІМ	Навчальний аспект засобами ІМ
Б. Аспекти змісту професійної методичної освіти	Культурологічний аспект	Психологічний аспект	Педагогічний аспект	Соціальний аспект
В. Компоненти змісту професійної методичної освіти	Факти культури країни, включаючи мову як невід'ємний компонент цієї культури в її діалозі з рідною культурою	Здібності здійснювати мовленнєву діяльність, спілкування, навчальну діяльність тощо	Моральність. Інтернаціоналізм. Патріотизм. Гуманізм. Етична культура. Естетична культура. Екологічна культура	Уміння говоріння. Уміння читання. Уміння аудіювання. Уміння письма
Г. Змістові лінії професійної методичної освіти	Соціокультурна компетенція	Розвиваюча компетенція	Виховна компетенція	Мовна і мовленнєва компетенція
+ навчальна компетенція				
Д. Навчальні дисципліни	Лінгвокраїнознавство	Психологія	Педагогіка	Лінгвістичні дисципліни
Е. Об'єкти володіння	Знання, навички та вміння	Знання, навички та вміння	Знання, навички та вміння	Знання, навички та вміння

Таблиця 1. Зміст професійної, методичної освіти вчителя іншомовної культури.

Умови позначення: А-Б — через призму професійно-методичного аспекту;
В-Е — через призму професійно спрямованих методичних знань, навичок і вмінь.

вою); антиципації змісту аудіоматеріалу на різних рівнях прогнозування; ігнорування деталей, перешкод, труднощів аудіювання; навчання учнів усного спілкування (говоріння) з зарубіжними ровесниками в ситуаціях соціально-побутової, соціально-культурної та навчально-трудої сфер комунікації; діалогу етикетного характеру; діалогу-розпитування; діалогу-домовленості; діалогу-обміну думками чи повідомленнями; монологу-повідомлення; монологу-розповіді; монологу-опису; монологу-розмірковування/переконання; читання художніх, науково-популярних, публіцистичних (статті з газет, журналів) текстів; учнів читання прагматичних текстів (вивіски, оголошення, афіші, меню, програми телебачення, розклади руху тощо); розуміння основного змісту тексту в процесі ознайомлювального читання; повного розуміння змісту тексту в процесі вивчаючого читання; пошуку необхідної інформації у процесі вибіркового читання; мовленнєвої здогадки при читанні з опорою на контекст, рідну мову, словотворчі елементи; прогнозування змісту тексту для читання за заголовком, початком тексту тощо; ігнорування несуттєвих для змісту деталей, різного роду труднощів при читанні тексту; учнів писемного спілкування з зарубіжними ровесниками в найтипівіших ситуаціях повсякденного спілкування; заповнення нескладної анкети, формуляра чи опитувального листка; написання привітальної листівки (до одного з національних свят, до дня народження); навчання написання листа; написання нотаток, коротких повідомлень, записок; оформлення виписок з тексту та складання плану тексту.

Мовна компетенція є також інтегративною і включає ряд компетенцій: лексичну, граматичну, фонологічну та орфографічну. Це означає, що учні мають одержати відповідні мовні знання, і сформувати конкретні мовленнєві навички.

Для досягнення цієї мети студент має вміти вирішувати такі типові завдання професійно-методичної діяльності вчителя іншомовної культури: надання знань про суть іншомовних фонетичних, лексичних, граматичних явищ на основі розширення системи понять у рідній мові; надання знань про букви іншомовного алфавіту в опорі на знання з рідної мови; надання знань про іншомовні транскрипційні знаки та правила читання іноземною мовою на основі розширення знань з рідної мови; формування рецептивних слухових навичок на основі фонетичних явищ, які складають систему слухових засобів іноземної мови; формування ре/продуктивних слухових навичок на основі фонетичних явищ, які складають систему вимовних засобів іноземної мови; формування рецептивних лексичних навичок на основі словника в обсязі 1500 лексичних одиниць, необхідних для функціонування рецептивних видів мовленнє-

вої діяльності; формування ре/продуктивних лексичних навичок на основі словника в обсязі 800 лексичних одиниць, необхідних для вираження власних думок в усному чи писемному мовленні; формування рецептивних та ре/продуктивних граматичних навичок; формування навичок техніки читання, графічних та орфографічних навичок письма на основі усномовленневих навичок.

Соціокультурна компетенція охоплює такі два види компетенцій як країнознавча та лінгвокраїнознавча, тобто учні мають одержати певні країнознавчі та лінгвокраїнознавчі знання. Вчитель іншомовної культури повинен надати знання про країну (країни), мова якої (яких) вивчається (знання історії, географії, економіки, державного устрою, звичаїв, традицій, літератури, мистецтва тощо), та важливих для спілкування знань про особливості поведінки носіїв мови.

Швидкість та якість формування іншомовної комунікативної компетенції значною мірою залежить від рівня сформованості в учнів навчальних умінь оволодіння мовленнєвою, мовною і соціокультурною компетенціями в класній та позакласній навчальній роботі, під керівництвом учителя та самостійно, тобто від рівня сформованості *навчальної компетенції*.

Успішне виконання кожного з типових завдань професійно-методичної діяльності вчителя іншомовної культури передбачає певний рівень володіння ним професійно-методичними вміннями. Ми спробували визначити приблизний перелік умінь мовленнєвої, мовної та соціокультурної компетенцій згідно з наведеними вище типовими завданнями професійно-методичної діяльності вчителя іншомовної культури. При цьому слід зазначити, що проблема формування професійно-методичної компетенції вчителя іншомовної культури потребує свого подальшого дослідження [1:18-47].

ЛІТЕРАТУРА

1. Виробничі функції, типові задачі діяльності та вміння учителя іноземної мови (спеціаліста) / Кол.авторів під кер.С.Ю.Ніколаєвої.-К.:Ленвіт, 1999.
2. Державний освітній стандарт з іноземної мови (загальна середня освіта) 5-9 класи (проект).-К.:Ленвіт, 1998.
3. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур.-Липецк, 1998.- 160 с.

МОДАЛЬНОСТЬ ДРЕВНЕАНГЛИЙСКОГО ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Бунятова И.Р.

1. К числу диахронических констант синтаксиса германских языков наряду с моделями порядка слов принято относить совокупность формально-грамматических средств реализации гипотаксиса. В последние десятилетия достигнут определенный консенсус относительно структурной маркировки компонентов сложноподчиненного предложения на ранних этапах развития этих языков. Для древнеанглийского языка релевантным оказывается: (а) оформление связи между главным и придаточным предложениями союзными средствами; (б) отличие порядка слов в главном и придаточном предложениях ($V2 :: V_{final}$, то есть положение глагола в личной форме после инициального компонента, как правило наречия, в главном предложении, и финальная позиция глагола в придаточном); (в) оформление глагола придаточного предложения в косвенном наклонении [1: 367–408]. В целом, структурно-грамматические средства реализации сложноподчиненного предложения в древнеанглийском языке следует рассматривать как комплементарные, то есть, как такие, что выполняют уточняющую функцию при общей диффузности и размытости (=омонимичности) грамматического контекста.

Наличие/отсутствие эксплицитно выраженной категории модальности в придаточном предложении не всегда выполняет диагностирующую функцию. Действительно, дифференциация близких по грамматическому содержанию придаточных цели и результата частично достигается за счет наклонения глагола придаточного предложения: сослагательное наклонение, как правило, служит сигналом придаточного цели. Однако считается, что употребление наклонения (индикативное vs. сослагательное), например в придаточных дополнительных в древнеанглийском, не обусловлено строго установленными правилами, в том числе лексико-синтаксическими параметрами глагола в главном предложении. Среди двенадцати типов придаточных предложений, выделяемых Э.Траугот [2: 219–280] для древнеанглийского языка, в том числе *координативных, относительных, комплементарных (финитных и нефинитных), цели, результата действия, условных, условно-уступительных, уступительных, темпоральных, сравнительных, вопросительных и отрицательных*, только в последних, по ее мнению, можно найти относительно регулярное употребление сослагательного наклонения.

2. В традиционной литературе [3: 2, 294; 4: 280 и др.] принято дифференцировать, с одной стороны, желательное наклонение, выражающее подобно индоевропейскому оптативу *желание, возможность или предписание*, и с другой стороны, сослагательное наклонение, которое в германских языках, уступив желательному, первоначально передавало субъективное отношение говорящего, ожидание или размышление. Смысловая структура оппозиции *индикатив :: оптатив* была во всех древних германских языках довольно сложной, что являлось следствием сложности смысловой структуры самого оптатива, в определенных условиях использовавшегося для передачи будущего времени или императива. Однако уже в общегерманский период намечается тенденция к употреблению оптатива в придаточных предложениях (за исключением готского). По мнению М.М.Гухман [5: 4, 260], разграничение форм наклонения главного и придаточного предложений принадлежит к числу *вторичных явлений* [разрядка наша – И.Р.Бунятова], не релеватных для реконструкции общегерманского состояния.

2.1 Термин *оптатив* применительно к экспликации объективной модальности в древнегерманских языках в большинстве случаев заменен содержательно близким *сослагательное наклонение*, понимаемое как “форма глагола, часто используемая для выражения желательности, неопределенности, вероятности и условия осуществления действия” [6: 1190]. Парадигма сослагательного наклонения в древнеанглийском включает флективные средства выражения (а) и модальные операторы (б):

(а) Выделимость оппозиции *презентс :: претерит* в рамках сослагательного наклонения, у сильных глаголов оказывается возможной благодаря аблауту, у слабых – наличию дентальных суффиксов *-d/-t-*. Для обоих классов глаголов характерна дифференциация единственного и множественного числа с помощью окончаний *-e* и *-en* соответственно. Глагол *beon* “быть” образует супплетивные формы сослагательного наклонения в презенте и претерите, сохраняющие систему личных показателей;

(б) Модальные операторы, принадлежат к классу так называемых *претерито-презентных*. Им свойственны морфо-синтаксические характеристики полнозначного глагола, как-то: время, лицо, число, способность открывать позицию для комплемента, располагаться в финальной позиции предложения и др. Ср.: *sculan* “быть в долгу, быть вынужденным”; “должен, следует”; *magan* “быть в состоянии, иметь разрешение/полномочие” и аномальный глагол *willan* “проявлять волю, желать, намереваться”. Современные глаголы этой семантики часто рассматриваются сквозь призму экспликации ими *эпистемической* возможности.

вероятности или истинности (пропозиции), которая полностью связана с эпистемическим состоянием говорящего в момент речи, и на которую невозможен взгляд “со стороны”, из другого момента времени, или *деонтической* возможности, связанной с долгом, с требованиями к поведению участников ситуации, предъявляемыми соответствующей системой правил [7: 211; 216]. Д.Денисон [8: 293], например, выделяет три типа значений, эпистемическое, деонтическое и динамическое, релевантных для анализа дрв.-англ. *can*, безотносительно к его употреблению в простом или сложном предложении. В последнем, по его мнению, отсутствует перформативный элемент, и *can* в таких случаях указывает на наличие/отсутствие соответствующих физических или интеллектуальных возможностей субъекта действия в высказывании.

2.2 Отличие сослагательного наклонения в придаточном предложении состоит в его этимологической вторичности, неспособности иметь самостоятельное модальное значение, независимое от модальности, эксплицитной или имплицитной, главного предложения. Среди примарных условий реализации модальности в древнеанглийском придаточном предложении особо выделяют характер предиката в главном предложении. В контексте плеоназма грамматических значений на ранних этапах развития языка естественной представляется множественность структурных маркеров, обуславливающих появление сослагательного наклонения в придаточном предложении. Уместно однако, на наш взгляд, сформулировать некоторые константы, позволяющие с известной долей условности признать системный характер реализации категории модальности в зависимых предложениях.

В сложноподчиненных предложениях, где главное предложение (= суперординарное) содержит позитивный, эксплицитно выраженный, модальный предикат, неизбежно появление сослагательного наклонения в придаточном. При этом актуальными для древнеанглийского языка оказываются следующие структурные схемы:

(1) [V modal] ~ [SUBJ]: *Pa he nan mor ne mihte þa uuolde he þ his nefe sculde ben abbot in Burch oc Christ it ne uuolde* (Chronicle, an 1132). «Когда он не смог ничего более сделать, он пожелал, чтобы его племянник стал аббатом в Питерборо; но Христос этого не пожелал»;

(2) [V modal INF] ~ [SUBJ] *Sume beladunge mihte se rica habban his uncyste, gif se reoflia wædla ne læge ætforan his gesihðe* (Ælf.Hom 1 23.330.9; 8: 298) “Богач возможно и имел бы какое-то оправдание за свою скупость, если бы бедняк с проказой не лежал у него перед глазами”.

Другую группу предикатов главного предложения, предикцирующих модальность придаточного, составляют глаголы с имплицитной модальной семантикой, указывающие на отношение лица к желаемому, необходимому или возможному факту, манифестантом которого выступает придаточное. Они включают: а) *verba putandi* типа *þencan* “думать”, *wepan* “представлять, думать” и др.; б) *verba voluntatis* типа *beodan*, *settan* “приказывать”, *lætan* “заставлять, позволять” и др.; в) *verba affectuum* типа *hreowan* “печалиться”, *wundrian* “интересоваться, удивляться” и др., и при определенных условиях; г) *verba dicendi* типа *secgan*, *cweðan* “говорить, заявлять” и др. Ср.:

(3) *Ne þynkeð me gerysne, þæt we rondas beren eft to earde, nemne we ætor mægen fane gefyllan...* (Beowulf, 2653-2655) “Я думаю, что не надлежит нам нести щиты домой, если только мы не сразим поскорее врага...”

(4) *...and bæd hine þ he come ongear þa fyrde mid þam fultume ðe he gegaderian mihte* (Chronicle, an 1016) “...и попросил его, чтобы он присоединился к войску с тем подкреплением, которое он мог бы собрать.”

(5) *þa geceas he him ane burg wiþ þone sæ, Bizantium wæs hatenu, to ðon þæt him gelicade þæt hie þær mehten betst frið binnan habban...* (Or. 3 7 116,4; 2: 241) “Тогда он выбрал себе крепость, стоящую у моря, по имени Византия, ибо ему нравилась то, что они возможно нашли лучшее место там...”

Ш.Балли [9: 60] принадлежит мысль о совмещении декларативной и модальной функции у *verba dicendi* и *verba sentiendi*, объектным дополнением которых служит диктум. Глагол бывает либо декларативным и предполагающим модальность, либо модальным и подразумевающим пояснение, либо наконец, он совмещает модальную и декларативную функции. В некоторых случаях понятия настолько сливаются друг с другом, что определить их статус представляется затруднительным. В целом, древнеанглийским *verba dicendi* свойственно открывать позицию комплемента как в индикативном, так и сослагательном наклонениях. Последнее достаточно широко представлено в предложениях с косвенной речью, особенно в тех случаях, когда сообщаемый в придаточном предложении факт носит непроверенный характер, вызывает сомнение или дистанцирован от сообщаемого лица во времени и пространстве. Важную роль при этом играет состав именной группы, актуализирующей субъект суперординарного предложения. Она включает детерминанты, типа местоимений *sume* “некоторые”, *manige* “многие”, *call* “весь”; средствами его выражения могут служить лексемы, типа безличного *men* “люди”, или *scop* “певец, сказитель”, *preostas* “священники”, *stærwriteras*

“рассказчики, сказители”, *munecas* “монахи” и др. Ср., например, в записи Англо-Саксонской хроники за 1127 г. реализацию эпистемической возможности:

(6) *Soðfeste men heom kepten on nihtes and sæidon þes þe heom þuhte þær mihte wel ben abuton twenti oðer þritti hornblaweres* (Chronicle, an 1127) “Правдивые люди, которые наблюдали их ночью, сказали, что из того, что им показалось, там возможно было около 20 или 30 трубачей”.

Особый случай употребления *verba voluntatis*, сопровождающийся обязательной актуализацией сослагательного наклонения в придаточных комплементарных, находим в *Wulfstan's Canons of Edgar* (XI в.). Этот документ представляет собой свод наставлений священникам в двух списках, Corpus 21 и Junius 121. В контексте настоящего исследования он интересен с точки зрения содержания и формы правил поведения, постулируемых в основном для служителей церкви. Зачин каждого из семидесяти канонов идентичен: для Corpus 21 – *And we lærað...* “И мы предписываем...”; для Junius 121 – *And riht is...* “Закон состоит в том...”. Писавший эти правила Вульфстан отдавал себе отчет в необходимости укрепления моральной и профессиональной культуры священнослужителей, разумно полагая, что несмотря на свой род деятельности, они подвержены обычным человеческим слабостям. Таким образом, зачин, репрезентированный матричным предложением, предупреждает о разрешенности или запрещенности определенных ситуаций (деонтическая модальность). Например:

(7) *And we lærað þæt nan sacu þe betweox preostan sy* [SUBJ] *ne beo gescoten* [SUBJ] *to worldmanna some, ac seman* [SUBJ] *and sibbian* [SUBJ] *heora agenne geferan, oððe sceotan* [SUBJ] *to ðam biscope gif man þæt nyde scule* [SUBJ] (Wulf. CE 7) “И мы предписываем, чтобы никакой раздор между священниками не получал огласки у мирян, но улаживался бы среди своих товарищей, либо передавался епископу, если бы была такая необходимость”.

Очевидно, что отрицательная форма предиката в главном предложении оказывается релевантной для появления сослагательного наклонения в зависимом предложении благодаря понятийной близости отрицания и модальности. Последняя рассматривается как промежуточное звено между понятиями отрицательного и положительного. Это иллюстрируют известные примеры О.Есперсена [10: 372-373]: в (А) *John is rich* vs. (В) *John is not rich* возможны промежуточные (С) *Perhaps John is rich*, *He may be rich* или *He is possibly rich*. Такое трехчленное деление представлено абсолютными величинами (А) и (С), предполагающими уверенность, в то время как (В) предполагает неуверенность, составляя от-

рицательную параллель к двум другим. Замечательный пример, содержащий множественное отрицание, находим у Эльфрика в его интерпретации *Ветхого Завета* (XI в.):

(8) Ða næfde he nan setl, hwær he sittan mihte [1 - SUBJ], for ðan ðe nan heofon nolde [2 - SUBJ] hine aberan, ne nan rice næs þe his mihte [3 - SUBJ] beon ongan Godes willan, þe geworhte ealle ðinc (Æ Old Test. XIII,88; Sweet 63). “He было у него (Люцифера) жилища, в котором он мог бы обитать, ибо ни одно из небес не стерпело бы его (= не хотело бы стерпеть), ни одно из царств при приняло бы его против воли Бога, который создал все сущее.”

Предполагается, что глагол *habban* “иметь” с присоединенным энклитиком *ne*, прет., ед.ч. [*ne* + *hæfde* = *næfde*] в главном предложении обуславливает модализацию по крайней мере одного придаточного, атрибутивного. Следуя общему правилу об обязательности сослагательного наклонения в зависимом предложении при наличии в нем отрицательного предиката, отметим, что два отрицательных каузальных, с манифестантами модальности *tagan* и *willan* являются самодостаточными. Статус *willan* неоднократно обсуждался в литературе в связи с его возможностью/невозможностью передавать значение будущего уже в древнеанглийский период (так называемое *future-in-the-past*). Две крайние точки зрения принадлежат Б.Митчелу [11: §§1023-1024] и Ф.Виссеру [12: §1581]. Ср. осторожное высказывание первого и категоричное замечание второго: “в некоторых случаях *wile* досточно близок к передаче будущего, полностью теряя при этом первоначальный овертон желательности” и “в древнеанглийском языке глагол *wile* уже обладал чистым, без примеси первоначального значения, футуральным содержанием”. При этом Ф.Виссер исходил из тех наблюдений над материалом, когда семантика смыслового глагола и характер субъекта, позволяли однозначную интерпретацию футуральности. Ср., например у Д.Денисона [13: 9.1: 151]:

(9) ...þæt þu wende þæt hi woldon [FUT] me swiðe bitere þincan... “чтобы ты подумал, что они (твои доктрины) мне покажутся резкими”.

Мы рассмотрели только некоторые из возможных случаев “модального согласования” главного и придаточного предложений. Сложность интерпретации компонентов полипредикативного целого в древнеанглийском, обусловлена семантической непрозрачностью союзных средств, их параллелизмом, вариативностью основных моделей порядка слов и отсутствием четких критериев реализации категории модальности. При этом, как нам кажется, существует известная системность в актуализа-

ции сослагательного наклонения в зависимых предложениях, предикцируемая модальностью главного предложения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Stockwell R.P., Minkova D. Subordination and word order change in the history of English // Topics in English. – Vol. 2: Historical English syntax /Ed. by D. Kastovsky. – Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1991. – P. 367-408.
2. Traugott E. Complex sentences // The Cambridge history of the English language. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1996. – P. 219-280.
3. Бруннер К. История английского языка. – пер. с нем. С.Х.Васильевой. – Т. 2. – М.: Изд-во иностр.лит., 1956.
4. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз, 1955.
5. Гухман М.М. Глагол в германских языках // Сравнительная грамматика германских языков. – Т. 4. – М.: Наука, 1966. – С. 124-433.
6. Oxford advanced learner's dictionary. – Oxford: Oxford Univ.Press, 1995.
7. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Языки русской культуры, 1997.
8. Denison D. English historical syntax. – London – New York: Longman, 1993.
9. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – пер. с франц. Е.В. и Т.В. Вентцель. – Москва: Изд-во иностр. лит., 1955.
10. Есперсен О. Философия грамматики. – пер. с англ. В.В.Пассека и С.П.Сафроновой. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958.
11. Mitchel B. Old English syntax. – Vol. 1 – 2. – Oxford: Clarendon Press, 1985.
12. Visser F.Ph. An historical syntax of the English language. – P.3. – Leiden: J.Brill, 1969.
13. Denison D. Auxiliary + Impersonal in Old English // Folia Linguistica Historica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae. – T.9/1. – Mouton.

ІСТОЧНИКИ ІЛЛЮСТРАЦІЙ

1. The Anglo-Saxon Chronicle /Ed. by B Thorpe. – Vol. 1–2. – L.: Longman, 1861.
2. Beowulf /Ed. by F. Holthausen. – Heidelberg – New York: Carl Winter's, 1908-1909.
3. Sweet H. An Anglo-Saxon reader in prose and verse with grammatical introduction, notes and glossary. – London. – Oxford: Clarendon Press, 1885.
4. Wulfstan's Canons of Edgar/ Ed. by R.Fowler. – London – New York – Toronto: Oxford Univ. Press, 1972.

ПРОЗА ПОЭЗИИ И ПОЭЗИЯ ПРОЗЫ

Говердовский В.

Валерию Ямпольскому

Я памятник воздвиг себе нерукотворный.
К нему не зарастет народная тропа.
Вознесся выше он главою непокорной
Александрійского столпа. (А.Пушкин)

Я памятник воздвиг себе иной...
В стране большой, на радость детворе
Из гипсового бюста во дворе
Сквозь белые незрячие глаза
Струей воды ударю в небеса. (И.Бродский)

Все стихотворчество подразделимо на вирши, стихи и поэзию. Вирши – это стихи в пейоративно-ироничном значении этого слова в русском языке. (В украинском “вирши” – просто нейтральное “стихи”.) Стихи же, по нашей классификации, — это ритмическая проза. Ритм создается размером и рифмой. А что такое поэзия? “А вот что: союз двух слов, о которых никто не подозревал, что они могут соединяться и что, соединившись, они будут выражать новую тайну всякий раз, как их произнесут” (Ф.Гарсия Лорка).

Пушкинский стих тайны не производит. Без всякого ущерба смысла, его стих можно изложить, расположив те же слова по правилам грамматики: “Я воздвиг себе нерукотворный памятник. К нему не зарастет народная тропа.”

Трансформация прозой невозможна со стихом И.Бродского. Это и есть тайна поэзии. Тайна, рожденная иносказательностью, когда за словом стоит не предмет, но образ. За этим четверостишьем стоит трагически эмоциональное и широкое историческое полотно, нарисованное художником всего четырьмя мазками (можно даже сказать – одним мазком, потому что это всего одна фраза без знаков препинания): сброшенный с пьедестала дешевый гипсовый бюст, стоявший не на площади, а во дворе, потому что круг почитателей ограничен и не признан теми, от кого зависит место установления памятников; но даже и во дворе он сброшен злой волей навзничь и источает в небеса струи слез. Для детворы это пока веселье – искупаться под фонтаном: ведь им пока еще не ведомо трагическое происхождение этих струй.

Между тем попытка перефразировать прозой третью строку Пушкина не удастся, хотя образа здесь нет. Причина лежит в другом – в экспрессии. Архаистичные слова “вознесся”, “глава” и не частотное “непокорный” не теряют своего экспрессивного содержания от позиции: их коннотативная ценность имманентна. Следовательно, пушкинский стих удовлетворяет критерию поэтичности только по двум требованиям – ритмичности и рифмованности. Третий и самый главный критерий – образность – здесь отсутствует.

Однако экспрессия присуща и некоторым прозаическим текстам и даже разговорной речи – особенно в риторическом жанре (ср. Цицерона: “Долго ли, Катилина, ты будешь испытывать терпение наше?”). Вот почему первым критерием поэтичности текста является его образность, а не рифмованность и, тем более, не экспрессивность. Исходя из этого, пушкинский стих можно охарактеризовать как ритмическую прозу.

Говоря более строго – есть стихи, есть поэзия и есть высокая поэзия. Для первых двух достаточно соблюдения чисто формальных критериев поэтичности – экспрессии и ритма. Это поэзия в самом широком смысле и в этом смысле бытует среди читающей публики. И есть высокая поэзия. Различие между этими тремя видами поэзии огромно – оно такое же, как различие между симфоническим оркестром, камерным квартетом и балалайкой.

Образность, эмоциональная экспрессия и ритм (стопа и рифма) – три конституента поэтической речи. Рифма, однако, тоже не обязательна, например, есть так называемые белые стихи (ср.: “Ещё одно, последнее сказанье / И летопись окончена моя. / Исполнен долг, завещанный от бога / Мне грешному.”) Но и стопа также не всегда является признаком поэтичности, ср. пятистопный ямб, которым в минуту эмоционального возбуждения вдруг заговорил небезызвестный герой “Волчица ты. / Тебя я презираю. Ты похоти предаться хочешь с ним”. Здесь стихи вроде бы есть, но поэзии нет.

Таким образом, признаком высокой поэзии является образность, а наличие поэтического образа в стихе отличает поэта от стихотворца. Но, как правило, даже у больших поэтов образ содержится не во всем поэтическом произведении:

What is this life if, full of care,
We have no time to stand and stare
No time to stand beneath the boughs,
And stare as long as sheep and cows.

No time to see, when woods we pass,
Where squirrels hide their nuts in grass.

No time to see, in broad daylight,
Streams full of stars, like skies at night.

No time to turn at Beauty's glance,
And watch her feet, how they can dance.

No time to wait till her mouth can
Enrich that smile her eyes began.

A poor life this if, full of care,
We have no time to stand and stare.

(W.H. Davies. Leisure)

Первая часть стихотворения Дэвиса является прозой, если считать ритм (здесь четырехстопный ямб) не главной определяющей стихотворной речи, а последней, каковой, как мы пытаемся показать, он и является на самом деле. Правда, идентификация себя с природой через животных, наблюдающих мир спокойно, беспристрастно, как бы “философски”, создает некое подобие образа, но это отождествление происходит через сравнение, а оно, как известно из стилистики, не является тропом. Поэзия в ее подлинном смысле, как совмещение трех составляющих – образа, экспрессии и ритма – начинается с пятого двуступишия. Но образ здесь (образ природы) несколько иного рода, он по степени абстракции, так сказать, первой инстанции – как бы материальный – в виде прекрасной танцующей и улыбающейся женщины.

Хотя сравнение и создает образ, мы не хотели бы причислить сравнение к тропам, потому что, во-первых, хотя оно и содержит перенос, но связано с ним чисто формально – союзом “как”. При отсутствии союза мы вроде бы получаем тот же самый результат – перенос внимания на новый предмет. Выражения “смотреть как корова” и “смотреть короной” денотативно идентичны, но, однако, коннотативно различны, а ведь на коннотации и строится поэзия.

И все же сравнение как фигура речи является как бы первым шагом к метафоре и роднит ее с тропом. В поэзии это всегда свежее сочетание слов, а это уже первый по важности критерий определения поэтичности текста, тот, о котором говорили, что он создает тайну. Правда, необычное сочетание слов происходит через их соединение (здесь вернее сказать: разъединение) союзом, соединение это не тесное как в эпитете и поэтому создает ослабленный образ:

Die Einsamkeit ist wie ein Regen.
Sie steigt vom Meer den Abenden entgegen,
von Ebenen, die fern sind und entlegen,
geht sie zum Himmel, der sie immer hat.
Und erst vom Himmel fällt sie auf Stadt.

(R.M.Rilke)

В других случаях сравнение может по силе не уступать иной метафоре. Вот совершенно потрясающее сравнение у И.Кучина: „За мной тюрьма как башня за колхозом“. Дело в том, что колхозная водонапорная башня всегда видна из любого места. Содержание же всего четверостишья создает небывало широкий образ-картину. Герой хочет начать новую жизнь, но:

Да вряд ли. Я ведь, мам, рецидивист.
За мной тюрьма как башня за колхозом.
Не выйдет из меня уж тракторист.
Пахать уже нельзя, а сеять поздно.

Третья строка – это реминисценция „Калины красной“ В.Шукшина. Одна строка вмещает в себя полуторачасовую картину, а последняя вмещает всю человеческую жизнь.

А вот одно сравнение у В.Высоцкого, „работающее“ как эмоциональный образ:

В тот вечер я не пил, не ел,
Я на нее во-всю глядел,
Я на нее во-всю глядел,
Как смотрят дети.
Как смотрят дети.

Поэзия – это, конечно, не „добыча ради“, когда „перерабатываешь единого слова ради тысячи тонн словесной руды“. Поэзия – это творение образа магией слова. Этот образ тем обширнее, чем абстрактнее семантика слов и произвольнее их сочетания:

Я сразу смазал карту будня,
Плеснувши краской из стакана.
Я показал на блюде студия
Косые скулы океана.
На чешуе жестяной рыбы
Прочел я зовы новых губ.
А вы ноктюрн сыграть смогли бы
На флейте водосточных труб?

К сожалению, ноктюрна не удалось сыграть: высокая поэзия раннего В.Маяковского мимикрировала в ремесленную идеологическую апологику.

Люди заблуждаются, думая в большинстве своем, что они понимают чужие слова; на самом деле они понимают свои собственные впечатления, которые возбуждают в их душе слова другого. „Думать именно то, что думает другой, означало бы перестать быть собою“ (А.А.Потебня).

Высокая поэзия не принималась на нашей почве потому, что за словом в абстрактной поэзии, как и за символом в искусстве вообще, стоит множество образов, это приводит к личностному вольному прочтению образа. Слово в высокой поэзии не связано с однозначной трактовкой образа. В интеллектуальных оковах соцреализма слово должно было быть однозначным. Поэтому и подлинное искусство оставалось неизвестным нашему читателю: к его обделенному столу подавалась горластая маяковщина, душещипательная щипачевщина и унижающие дух заказные частушки под балалайку, выдаваемые за народные:

Шла машина из Тамбова,
Пыль по ветру веяла.
Никогда мы не забудем
Товарища Ленина!

Личностная трактовка образа хорошо видна в переводах:

Über allen Gipfeln	Горные вершины
Ist Ruh,	Спят во тьме ночной.
In allen Wipfeln	Тихие долины
Spürest du	Полны свежей мглой.
Kaum einen Hauch.	Не пылит дорога,
Die Vöglein schweigen im Walde.	Не дрожат листья.
Warte nur, balde	Подожди немного,
Ruhest du auch.	Отдохнешь и ты.

У Гете, как отмечает критика, говорится об отдохновении от земного пути, у Лермонтова – об отдыхе после горной дороги.

Возможно, однако, что трансформация образа связана с уровнем мастерства переводчика. Ср., например, перевод цитированного выше стиха Рильке:

Нет одиночеству предела.
Оно как дождь: на небе нет пробела.
В нем даль морей вечерних онемела,
Безбрежно обступая города.
И хлынет вниз усталая вода...

У Рильке одиночество поднимается к небу, у переводчика, наоборот: оно в виде дождя падает на землю.

Встречаются и искажения образа по небрежности ("Кохання час" переведено как "Час любви", хотя вернее "Пора любви"), но перевод поэзии – это отдельная тема.

И в заключение, и для развлечения, и для размышления читателю еще одна тайна от И.Северянина:

На искусственном острове крутобережного озера
Кто видал замок с башнями? Кто к нему подплывал?
Или позднею осенью, только гладь подморозило,
Кто спешил к нему ветрово, трепеща за провал?
Кто, к окну приникающий, созерцания пестрого
Не выдерживал разумом – и смеялся навзрыд?
Чей скелет содрагается в башне мертвого острова,
И под замком запущенным кто, прекрасный, зарыт?

Кто насмешливо каялся? Кто возмездия требовал?
Превратился кто в филина? Кто – в летучую мышь?
Полно, полно, то было ли? Может быть, вовсе не было?..
... Завуалилось озеро, зашептался камыш.

МЕТАФОРА КАК СПЕЦИФИЧЕСКИЙ КАНАЛ ВЛИЯНИЯ КУЛЬТУРЫ НА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ (АВТОХТОННАЯ КУЛЬТУРА В ЕВРОПЕЙСКОЙ ЛИРИКЕ СРЕДНИХ ВЕКОВ – XIX ВЕКА)

Гулый К.В.

Тот факт, что текст (тем более художественный) в широком смысле является одним из компонентов культуры, общеизвестен. Однако, учитывая системную сложность культуры как феномена, структурную иерархичность текста как сложного знака, а также сложность языка как системы-субпродукта, служащего «строительным материалом» текста, нужно констатировать, что формы и виды взаимосвязей между текстом как составной частью культуры и иными компонентами культуры весьма неоднородны и крайне разнообразны. В данной работе будет рассмотрен один из видов такой взаимосвязи.

Культурное «окрашивание» текста может осуществляться двумя принципиально различными путями. Первый способ – введение специфически культурно-окрашенного денотата в референтное пространство текста; в этом случае выбор средств номинации отступает на второй план; напр.: *“Roi, prends le frais sous les platanes; / Sultan, sois jaloux des sultanes, / Et tiens sous des voiles caché / L’essaim des femmes inconnues / Qu’hier on vendait toutes nues / A la criée en plein marché”* [Hugo, *“La Chansons des Doreurs de Proues”*]. Какие бы лексические средства ни были употреблены в данном фрагменте – слова в своем прямом значении или тропы, синонимы и т.п., – описываемое референтное пространство (т.е. совокупность всех эксплицитно или имплицитно выраженных денотатов со всеми видами пространственно-временных отношений между ними, представляющая собой означаемое текста как сложного знака и соответствующее некоторому фрагменту действительности) неизменно будет содержать реалии восточной культуры. Фактически здесь важны именно отбор и комбинация денотатов референтного пространства, а не отбор языковых средств поэтической номинации этих денотатов.

Второй способ – использование специфически культурно-окрашенных средств номинации при описании культурно-нейтральных объектов.

Основным средством номинации, позволяющим культурологически «окрашивать» культурно-нейтральный денотат, безусловно, является

метафора. Это объясняется тем, что языковой механизм образования метафор позволяет прямо связывать текст с денотатом (соответствующим образному средству метафоры), отсутствующим в референтном пространстве этого текста. При этом в отличие от сравнения, которое также позволяет получить подобный эффект, но своим сравнительным словом ('как', 'подобно' и т.п.) эксплицитно «держит» такой денотат «вне» референтного пространства текста, метафора «приравнивает» (благодаря «обычной», т.е. без сравнительного слова, синтаксической модели фразы) такой денотат к тем денотатам, содержащимся в референтном пространстве текста, которые выражены прямой номинацией. В конечном счете порождаемое метафорой культурное «окрашивание» текста может участвовать в реализации концепций картины мира, присущих тому или иному литературному направлению.

В данной работе будет рассмотрена метафора как средство культурного «окрашивания» текста в лирике европейского культурно-исторического ареала, начиная со средневековья и заканчивая серединой XIX в. (период романтизма). В самом широком смысле данная работа связана с проблемой использования диахронической поэтики в качестве метода филологического анализа. О важности и недостаточной исследованности этой проблемы уже давно говорили многие ученые [1; 2], но на сегодняшний день в этом вопросе еще много неясного.

Прежде чем перейти непосредственно к анализу, сформулируем понятие метафорического «мотива культурного колорита», поскольку это понятие в методике анализа будет ключевым: если в некотором корпусе связанных (напр. принадлежащих какой-либо эпохе или национально-литературной традиции) текстов присутствует некоторое количество метафор, образные средства (vehicles) которых порождают ассоциации с некоторой одной и той же культурной сферой мира, то можно сказать, что в данном корпусе текстов порождается специфический метафорический мотив культурного колорита, напр. античный мотив в европейской лирике Нового времени.

Мотивы культурного колорита, порождаемые метафорой, в текстах, рассматриваемых в данной работе, можно в целом разделить в культурологическом отношении на два типа: автохтонные и экзотические. Экзотические (как в пространственном отношении – напр., восточный мотив, – так и во временном – античный) в этой работе не рассматриваются. Объект данного исследования – метафоры, вносящие в тексты колорит автохтонной («своей») культуры. В целом данный эффект в лингвистическом плане обеспечивается образными средствами (англ. vehicles) метафор, относящимися к разного рода реалиям, занятиям, понятиям и т.п., характерным для быта Европы соответствующих эпох.

Несмотря на кажущуюся естественность автохтонного «бытового» мотива культурного колорита, он отнюдь не является обязательным атрибутом **любого** периода эволюции постантичной европейской лирики, в частности до XII в. этот мотив в ней практически отсутствует. Его нет ни в раннесредневековых текстах романских и германских литератур, ни в лирике бретонских бардов раннего средневековья, ни в ирландской лирике VII–XII вв. Этот мотив, впрочем, «просматривается» в арабской, в частности андалузской, лирике раннего средневековья (хотя андалузские тексты этого периода к Европе имеют лишь территориальное отношение). Ср.: “wa-‘abba ṣ-ṣubḥu fī ka’si t-turayā / wa-kāna bi-rāḥati l-qamari l-munīl” [b. Qalāqis (Muṭrān)] – ‘рассвет большими глотками **пил из чаши** Пляяд, находившейся в руке сияющей луны’. Бытовой метафорический мотив начинает также формироваться в создававшейся на древнееврейском языке лирике Испании XI в. (тесно связанной с библейскими текстами и современной ей арабоязычной лирикой Андалузии). Ср.: “wə’aḥar kəḥōt nerōt bəḥūray – ḥāyēs **liṣōq** / kəmə’āz mə’ōr **šemen** bəḥūgīm bənērōtay?” [Samuel Hanagid, “Hānimṣā’ bəḡē’ay”] – ‘теперь, когда потускнел свет моей мужской силы, существует ли **масло** мужественности, которое может быть снова **залито** в мои **лампы**?’

Автохтонный бытовой метафорический мотив впервые в постантичном европейском культурно-историческом ареале начинает оформляться в лирике трубадуров. Общее интертекстуальное влияние средневековых андалузского арабского (а частично, – через арабский, – вероятно, и древнееврейского) поэтических дискурсов на творчество трубадуров (исследователи предполагают наличие такого влияния в целом) могло быть одним из факторов, которые способствовали возникновению бытового метафорического мотива в их лирике. Помимо этого экзогенного фактора лирика трубадуров, по всей вероятности, подвергалась также и воздействию факторов эндогенных: первая в Европе светская нефольклорная лирика (отсюда определенный уклон в сторону «земного», т.е. бытового), первая светская и при этом профессиональная литература на новоевропейских языках (отсюда естественная связь с субкультурой «простого человека»), разнородное социальное происхождение авторов (среди поэтов-трубадуров были не только дворяне, но и священнослужители, купцы, ремесленники и т.д.).

Ср.: “qu’eu sai de paraulas com van, / ab un breu sermon que s’espel, / que tal se van d’amor gaban, / nos n’avem **la pessa e’l coutel**” [Guillaume IX, “Ab la dolchor del temps novel...”] – ‘потому что я знаю, как это бывает со словами; короткая речь все не кончается, иные только ходят и хва-

стливо говорять о любви, мы же имеем **кусок ее и нож**' (т.е. «лакомимся» любовью) – субмотив 'пища'.

Ср. также: "Catola, l'amors dont parlas / **camja** cubertament los **daz**, / arrop lo **bon lanz** vos gardaz" [Marcabru et Ugo Catola, "Amics Marcabrum, car digam..."] – 'Катола, эта любовь, о которой вы говорите, тайно **подменяет кости: вы сделали хороший бросок**, будьте начеку' – субмотив 'азартные игры'.

Позднее в текстах различных национальных литератур Европы периода средневековья и раннего Ренессанса (до середины XVI в.) автохтонный бытовой мотив остается на довольно редуцированном уровне. Характерной особенностью этого периода (как, впрочем, и в случае с лирикой трубадуров) является тот факт, что метафоры автохтонно бытового мотива используются исключительно при описании денотативной сферы ЧЕЛОВЕК. Денотативная сфера ПРИРОДА этим мотивом не тронута (хотя вообще метафорическая номинация природы, – но не с помощью метафор автохтонного бытового мотива, – в лирике этого периода присутствует).

Приведем примеры: "Amor mi **sprona** in un tempo, et **affrena**" [Petrarca, "Sonnetto CLXXVIII"]; "a l'alma senza **guida** e senza **freno**" [Michelangelo, "Al cor di zolfo, a la carne di stoppa..."] – субмотив 'верховая езда'; "**Escrito** está en mi alma vuestro gesto, / y cuanto yo escribir de vos deseo; / vos sola lo escribistes, yo lo leo / tan solo, que aun de vos me guardo en esto" [Garcilaso de la Vega, "Escrito está en mi alma vuestro gesto...", начало XVI в.] – субмотив 'чтение (письмо)'. Ср. этот же мотив в древнееврейском тексте X века (Испания): "**kātab** sētāw **bidəyō** mētārāw wūbirəbībāw wūbə'et bəraqāw hammə'īrīm wəkap 'ābāw / **mikəttāb** 'ālē gan mittəkēlet wə'arəggāmān" [Solomon ibn Gabirol, "Kātab Sētāw"] – 'чернилами своих ливней и дождей, **пером** своей молнии, руками туч зима написала на саде пурпурным и голубым'.

Ср. также примеры субмотива 'чтения (письмо)', полноценно развившегося в более поздний период (английские ренессансные тексты XVI в.): "...those laming eyes will ... **reade** the sorrows of my dying spright/
written with tears in harts close bleeding **book**" [Edmund Spenser, "Amoretti. Sonnet 1"]; "Nor give each speech a **full point** (i.e. full stop, period) of a groan" [Philip Sidney, "Because I breathe not love..."]; "...Nature's **table** (i.e. book), / Wherein she **writes the cypher** of her glory" [Fulke Greville, "Chorus Quintus. From Mustapha"]; "In man's looks the false heart's **history** / Is **writ** in moods and frowns and wrinkles strange" [William Shakespeare, Sonnet XCIII].

Во второй половине XVI в. – начале XVIIв. частота употребления метафор автохтонного бытового мотива возрастает. Особенно резко это заметно в английской лирике, где данный мотив в это время получает широчайшее распространение. Параллелей этому не наблюдается ни в предыдущие, ни в последующие (по крайней мере до середины XIX в.) периоды. При этом охватывается как номинация денотативной области ЧЕЛОВЕК, так и номинация денотативной области ПРИРОДА (обозначения животных, растений, ландшафта, гидросферы, атмосферы, небесных тел и т. д.). Таким образом, денотативная сфера номинации, к которой применяется данный мотив, значительно расширяется.

Такое резкое изменение количественных и качественных характеристик метафоры в упомянутый период вызвано, прежде всего, причинами общетипологического характера: удельный вес метафоры вообще в лингвопоэтике ренессансного текста возрастает. Причина этого в частности в том, что мегаконтекст лирики Ренессанса обретает гораздо более глубокую, чем ранее ретроспективу: поэзия Ренессанса формируется под сильным влиянием античных текстов.

Этот факт уже сам по себе ведет к тому, что удельный вес метафоры в ренессансных текстах значительно увеличивается. Во-первых, это происходит вследствие того, что калькируя словоупотребление античных авторов, ренессансные поэты калькировали и метафоры последних (а общий уровень применения языка как формы художественного произведения на поздних этапах античной поэзии, несомненно, значительно превосходит то, что демонстрирует европейская поэзия средних веков). Приведем один пример: “...et **velorum** pandimus **alas**” [Vergilius, “Aeneis”, III, 520] – ‘и (мы) **парусов** распростерли **крылья**’. Ср.: “...**ships** through Neptune safely **spread their wings**” [Giles Fletcher, “Christ’s Triumph after Death”]. Таким образом, значительное количество семантически «готовых» метафор, возникших в инородной культурной среде, были перенесены в ренессансный поэтический дискурс, где были адаптированы сообразно требованиям ренессансной поэтики.

Вторым глобальным фактором, приведшим к возрастанию метафорического словоупотреблению является перенесение мифологических персонажей из фактически языческих античных текстов в европейские ренессансные тексты, принадлежащие христианской культуре. Многие «действия» античных мифологических персонажей, не являвшиеся метафорой в античном тексте по сути превращались в таковую в тексте Нового времени. Напр.: “Luctibus est **Aurora** suis intenta, piasque / nunc quoque dat **lacrimas** et toto **rorat** in orbe [Ovidius, “Metamorphoses XII, 621–622] – ‘Скорбью **Аврора** своей занята, и полные любви и поныне

проливает слезы и по всей **росится** земле' – ср.: "Comme on voit sur la branche au mois de may la rose... Quand l'Aube de ses **pleurs** au point du jour l'arrose" [Pierre de Ronsard, "Le 1-er Livre des Odes. A sa maistresse. Ode". XVII]. «Слезы Авроры» в приведенном тесте из Овидия могут быть буквально поняты как слезы, проливаемые неким антропоморфным существом, в то время как «слезы Авроры» в тексте Ронсара уже вполне можно рассматривать как метафору.

Вследствие того, что многие мифологические персонажи античной культуры саязаны с разнообразными объектами природы, общее использование метафоры в номинации денотативной области ПРИРОДА в ренессансной поэзии значительно расширяется. Это расширение в свою очередь в конечном итоге становится, по всей вероятности, одной из тех причин, которые вовлекают автохтонный метафорический бытовой мотив в номинацию денотативной области ПРИРОДА в ренессансных текстах (поначалу главным образом в английской поэзии), – феномен, которого средневековая поэзия не знала вообще.

Проиллюстрируем употребление автохтонного бытового мотива в лирике XVI в – начала XVII веков: "Sweet spring, full of sweet days and roses, / **A box where sweets compacted lie** [George Herbert, "The Church. Vertue"] – субмотив 'пища'; "Anacreonte español, no hay quien os tope, / que diga con mucha cortesía, / que ya que vuestros pies son de elegía, / que vuestras **suavidades son de arrope**" [Luis de Góngora, "A don Francisco de Quevedo ('Anacreonte español, no hay quien os tope...')"] – субмотив 'пища'; "In einer See voll **Milch** und Blut der frischen Wangen / Ist deiner Nase **Thurm** zum **Pharus** ausgestellt... O Nase... Du kanst in dem Gesicht... Der Klugheit **Wetzstein** und der Schönheit **Brücke** seyn" [Hans Assmann von Abschatz, "Die schöne Gross-Nase"] – субмотивы 'пища', 'постройки', 'ремесленничество'; "Qu'est-ce que l'univers, qu'une grande **peinture**" [Colomby, "Action de Graces à Dieu. Stances ('O Dieu qui mets partout une raix si profonde...')"] – субмотив 'живопись'.

В ренессансно-барочный период в мегатекст европейской лирики включаются тексты некоторых восточноевропейских литератур, в которых также встречаются метафоры этого типа: "Смерть-медиатор обом **суд виносит**" [Данило Братковський, "Сусіди"] – субмотив 'юриспруденция'.

И снова следует подчеркнуть, что одна из европейских литератур этого периода – английская – резко выделяется в рассматриваемом аспекте. Английская ренессансно-барочная лирика буквально переполнена метафорами автохтонного бытового мотива. Количество их на порядок выше, чем в поэзии любой иной национальной литературы этой эпохи. В текстах только основных авторов этого периода развития английской

поэзии (Уагетт, Сарри, Спенсер, Сидни, Флетчер, Гревилл, Шекспир, Рейли, Каули, Крешо, Вон, Херрик, Констебл, Марлоу, Кемпион, Дейниел) можно насчитать около 20 субмотивов рассматриваемого мотива: 'обработка шерсти', 'обработка металла (ковка, литье и пр.)', 'военное дело', 'лекарство', 'торговля', 'ростовщичество', 'образование и наука', 'артистическая деятельность (вокальное искусство, музицирование, скульптура, сценическая деятельность)', 'охота', 'пища', 'косметика', 'бытовая преступность' и др. Это же можно сказать и о качественном разнообразии образных средств (vehicles) метафор реализующих этот мотив. Тот факт, что английская ренессансно-барочная поэзия берет свои образы из мира ремесел, торговли, искусства и т.п. был отмечен весьма давно, напр., [3]. Однако, во-первых, до сих пор не было определено отношение метафоры к этому факту, а во-вторых, мало уделялось внимания диахроническому (ретроспективному) и синхроническому (отношение к иным национальным литературным традициям этой эпохи) аспектам этого явления. Ответ на вопрос о том, почему именно английский поэтический дискурс выделяется в рассматриваемом аспекте на фоне остальных национальных литератур Западной Европы, требует отдельного лингвокультурологического исследования.

Однако каковы бы ни были причины этого явления, конечный эффект его действия очевиден: картина мира, порождаемая английской ренессансно-барочной лирикой как мегатекстом, намного «гуманистичнее» (в смысле ренессансного гуманизма, т.е. сосредоточения на человеке и человеческом как центре идеологической и эстетической концепции видения мира). Это наблюдение позволяет предположить, что развитие автохтонного бытового мотива в европейской ренессансной поэзии в целом представляет собой лингвопоэтическую реализацию одного из фундаментальных мировоззренческих принципов Возрождения в его провиновопоставлении эпохе средних веков: помещение человека (и «земного») в центр эстетико-философской концепции видения мира. Английская ренессансно-барочная поэзия представляет собой текстуальную среду, где этот лингвопоэтический феномен развился до максимального уровня.

С окончанием эпохи барокко метафоры автохтонного бытового мотива в европейской лирике снова становятся довольно редкими, и положение не меняется до середины XIX в. (более поздние периоды в данной работе не рассматриваются). Раннеклассицистическая английская лирика все еще сохраняет в какой-то степени данный мотив, однако, вне всякого сомнения, это вызвано инерцией, полученной классицистическими текстами от ренессансного дискурса. Т.е. импульс, который испытала в этом плане английская ренессансная поэзия был настолько си-

лен, что отголоски его ощущаются в текстах, бывших непосредственными преемниками последней, что и не позволило автохтонному бытовому мотиву резко исчезнуть, каковыми бы ни были изменения в мировоззренческих концепциях классицизма. Следует отметить, что по большей части метафоры этого мотива в раннеклассицистической английской лирике обнаруживают диахроническую связь с текстами Ренессанса.

Приведем некоторые примеры: "For sure our Souls were near alli'd; and thine – / **Cast** in the same Poetic mould with mine" [John Dryden, "To the Memory of Mr. Oldham"] – ср. в тексте XVI в.: "Only our griefs in constant moulds are **cast**" [Fulke Greville, "Caelica. 'Pelius, that loth was Thetis to forsake...'"] – субмотив 'обработка металла'. Ср. также: "Poetry's the **fev'rish Fit**" [Anne Finch, "Enquiry after Peace"] – ср.: "Nor can thy shame give **physic** (i.e. **remedy**) to my grief" [William Shakespeare, Sonnet XXXIV] – субмотив 'медицина (лечение)'.
 Редкие спорадические метафоры автохтонного бытового мотива в позднеклассицистических текстах, а также в текстах сентиментализма, предромантизма и романтизма в европейской лирике почти всегда несут того или иного рода семантическую связь с каким-либо ренессансным или барочным текстом. Напр.: «Пчелка золотая!... ты любишь / Лизу мою?... **Сахар** ли белый / **Грудь** у нее?» [Гаврила Державин] – ср. в тексте XVII в.: "**Brüstlein** wie zween **Zuckerballen**" [Georg Greflinger, "An eine vortreffliche schöne und Tugend begabte Jungfrau"] – субмотив 'пища'. Ср. также: "He gives, what **bankrupt** Nature never can / Whose noblest **coin** is light and brittle man" [William Cowper, "The Valediction ('Farewell, false hearts; whose best affections fail...')"] – ср. в тексте XVI в.: "...he that strives to keep man's heart upright / **Taxes** his fancies at a higher **rate**; / And ... Brings all his vices to a **bankrupt** state" [Fulke Greville, "Caelica. 'How falls it out, the sincere magistrate...'"] – субмотив 'финансовые отношения'.

В английской лирике середины XVIII – середины XIX вв., хотя и исключительно редко, но все-таки встречаются метафоры автохтонно бытового мотива, не обнаруживающие семантических связей с ренессансно-барочными текстами. Они кажутся абсолютно независимыми в том, что касается их происхождения, однако, возникновение их все же, по всей вероятности, является «следом» ренессансно-барочной поэтической традиции. Напр.: "There are worse things in life than a tumble on heather, / And life is itself but a game at **football**" [Walter Scott, "Lines on the lifting of the Banner of the House of Baccleuch, at a great football match on Carterhaugh ('From the brown crest of Newark its summons extending...')"].

Фактическое исчезновение автохтонного бытового мотива в лирике XVIII–середины XIX вв. отражает смещение акцента в мировоззренческих концепциях, которое происходит в течение этого периода. Фокус внимания переносится с «земных» (и «внешних») аспектов существования личности, что имело место в эпоху Возрождения, на социальную сферу (т.е. на нечто, находящееся «над» индивидуумом) в классицистический период и на эмоциональную, духовную, «внутреннюю» по отношению к личности (а в определенном смысле и трансцендентальную) сферу в романтизме. «Приземленные» аспекты существования индивидуума становятся «чужими» как классицизму, так и романтизму, а спорадические метафоры автохтонного бытового мотива в текстах XVIII–середины XIX вв. возникают по сути дела лишь как лингвопоэтический реликт ренессансно-барочной эпохи.

В то же самое время античный мотив, продолжая оставаться экзотическим в культурологическом аспекте, сохраняется практически на одном и том же уровне на протяжении всей истории западноевропейской лирики от Ренессанса до конца XIX в., причина чего, несомненно, в том, насколько органично этот мотив «вписывается» в эстетико-философское мировидение всех литературных эпох, которые сменяют друг друга в ходе истории европейской литературы от эпохи Возрождения до XIX в. (анализ функционирования античного метафорического мотива в европейской лирике, безусловно, потребовал бы отдельного исследования, и поэтому здесь конкретно не рассматривается).

В заключение повторим, что метафора представляет собой «канал», через который культура может влиять на текст (совокупность текстов некоторой литературной традиции как мегатекст). Однако такое культурное влияние проникает в текст не автоматически. «Канал» метафоры открывается только в том случае, когда культурное влияние в том или ином виде способствует формированию той картины мира, порождаемой текстом (мегатекстом), которая соответствует определенной мировоззренческой концепции.

«Канал» метафоры может остаться закрытым для некоторого пласта автохтонной культуры и одновременно открытым для культуры экзотической в зависимости от того, какие мировоззренческие принципы лежат в основе формирования картины мира, порождаемых мегатекстом той или иной эпохи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Todorov, Tzvetan. Introduction to Poetics. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1981.
2. Watkins, Calvert. Aspects of Indo-European Poetics // Indo-European Studies. IV. – Cambridge, 1981.
3. Wellek R, Warren A. Theory of Literature. – New York: Penguin Books, 1949.

О НЕКОТОРЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ИНТЕРКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Гусева П.Т.

При аналитическом и критическом подходе к процессу взаимодействия лингвистики и психологии представляется, что наряду с универсальностью закономерностей изучения языка вообще проявляется сама суть и специфика усвоения именно языка. В этом процессе точкой соприкосновения коммуникативного аспекта и контрастивно-грамматического является аспект специфики языка как дифференциации культур, который, пожалуй, можно назвать культурно-контрастивным. Всякое общение есть взаимодействие, а при общении представителей разных культур происходит синхронное взаимовлияние их (этих культур) в данной конкретной ситуации общения. Происходит как обмен знаниями языковым путем, так и определенная психологическая настройка или даже перестройка самих коммуникантов. В качестве исходных нам представляется целесообразным выделение таких аспектов взаимодействия, как оценка ситуации общения, оценка партнера, нацеленность на успех коммуникации. Оценка ситуации общения предполагает понимание сути высказывания, а не суммы артикулируемых слов, для чего необходимо также понимание фразы в социальном и культурно-историческом контексте, наличие фоновых знаний, учет конкретно-ситуативных реалий. Оценка партнера включает выполнение каждым из них роли источника и в то же время получателя информации, каковыми являются конкретные коммуниканты с их темпераментом и его чертами, свойственными данной личности, выработанными в ней в процессе разнообразного взаимодействия с окружающей средой. Поскольку речь идет специально об интеркультурной коммуникации, то в данный аспект включается и учет ментальности нации, с представителем которой ведется коммуникация. И, наконец, нацеленность на успех коммуникации предполагает наличие в головном мозге коммуникантов различных структур, из которых может быть осуществлен выбор представляющегося наиболее целесообразным средства для коммуникации в заданных условиях.

Выделение названных сторон взаимодействия является объективным следствием того, что с обучением иностранному языку и изучением его всегда связаны аспекты, не относящиеся непосредственно к языку. Язык не может быть отделен от включающей его и заключенной в нем объективной реальности и ее отражения в человеческом сознании. Заданные

рамочные условия упрощаются (или усложняются) предшествующим жизненным опытом каждого из коммуникантов, так как речь в данном случае идет не об умении вести выдуманный по заданию преподавателя учебный диалог, а о приобретении доступа к информации и впечатлениям, которые обучающийся не может получить без знания иностранного языка. Это предполагает, таким образом, наилучший образ действий в каждой конкретной ситуации, где действием является любое применение полученных знаний и усвоенных умений на практике, а наилучшими они будут при учете специфики страны, ее национального своеобразия, особенностей ментальности и образа жизни в сопоставлении с собственными интересами и склонностями. Поскольку шкала ценностей может различаться, то в общем интеркультурное понимание – это создание индивидуумом образа “собственного чужого”, где “чужое” – это не “враждебное”, “неизвестное”, но не “угрожающее”, “другое”, но не “плохое” и т.п. “Собственное чужое”, таким образом, это умение при наличии своих представлений уважительно понять другого, даже если не принимаешь систему его ценностей. Очень показательной может быть в этом отношении языковая ситуация в Швейцарии, где литературный немецкий язык становится нормой для жителей лишь тогда, когда они учатся читать и писать, поскольку из-за диалектной основы язык не имеет фонетически единой формы, и различия заключаются в меньшей мере в самом языке, их основой являются коммуникативные культуры языковых сообществ.

Приобретение опыта относительно признаков и свойств объективной реальности и целесообразного применения их в активном взаимодействии с окружающим миром является жизненно необходимой функцией любого живого организма. Это есть процесс обучения, который у человека происходит посредством языка. Однако если ранее предполагалось, что всякая речевая деятельность объединена и управляется одним отделом головного мозга, то теперь обнаруживается, что разными функциями руководят разные отделы мозга. Если слово видят в его графической форме и артикулируют его само по себе, то оно не проходит при всей кажущейся невозможности этого через акустический анализатор и не активизирует акустические сигналы. Разговор с собеседником отличается от проговаривания слов вслух для себя. Эти данные представляют очень интересными для организации системы упражнений для устной и письменной речи, для самостоятельного извлечения информации и при нацеленности на последующую передачу ее (8:25).

Как известно, усвоение языка человеком происходит таким образом, что учебный материал познается, с одной стороны, путем суммирования

значений отдельных слов в единое целое. С другой стороны, привлекается информация, которая усвоена ранее и сопутствует данной конкретной ситуации. При изучении иностранного языка сопутствующий контекст создается и материалом родного языка, являющимся своего рода фоновым знанием. Все эти процессы взаимодействуют, и чем шире фон, тем легче привлечение сопутствующей информации и, следовательно, тем понятнее данный (новый) учебный материал. В противном случае он распадается на отдельные слова и значения, в результате чего обучающийся теряется и попадает в стрессовую ситуацию "незнания знания". В начальной стадии изучения иностранного языка такое восприятие не вызывает негативных эмоций, так как обучающийся изначально "знает, что он не знает". На определенном этапе обучения, наступление и продолжительность которого зависит от многих причин, в том числе и от индивидуальных способностей личности, обучающийся начинает воспринимать предлагаемый ему учебный материал как исключительно сложный. Такое восприятие обусловлено его уже достаточно обширными знаниями, в достаточной мере сформировавшимися умениями и пониманием сложности изучения иностранного языка вообще. Появляется так называемый психологический барьер, от умения преодолеть который и зависит дальнейшее продвижение в получении знаний или остановка (6:234).

Так, анализ знаний студентов неязыкового факультета показывает, что результативность выше у тех, кто сознательно в вузе начал изучать второй язык (80% против 55,6% у продолжающих); останавливаются же на начальной стадии в большем количестве случаев те, кто начинал изучать язык в школе и не имеет мотивации для усиленного овладения языком (44,4% против 20% среди начинающих). Надо отметить, что среди начинающих есть целый ряд студентов, которые уже изучили один иностранный язык (как правило, английский) или продолжают изучать его, изучая второй язык параллельно. Их готовность к психологическому барьеру выше, и преодолевается он быстрее. Среди тех, кто останавливается на первом этапе, надо учитывать наличие студентов, для которых следовало бы сопоставить данные по протеканию сравнимых ментальных процессов в родном и иностранном языке. К тому же, хотя изучение иностранного языка отнюдь не протекает при обязательном привлечении знаний родного языка, в определенной мере это неизбежно в той возрастной группе, к которой относятся студенты вуза.

Значение отдельных блоков, входящих в контекст как культурный аспект, имеет различную значимость в зависимости от их востребованности в любой и каждой ситуации (как, например, умение обратиться в

том числе и к незнакомым: “Скажите, пожалуйста...”, “Вы не могли бы сказать...” и тому подобные, актуальные всегда) или только в отдельно взятой (например, поведение горожанина/иностранца как пассажира). Любой отдельно взятый текст предполагает наличие культурной и интеркультурной компетентности, создавая, однако, как было отмечено выше, лишь фон для получения и переработки информации как учебного материала. Успеху способствует умение обучающегося ориентироваться в предлагаемом ему для изучения материале, чему служат:

а) Объективность информации, распознаваемая и используемая обучающимся доступным для него образом.

б) Возможность оценить информацию с точки зрения полезности либо бесполезности ее.

в) Понятность как самого материала, так и его включенность в “понятный” контекст.

г) Наличие признаков, перечисленных выше, как стимуляторов, создающих положительный эмоциональный фон для процесса обучения.

С точки зрения психолингвистики ментальные процессы при рецептивном и продуктивном усвоении/использовании речи индивидуумом имеют своей основой не в последнюю очередь норму, которая представляет собой целый комплекс табу. Они усваиваются и переходят в навык в процессе коммуникативной деятельности, начиная с усвоения элементарных правил построения фраз и выполнения соответствующих преобразований в индивидуальном порядке и заканчивая отражаемыми в речи всеобъемлющими общественными процессами, в которых в максимальной мере проявляется взаимодействие партнеров по коммуникации. Всякая коммуникативная деятельность, отражающаяся в реальных действиях, происходит сначала в головном мозге коммуникантов в виде информации, поступающей извне, отражения ее в структурах мозга, где она оценивается, запоминается, упорядочивается в соответствии с ее содержанием, представляя собой по сути “предварительную информацию” для последующего использования в детерминирующей ее социальной ситуации.

Коммуникация всегда является детерминированной, так как представляет собой акты общественных отношений, в рамках которых они происходят, и которые обусловлены контекстом соответствующей культуры. Заданные личным предварительным опытом коммуниканта речевые конструкции, которые избираются для данной ситуации общения, определяют, в свою очередь, какой вариант ответа будет избран партнером. В соответствии с диалектическим отношением между информацией и ответом на нее речь идет об индивидуальной реакции каждого из партне-

ров на получаемую информацию и в то же время о взаимосвязанных процессах переработки информации и передачи ее обоими собеседниками одновременно в самом процессе коммуникации, что может быть разделено на этапы следующим образом:

1. Предварительная информация каждого собеседника, которую можно условно назвать их перспективой. Из имеющегося в распоряжении арсенала средств, подходящих для реакции на данную конкретную информацию, выбирается то, которое соответствует не только подготовленности личности к данной ситуации общения, но и ее психическому состоянию и, естественно, объема самого арсенала средств. Реакция на информацию прямо пропорциональна его объему.

2. Отражение информации в головном мозге и переработка ее (перцептивные и когнитивные процессы). Поступившая от собеседника информация обрабатывается на наличие соответствия в арсенале аналогичных средств. Она может быть ожидаемой и неожиданной. Психическая реакция на ту и другую зависит от важности (например, решение серьезного вопроса на высоком уровне) или уровня (например, повседневное общение или обсуждение с коллегами служебной темы) ситуации общения и от подготовленности иностранца к этой ситуации в принципе.

3. Оценка информации (исходя из цели коммуникации, мотивации, интереса и т.п.). Полученная информация оценивается собеседником, и его реакция зависит от тех же параметров, что и имеющиеся у партнера по коммуникации (т.е. подготовленность к данной ситуации общения, психическое состояние личности индивидуума в данный момент, объем арсенала средств и т.д.).

4. Принятие решения, в основе чего лежат возможные альтернативы. Ответ на информацию может быть либо адекватным при равенстве составляющих, либо неадекватным, если как минимум одна из составляющих является несоответствующей данным партнера. Это может привести к состоянию аффекта. Уровень аффективности и ее выраженность в интеркультурной коммуникации зависят в первую очередь от факторов, рассматриваемых социальной психологией и не являются темой данной статьи.

Содержащиеся в памяти индивидуумов когнитивные структуры, созданные в процессе всей предшествующей коммуникативной деятельности, направленной на изучение иностранного языка и подготовки к общению на нем с иностранцами, задействуются на всех названных этапах и играют свою роль при переработке той или иной актуальной информации.

В реконструкции значения информации участвуют высококомплексные структуры. Они конституируются связями предметных и индивидуальных структур значений, специфичными для данной ситуации интеркультурной коммуникации и поставленных задач, в которых участвуют особым образом и символические значения так, как они имеют место при коммуникации вообще.

Механизм действия органов чувств человека, функцией которых является жизненно важное взаимодействие с окружающим миром, хорошо известен и относительно хорошо исследован (7:170 – 171). Следующий редуцирующий механизм состоит в том, что полученная индивидуумом информация собирается, группируется или классифицируется и вносится в память. Данные, получаемые индивидуумом в процессе изучения иностранного языка, не стоят особняком. Они соотносятся с соответствующим им материалом родного языка. При этом выделяется более важное. Оно запоминается в первую очередь, что-то остается на периферии, а что-то отбрасывается вовсе, чтобы “на подхвате” было нужное, важное с точки зрения данной личности или то, что может быть модифицировано. Таким образом, для достижения понимания между партнерами по интеркультурной коммуникации созданные в памяти “экстракты” должны включать информацию, свойственную как минимум двум культурам, соотносить их относительно друг друга в актуальном случае и предлагать адекватное для него решение и, конечно, в большей мере, чем при общении представителей одной культуры, уметь “предвидеть” исход коммуникации. Это делает необходимым привлечение для решения задачи интеркультурной коммуникации большего количества информации. Под “информацией” здесь понимаются объективные данные как те, которые заложены в человеке генетически, так и те, которые становятся доступными ему в процессе обучения, и которые необходимым образом реконструируются в ходе перцептивной и когнитивной деятельности, если коммуникативный процесс протекает в соответствии с “правилами игры”, как это представлено “культурноисторической теорией” в психологии А.Н. Леонтьевым (2:213) и, прежде всего, в предложенных С.Л. Рубинштейном (5:134) данных по теории восприятия.

В особом в каждой данной ситуации виде взаимосвязи между коммуникантами, в процессе которой и происходит их взаимодействие и взаимовлияние, можно установить наличие имплицитного и эксплицитного аспектов. Первый, имплицитный, имеет более специальный характер. Он задействован тогда, когда как минимум один из будущих собеседников нацелен на решение некой задачи и в большей или меньшей мере осознанно “составляет план” предполагаемой коммуникации, включая

данные, характерные для другой культуры. Такую деятельность можно назвать ориентированной на будущее, а следовательно, предполагающей творческий аспект. Для решения задачи в этом случае привлекается большое количество информации, содержащейся в памяти индивидуума. Второй, эксплицитный, имеет место всегда, будь то запланированное общение или спонтанное, например, товарищески равноправная беседа со случайным собеседником, которое можно назвать ориентированным на прошлый (социальный и языковой) опыт собеседников.

Предшествующая коммуникативная деятельность является основой для выработки иностранцами тех речевых клише, которые составят при актуализации "формальный" или "технический" аспект речевой деятельности, и которые позволят выразить собственно информацию в соответствии с языковыми нормами, понятными собеседнику.

Индивидуальная картина мира, созданная в головном мозге индивидуума благодаря многообразному взаимодействию с окружающим миром, определяет возможность и пути его сотрудничества в том числе и с иностранцами в формах, приемлемых для той или иной языковой среды. Социальные же отношения являются своеобразной материальной основой коммуникативной деятельности, и, следовательно, можно сказать, что ход и результат коммуникации определяются не только актуализируемым речевым поведением, поскольку оно модифицируется "контекстной" информацией, создаваемой собеседниками в совместном творчестве. Результат коммуникации зависит и от глобальной оценки ситуации общения. Достаточный (совместный) опыт интеркультурного общения облегчает коммуникативный процесс и способствует его успеху.

ЛИТЕРАТУРА

1. Леонтьев А.А. Национально-культурная специфика речевого поведения. (1977). - М.: Наука. - 352 с.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. (1959). - М.: АПН РСФСР. - 495 с.
3. Нефедова Л.А. (1985). Некоторые особенности формирования смысла высказывания.// Синтагматический аспект коммуникативной семантики. - Нальчик: Балкарск. гос. ун-т. - с. 141 - 150.
4. Панфилов В.З. (1957). К вопросу о соотношении языка и мышления// Мышление и язык. - М.: Госполитиздат. - с. 117 - 165.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. (1989). - М.: Педагогика. - 485 с.
6. Esser U. (1989). Ist Fremdsprachenlernen lehr- und lernbar? - Einige Möglichkeiten und viele Grenzen kognitiven Lerntrainings - //Deutsch als Fremdsprache. - № 4. - с. 232 -236.
7. Hiebsch H. Interpersonelle Wahrnehmung und Urteilsbildung. (1986). - Berlin: VEB deutscher Verlag der Wissenschaften. - 429 с.
8. Reinecke W. (1993). Einige psycholinguistische und phonetische Aspekte im Fremdsprachenunterricht//Deutsch als Fremdsprache. - №1. - с. 24 - 28.

НЕКОТОРЫЕ СЛУЧАИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ОПРЕДЕЛЕННОГО И НЕОПРЕДЕЛЕННОГО АРТИКЛЕЙ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Давыдов О.И.

Многие, изучающие французский язык как иностранный, теряются перед кажущейся непоследовательностью употребления артикля, когда речь идет о частях тела. Тем более, что большинство грамматик не дают на этот счет никаких правил, а если и касаются этого вопроса, то предпочитают ограничиться формулировкой «так принято». И только *Guillaume* отмечает, что «*le portrait est un genre où alternent souvent la tenue d'objet*» с определенным артиклем и «*la tenue de mode d'objet*» с неопределенным артиклем.

Для описания портрета французский язык располагает многими структурами. В частности,

- глагол «*être*» с прилагательным или предложной конструкцией:

Elle est blonde! Elle est de petite taille!

- глагол «*avoir*» с существительным и прилагательным: *Elle a les yeux bleus.*

Обратим внимание на последний случай и проследим на следующих фразах:

Elle a une voiture bleue.

В данном типе фраз оппозиция определенный/неопределенный уместна.

1. *Elle a une voiture bleue.* 2. *Elle a la voiture bleue*

не означают одно и то же. Фраза (2) допустима только в том случае, если слово «*voiture*» уже упоминалось. Когда же речь идет о частях тела, то определенный и неопределенный артикли взаимозаменяемы.

Фразы : 3. *Elle a des yeux bleus.* 4. *Elle a les yeux bleus*

могут употребляться в одном и том же контексте или ситуации.

Однако схожесть условий употребления не означает подобие структур. Традиционная грамматика подчеркивает, что во фразе (4) прилагательное является атрибутом (*Grevisse M.* 1996. *Le bon usage.* § 207.), тогда как во фразах (1), (2), (3) то же прилагательное является эпитетом.

С другой стороны, если прилагательное во фразах (2) и (4) выполняет различные функции, то речь идет в обоих случаях о единственном предмете. Во фразе: 2. *Elle a la voiture bleue* речь идет или об автомобиле, присутствующем в данной ситуации, или об автомобиле уже виденном

или упоминающемся в предыдущей ситуации. Во фразе: 4. *Elle a les yeux bleus* речь идет также о предмете (или в данном случае о паре предметов) исключительно единственном для индивидуума данного контекста.

Во фразах же (1) и (3) имеется выбор предмета из совокупности синих машин или голубых глаз.

Выражение «части тела» является не совсем подходящим, поскольку мы наблюдаем идентичное функционирование, как относительно положений (позиций тела), так и выражений (лица, чувств), где употребление определенного артикля возможно:

«*Elle avait la marche légère...*» «*Elle a le regard qui tue...*»

И наоборот, если прилагательное предшествует существительному, возможна только одна конструкция. Знаменитая фраза: «*T'as de beaux yeux, tu sais*» будет звучать нелепо в форме: «*T'as les beaux yeux, tu sais*».

То же самое: *Elle a le cou long. Elle a un cou long. Elle a un long cou.*

Но нельзя сказать: *Elle a le long cou.*

Следует говорить: *Elle a le nez petit. Elle a un nez petit. Elle a un petit nez!*

Нельзя говорить: *Elle a le petit nez.*

Следует говорить: *Elle a les cheveux longs. Elle a des cheveux longs. Elle a de longs cheveux.*

Нельзя сказать: *Elle a les longs cheveux.*

Если существительное определено прилагательным, а также контекстом, то исключенная конструкция становится возможной: *Elle a le petit nez de sa mère. Elle a le long cou de sa race.*

Elle a les beaux yeux des femmes de sa famille.

Прилагательное *gros* является исключением, если оно употребляется с существительным «голова».

Il a une grosse tête

имеет прямое и фигуральное значение. В разговорном языке говорят *il a la grosse tête*, что означает: *il est vaniteux*.

Невозможность употребления фразы типа: *Elle a les beaux yeux* оправдана синтаксически. Действительно, в случае, когда прилагательное находится перед существительным, оно является обязательно эпитетом. Таким образом, конструкция (4) исключается строго с точки зрения синтаксиса.

Во фразе *Elle a les beaux yeux des femmes de sa famille* структура не одна и та же, что во фразе (4). Здесь артикль определяется контекстом фразы *Elle a des beaux yeux*. В обеих фразах прилагательное является

эпитетом. Определенный артикль имеет здесь частное значение и относится больше к типу, чем определенному предмету (*le = le même...que, le ...caractéristique_de...*).

Если характеристика выражена предложной группой с предлогом «à», за которым следует существительное с прилагательным (которую мы находим в переводе пресловутых «*épithètes homériques*»: *Achille aux pieds légers, l'Aurore aux doigts de rose*), то здесь всегда употребляется определенный артикль: *C'est une femme aux cheveux blonds*,

Но не : *C'est une femme à cheveux blonds* (с исчезновением неопределенного артикля, что является нормой после предлога). Мы говорим: , *C'est une femme à lunettes*, а не *C'est une femme aux lunettes*.

Это закономерно для случаев, когда прилагательное предшествует существительному

«*Le jeune homme au long cou a interpellé son voisin*» (Queneau 1995. Exercices de style: 217).

Но нельзя сказать: «*Le jeune homme à long cou...*»

Определенный артикль является предпочтительнее неопределенного, который тем не менее является обязательным в структуре «*avoir un long cou*», в силу препозиции прилагательного. Следует говорить: *Le jeune homme au petit nez, au gros nez, aux belles oreilles*,

а не: *Le jeune homme à petit nez, à gros nez, à belles oreilles*.

Употребление определенного артикля является также обязательным в безусловных конструкциях: «*Nous marchâmes tristement les yeux baissés, l'air rêveur...*» (Rousseau. 1989. Hel. 4, 17).

Je marchais à grands pas, le visage enflammé...» (Chat. 1987. 187).

«*Odile, les reins cassés, déménageait au soleil...*» (Claire Gallois. 1989. 37).

Употребление неопределенного артикля становится возможным, когда имеется противопоставление одной части тела другой.

Elle a une cheville cassée (одна из двух лодыжек). *Elle a une côte fêlée* (одно среди многих...).

Мы имеем обратное явление, когда существительное, обозначающее часть тела, характеризуемое прилагательным, появляется не в структуре: «*avoir + groupe nominal*», типа: *tourner les yeux, baisser les yeux, tendre la main, allonger le bras*.

Известно, что в таких структурах определенный артикль предпочтительнее притяжательного местоимения-прилагательного, если нет сомнения в идентичности «обладателя». В частности:

- с местоименными глаголами: *il s'est cassé la jambe*;
- когда обладатель определен местоимением: *il lui a cassé la jambe*;

- с глаголами, выражающими ощущения: *il a mal à la tête*;
- с глаголами, указывающими на движение тела: *il a tourné la tête*.

И наоборот, в этих же структурах появление прилагательного или определяющего выражения делает невозможным употребление определенного артикля. В таком случае следует употреблять или притяжательное местоимение (возможно, но реже, если употреблено только одно существительное) или неопределенный артикль.

Тогда фразы *Elle leva les yeux vers lui. Elle lui tendit les mains* с появлением прилагательного будут выглядеть: *Elle leva vers lui ses yeux pleins de larmes. Elle lui tendit ses mains tremblantes*.

или: *Elle leva vers lui des yeux pleins de larmes.*

Elle lui tendit des mains tremblantes.

Но не: *Elle leva vers lui les yeux pleins de larmes. Elle lui tendit les mains tremblantes.*

Из сказанного можно сделать выводы:

- в конструкции «avoir» + существительное + прилагательное употребление определенного и неопределенного артиклей допустимо перед существительными, обозначающими части тела: *Elle a les yeux bleus. Elle a des yeux bleus.*

Но, если прилагательное находится перед существительным, употребление определенного артикля исключено: *Elle a un petit nez. Elle a un nez petit. Elle a le nez petit.*

Но не: *Elle a le petit nez.*

- в безусловных или предложных конструкциях предпочтительно употребление определенного артикля: *C'est une femme aux cheveux blonds.*

Elle s'avança, les cheveux défaits, le regard égaré.

- в других конструкциях употребление определенного артикля предпочтительнее притяжательного местоимения, если существительное употреблено самостоятельно. Если же это существительное употреблено с прилагательным, тогда определенный артикль не приемлем: *Elle leva les mains.*

Но: *Elle leva des mains tremblantes.*

Elle leva ses mains tremblantes.

ЛИТЕРАТУРА

1. Chat (1987). René. - Paris: Hachette.
2. Galois Claire (1989). La vie n'est pas un roman. - Paris: Pernoud / Stock.
3. Grevisse (1996). Le bon usage. Grammaire française. - Paris: Hatier.
4. Guillaume G. (1992). Le problème de l'article. - Paris: Hachette.
5. Nizet A.G. (1994). Le problème de l'article et sa solution dans la langue française. - Paris: Hatier.
6. Queneau (1995). Exercices de style. - Paris: Hatier.
7. Rousseau J. (1989). Hel. 4, 17. - Paris: Hachette.

ФУНКЦІОНАЛІЗМ — ОДНА ІЗ НАЙВАЖЛИВІШИХ ПАРАДИГМАЛЬНИХ РИС ЛІНГВІСТИКИ КІНЦЯ ХХ - ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Денисенко С.Н.

Мовознавство на протязі всього свого розвитку прагнуло відповісти на три сутнісні питання: “Як упорядкована мова?”, “Як функціонує мова?” і “Як розвивається мова?”.

Здавна кожна лінгвістична традиція переймалася двома першими питаннями, і лише в ХІХ ст. внаслідок загальнонаукового підходу того часу, вивчення питання “Як розвивається мова?” почали вважати головним завданням мовознавства. На початку ХХ ст. в лінгвістиці відбувся докорінний злам, пов’язаний перш за все з іменами Ф.де Сосюра, І.А. Бодуена де Куртене та їхніх послідовників. Дослідники повернулися на вищому рівні до вивчення питань “Як упорядкована мова?” і “Як функціонує мова?”.

Основним об’єктом дослідження і джерелом матеріалу стали сучасні мови в їх реальному існуванні. Таке становище зберігається і донині, історичні і порівняльно-історичні дослідження продовжували розвиватися, але в цілому відійшли на периферію лінгвістики.

Для першої половини ХХ ст. властива була концентрація уваги на питанні “Як упорядкована мова?”. Це просте питання є основою для вирішення двох інших, зазначених вище, питань. А тому обмеження об’єкта дослідження було на певному етапі важливим і потрібним. Сосюрівське розмежування мови і мовлення дуже скоро (на відміну від протиставлення синхронії і діакронії) сприйняте і освоєне лінгвістами різних шкіл і напрямків, не давало можливості відвернутися (повністю або частково) від лінгвістики мовлення і зосередитися на статичному вивченні мови в сосюрівському розумінні (так звана внутрішня лінгвістика). Проте у другій половині ХХ ст. і, починаючи від “хомськiанської революції”, розвивається динамічний підхід до мови, все більше в центрі уваги постає питання “Як функціонує мова?”. Структурні дослідження (як і історичні) продовжуються і тепер і в жодному випадку не можуть недооцінюватися, але найперспективніші й найцікавіші дослідження здійснюються в галузях, пов’язаних з функціонуванням мови.

На початку ХХ ст. лінгвістика тісно змикається з рядом гуманітарних наук, психологією, літературознавством, історією та ін. Нечіткість меж між лінгвістикою та ними викликала критику з боку передових лінгвістів

того часу. Зосередження на питанні “Як упорядкована мова?” в першій половині ХХ ст. (а точніше, на протязі шести його перших десятиліть) було тісно пов’язане з відмежуванням лінгвістики від інших наук. Питання функціонування мови, а часом і питання лінгвістичного значення, визначалися як такі, що виходять за межі науки про мову, для якої встановлюються жорсткі рамки. Єдиним винятком була математика, оскільки вона розглядалася як база для побудови кожної науки.

Завдяки такому підходу активно розроблялися методи і процедури лінгвістичного дослідження, метамова лінгвістики. У другій половині ХХ ст., після “хомськiанської революції”, відбулося нове зближення лінгвістики з іншими науками на вищій основі. Це, безумовно, законо-мірно. На відміну від питання “Як упорядкована мова?” не можна відпо-вісти на питання “Як функціонує мова?” за допомогою однієї лінгвісти-ки.

Необхідний етап вивчення мови “в собі і для себе” вже пройдено. За останні десятиліття інтенсивно розвиваються різні пограничні галузі, починаючи від теорії штучного інтелекту і закінчуючи соціолінгвісти-кою, саме там досягаються цікаві результати. В той же час межі між лінгвістикою та іншими науками знову втратили чіткість.

При вивченні питань, пов’язаних з функціонуванням мови, в центрі уваги постає антропоцентризм, коли на перший план виходить інтуїція і інтроспекція, людина розглядається як головний фактор мовного функ-ціонування.

Всі лінгвістичні традиції споконвіку антропоцентричні (термін А.Веж-бицької), при описі мови відображалась лінгвістична інтуїція її носіїв. Недоліками традиційного антропоцентризму були нечіткість і немож-ливість перевірки опису, перенесення уявлень носія мови тієї чи іншої будови (наприклад, флективної) на мови з іншою структурою. На почат-ку ХХ ст. поширився інший підхід, який можна назвати системоцент-ризмом (термін Е. В. Раліхіної, Алпатов 1995:84-90). Такий підхід, па-нуючий в післясюрівській лінгвістиці, пов’язаний з розглядом мови як зовнішнього об’єкта, відокремленого від дослідника. Замість інтуї-тивних критеріїв описування були висунуті строгі критерії, у багато чому запозичені з математики.

Недоліком системоцентризму було інтуїтивне несприйняття багатьох логічних і обґрунтованих рішень. При переході ж до вивчення питань, пов’язаних з функціонуванням мови, відбулося повернення до антропо-центризму. Знову реабілітовані інтуїція і інтроспекція, людина розгля-дається як головний фактор мовного функціонування.

Визначаючи найвизначніші парадигмальні риси лінгвістики кінця ХХ ст., дослідники поруч з антропоцентризмом, зближенням з комплексом когнітивних наук, експансіонізмом та деякими іншими називають **функціоналізм** (Степанов 1995, Кубрякова 1995).

Як відзначає В. Г. Гак, “звернення до функціонального підходу до мови в наші дні не є випадковим, воно повинне розглядатися як цілком закономірний стан у розвитку мовознавчої науки (Гак 1985:6). Останнє викликане самою природою мови та її мовних об’єктів, позаяк упорядкування мовних об’єктів таке, що їх неможливо правильно виділити, проаналізувати і в кінцевому підсумку описати безвідносно до їхньої функціональної природи. При цьому підкреслюється, що саме в межах функціонально-комунікативних досліджень внаслідок їхньої телеологічної, інтенціональної, динамічної орієнтації і можливий синтез найновіших підходів до мови, зокрема, антропоцентризму і когнітивізму. Функціоналізм визначається магістральним напрямком сучасної лінгвістики, здатним інтегрувати всі позитивні аспекти, які вбачаються в ряді існуючих теоретичних підходів. Широке розповсюдження функціонального підходу до мови в цілому, її рівням, одиницям і категоріям сприяло створенню у 1976 році Міжнародного товариства функціональної лінгвістики.

У сучасному мовознавстві закладені теоретичні основи функціональної морфології і функціонального синтаксису. Вивчення функціональної лексикології лише починається. Значення слова у функціональному і комунікативному аспектах, очевидно, більше ніж яка інша категорія мови функціональне, тобто підлягає тій функції, яку виконує відповідна йому мовна одиниця, воно формується в залежності від призначення цієї одиниці. Навіть тоді, коли одиниці лексико-семантичного рівня поряд із засобами інших рівнів мовної системи стають предметом функціонально-комунікативного аналізу, останній обмежується, як правило, стройовими номінативними елементами у складі функціонально-семантичних полів. Як відзначається в останніх дослідженнях, на сьогодні визріла необхідність створення функціонально-комунікативної теорії слова, складовою якої повинна стати функціональна лексикологія, яка має бути покликана “динамізувати”, розширити і поглибити традиційні системно-структурні дослідження номінативних одиниць в їх зв’язках з одиницями і категоріями граматичної будови мови (перш за все синтаксисом), тобто стати теорією “активної” лексикології (за виразом Л.В.Щерби // Бацевич, Космеда 1997).

Активний (а значить і комунікативний) підхід до одиниць мовної системи передбачає залучення в мовленнєву діяльність людини, тобто по-

в'язує з предметним світом і когнітивною діяльністю з одного боку, а також з умовами мовленнєвого спілкування, його координатами і з особливостями існування одиниць в конкретній мовній системі — з іншого. Виходячи з цього, можна стверджувати, що комунікативний підхід до лексики як самостійного об'єкта дослідження повинен спиратися на аналіз номінативних засобів мови в динамічному аспекті мовленнєвої творчості та припускати установалення системно-формуєчих категорій, які відображають специфіку об'єктивації світу у мовних одиницях (ономасіологічний і семасіологічний аспекти) і мовленнєву реалізацію відображення у мові властивостей пізнання людиною ділянки дійсності в процесі мовленнєвого висловлювання (функціональний аспект). Подібні дослідження прилучаються до того напрямку функціоналізму, в межах якого функціональність має відверту спрямованість на пізнавальну функцію і через неї сполучається з функцією комунікативною.

Для лінгвістичних досліджень (Левицький 1999) характерний комплексний багатоаспектний аналіз номінативних одиниць, при якому когнітивні параметри вивчаються в тісному зв'язку з параметрами комунікативними. При цьому інтерес до комунікативності номінативних одиниць (в термінах системного підходу) може бути визначений як сукупність ціленаправленої дії "середовища" на систему мови.

Така дія призводить до появи у системі, що розглядається, нових ознак. Орієнтація системи засобів номінації на виконання комунікативних завдань не може бути пояснена поза взаємозв'язком з функціями конкретних мовних засобів у процесах породження висловлювання та його відтворення. *Основний пафос функціоналізму — пояснення мовної форми її функціями.*

В сучасному мовознавстві поняття функції вважається одним із базових. Існує два основних напрямки в поясненні функції: широке і спеціалізоване (вузьке). А. Е. Левицький пропонує визначати функцію з урахуванням її багатоплановості. Так, функція являє собою вживання мовної одиниці у висловлюванні, узагальнене значення її форми і позиції як відношень між одиницями мови в процесі комунікації, функція розглядається як властивість відносна, що визначається системою мови, тобто властивість, яка проявляється лише всередині самої системи, в конкретних актах комунікації. А тому поняття функції включає в себе і механізми реалізації потенційних особливостей мовного знака в конкретних висловлюваннях. В центрі уваги залишається аналіз властивостей мовних одиниць і відношень між ними. Такий підхід дозволяє системно описати мовні одиниці і відображає діалектичний характер зв'язків, які

існують на певному етапі розвитку мови і змінюються динамічно з появою нових семантичних і граматичних тенденцій.

Мовна одиниця володіє функцією-потенцією — схильністю до придбання певного знакового навантаження, а також виконання окремих нехарактерних для даної одиниці раніше семантичних, синтаксичних і прагматичних ролей. Однозначно їй властива і функція реалізації, що виступає актуалізованою сутністю, оскільки одиниця мови безпосередньо виконує її у висловлюванні. Мовні одиниці можуть їх розкривати лише за певних обставин. Пропонований підхід до аналізу продуктів мовної діяльності йде не від “форми”, а від “функції”, що виявляє принципову сукупність змістового аспекту різних двопланових структур, незалежно від особливостей потенції мовних одиниць з урахуванням мети комунікативного акту, тобто реалізації однієї із цілого ряду можливих функцій. Для адекватної уяви ситуації спілкування необхідне сполучення властивостей “будівельних елементів” висловлювання між собою. За допомогою їхнього взаємозв'язку і взаємодії відбувається своєрідне фокусування відтінків тієї чи іншої мовної одиниці та її вибір для адекватнішого вираження конкретного поняття.

Функція одиниці номінації у висловлюванні визначається, перш за все, як властивість, яка відображає її характеристику як мовного знака. Оскільки визнається існування мовного знака в трьохмірному просторі мови, то неминуче і функція, як її невід'ємна властивість, повинна також характеризуватися з позиції категоріальної семантики, синтактики і прагматики. На цій основі видається необхідним виділення семантичної функції як здатності мовної одиниці служити засобом категоризації позамовних сутностей; синтаксичній функції — її ролі в синтаксичній структурі висловлювання. А. Е. Левицький досліджує це питання на матеріалі сучасної англійської мови і зауважує, що семантична функція тісно перехрещується з синтаксичною, при вирішальній ролі останньої. Прагматична функція уявляється дослідникові характеристикою одиниць номінації, яка забезпечує адекватність інформації, що передається.

Запропонований А.Е. Левицьким підхід передбачає готовність сучасного мовознавства до аналізу швидких, малопередбачуваних змін в системі мови, а саме, до виконання мовними знаками невластивих їм функцій. Зокрема, мовні одиниці можуть бути не лише функціонально орієнтованими, тобто виконувати властиві їм традиційно семантичні, синтаксичні або прагматичні функції у висловлюванні, а також і оказіональними, тобто виконувати нетрадиційні функції.

Нетрадиційні функції мовних одиниць все ж таки в основному зберігаються в їхньому потенціалі. Вони значно рідше реалізуються у вис-

ловлюванні, порівнюючи з традиційними. Ця особливість пов'язана з тим, що в повсякденному мовленні мовці рідко звертаються до "засвічування" тих чи інших фрагментів інформації, яка передається, лише коли необхідно привернути увагу співбесідника не лише змістом повідомлення, а й формою його передачі. В цьому зв'язку можна погодитися з тим, що якби мовці досить часто використовували великі можливості функцій-потенцій у висловлюванні, то ефект від їхньої актуалізації не був би таким виразним.

Крім того, можливості функцій-потенцій в жодному разі не безмежні, оскільки система мови вносить обмеження. Звичайно, число контекстів вживання для мовних знаків зростає в результаті перетворення функцій-потенцій у функції-реалізації, та треба визнати існування певних рамок в цьому процесі.

Системний характер мови і її динамічність проявляються в процесі її функціонування. Під функціонуванням регламентується вживання тих чи інших мовних одиниць у висловлюванні, тобто реалізацію ними своїх функцій. Різноманітні мовні одиниці відображають оточуючий людину світ не стільки самі по собі, скільки в процесі функціонування, коли максимально повно відображаються їх сутнісні характеристики. При цьому, значну рухомість проявляє не лише мовна система в цілому, а й її окремі компоненти, а також їхні суттєві характеристики, які потенційно здатні актуалізуватися в процесі функціонування по-новому, всупереч стандартам, що склалися.

Під функціональною орієнтацією мовної одиниці сприймається використання у висловлюванні в прототипічній функції, яка є узуально закріпленою і відображеною в значній кількості різних контекстів. Функціональна орієнтація знаходить своє вираження в словникових даних, де крім дефініцій представлені орієнтаційні показники одиниць номінації згідно з їхньою лексичною і граматичною валентністю, а також частини-номовною класифікацією.

В останніх дослідженнях кінця XX — початку XXI ст. (Левицький 1999, Гнаповська 1999, Ніколенко 1999) утверджується думка про те, що мовна картина світу лише фіксує зміни, які одержують форму перекатегоризації, яка відбувається в концептуальній картині світу як кожного індивіда, так і усіх його носіїв. У висловлюванні мовна одиниця може змінювати свої основні функції лінгвістичного знака, синтаксичні функції, категоріальні характеристики, а разом з ними і свої прагматичні особливості. При цьому відбувається її функціональна переорієнтація, яка призводить до **переструктуризації** елементів мовної системи. Можливість функціональної переорієнтації мовної одиниці запрог-

рамована для реципієнта самою системою мови, оскільки процес декодування може здійснюватися ним адекватно за рахунок інших компонентів висловлювання, які виконують свої традиційні функції. Знання комунікантами значень одиниць номінації і їхніх функціональних характеристик створює передумови адекватності процесу спілкування. Більшість же проблем в акті комунікації пояснюються порушенням у функціонуванні мовних одиниць.

Нетривіальне використання одиниці номінації може не лише утруднити акт комунікації, але і, з іншого боку, придати їй сильний емоційний заряд, а також сприяти дії закону лексичної економії — могутнього рушійного засобу розвитку мови. Відбувається зміна функціональних характеристик мовної одиниці, тобто її функціональна переорієнтація, яка проявляється в реалізації нехарактерних для неї раніше семантичних, синтагматичних, парадигматичних і прагматичних функцій.

Що ж розуміють сучасні автори під явищем, яке називають функціональною переорієнтацією?

Функціональна переорієнтація — це реалізація мовною одиницею її потенційних функціональних, а звідси нових, узусально не закріплених граматичних і лексичних характеристик. Цьому процесові притаманний синхронний характер. Функціональна переорієнтація розглядається як особливий дериваційний процес, не пов'язаний зі зміною форми мовної одиниці, а лише відображаючий виконання у висловлюванні нехарактерних для неї раніше семантичних, синтаксичних і прагматичних функцій.

Кожне переосмислення традиційної семантики, синтаксичних зв'язків, прагматичної направленості мовної одиниці і її знакова транспозиція виступають показником функціональної переорієнтації процесу, тісно пов'язаного, з одного боку, з людиною, як мислячим і пізнаючим світ суб'єктом (оскільки дане явище є оказіональною номінацією), так і, з іншого боку, — процесу, який виникає лише в ході комунікації (тому що він виникає в результаті актуалізації функцій-потенцій мовних одиниць і обмежений широким та вузьким контекстом).

При функціональній переорієнтації не відбувається утворення нових за формою лексем (фонем, морфем, словосполучень або речень). У висловлюванні не стерті характеристики їхньої прототипічної функції. Відбувається переакцентування сем, причому деякі з них частково погашаються. Це необхідно для створення яскравого образу, а також для досягнення бажаного стилістичного ефекту, виразності висловлювання. Створюються неповторні сигніфікативні і конотативні значення. При цьому первісний образ не зникає, а лише утворює своєрідний фон. Подібні

семантичні зміни тісно взаємопов'язані з синтагматичним переміщенням мовної одиниці, яка належить одному функціональному класові, в синтагматичну сферу іншого класу.

Явище функціональної переорієнтації пов'язане як з процесом комунікації, так і з процесом номінації. А тому воно найбільш характерне для одиниць словникового складу мови, функції-потенції яких досить об'ємні. Крім того, дія цього оказіонального дериваційного процесу поширюється і на одиниці, що відносяться до інших (фонологічного, морфологічного і синтаксичного) рівнів мовної структури, яка приводить до реалізації їх функцій як номінативних одиниць, тобто які входять до словникового складу мови.

Інакше кажучи, у висловлюванні можлива функціональна переорієнтація різноструктурних мовних елементів.

Функціональна переорієнтація призводить до зміни парадигми мовної одиниці та її утвердження в новій функції. Паралельне функціонування одиниці в тривіальній і нетривіальній функціях створює основу різноіменності і полуфункціональності як однорівневих, так і різнорівневих одиниць мови.

Передумовами функціональної переорієнтації мовної одиниці виступають: 1) особливості динаміки системи мови, які проявляються в посиленні асиметрії мовного знака, можливості субституції одних мовних засобів іншими, виході із ужитку застарілих лексичних одиниць і появи нових, в чому можна вбачати дію законів лінгвістичної економії і аналогії; 2) індивідуально-особисті особливості комунікантів, що включають в себе образність і асоціативність мислення людини, схильність до психологічної переорієнтації, індивідуалізований характер комунікативної діяльності; 3) особливості реалізації мовних одиниць у висловлюванні — номінативна і комунікативна значимість одиниць номінації, наявність комунікативних стереотипів.

У процесі функціональної переорієнтації вагома роль належить людському факторові (індивідуальні особливості комунікантів) в процесі спілкування і системно-мовному факторові, який полягає в можливості мовної структури реалізувати процес функціональної переорієнтації мовних одиниць.

У зв'язку із загальним підвищенням інтересу до різноманітних культур людства можна чекати, що лінгвістика ХХІ ст. зможе врахувати спадщину лінгвістичних традицій в більшому обсязі.

Лінгвістика ХХ ст. неосяжно розширила свою емпіричну базу. Разом з тим не можна ще вважати цей процес закінченим. Як відзначається в

теоретичних прогнозах видатних сучасних лінгвістів, проглядаються такі сфери розширення емпіричної бази:

— Як і в сучасному столітті, буде в ХХІ ст. відбуватися залучення до сфери досліджень та документації все більшого числа мов світу. При цьому мінімальний стандарт опису буде вимагати значно ширшого детального обслідування кожної мови.

— В галузі удосконалення технологій лінгвістичного дослідження повинна відбутися справжня революція: створення міжнародних комп'ютерних мереж мовних баз даних дозволить на багато порядків розширити емпіричну базу мовних даних.

— В далекій перспективі проглядається бурхливе зростання біо/нейро/лінгвістики, коли ідеально неможливі для спостереження в наш час когнітивно-мовні процеси стануть об'єктом безпосереднього наукового спостереження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатов В. М. Предварительные итоги лингвистики XX века.— Вестник МГУ. Серия 9.-Филология, 1995.
2. Бацевич Ф. А., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии.— Львов: Изд-во "Світ", 1997.
3. Гак В. Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка // Проблемы функциональной грамматики.— М.: Наука, 1985.
4. Гнаповська Л. В. Лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні характеристики англійських антонімів германського походження.— Автореф. канд. дис.— Київ, 1999.
5. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца XX века.— М., 1995.
6. Левицький А. Е. Функціональні зміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови.— Автореф. докт. дис.— Київ, 1999.
7. Ніколенко А. Г. Лексико-семантичні та функціональні особливості взаємодії компонентів фразових дієслів сучасної англійської мови.— Автореф, канд. дис.— Київ, 1999.
8. Степанов Ю. С. Изменчивый "образ языка" в науке XX века. // Язык и наука конца XX века.- М.: Рос. гуман. ин-т, 1995.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОЛЬКЛОРНЫХ КОМИЧЕСКИХ МИКРОТЕКСТОВ

Дмитренко В.А.

- Мне теперь не до шуток,
я пишу об анекдотах.

Типологическое изучение текстов малых форм фольклора с комическими элементами впервые становится предметом лингвостилистического анализа. К текстам данного типа относятся анекдот, мини-сказка, велеризм, комический афоризм. Эти тексты как бы сотканы из типичных ситуаций, их персонажи, поступки почти целиком определяются традицией и поэтому очень типизированы. Такое традиционное содержание передается типизированными языковыми средствами, а это выражается в широком распространении в них обобщенно-языковых единиц, образующих, так сказать, «юмористический языковой пласт». В процессе раскрытия текста анекдота или мини-сказки возникают типические места, которые отчетливо осознаются и легко вычлняются в инвариантах. Типические места — это жестко скрепленные план содержания и план выражения, и в комических микротекстах они многочисленны. Таковы, например, описания прихода мужа домой в анекдотах разных стран, общение лорда со своим слугой, «элементарные» выводы Шерлока Холмса и незамедлительное удивление доктора Ватсона и др. В вариантах, объединяемых одним и тем же инвариантом, языковое выражение этих ситуаций расчленено примерно одинаково, различия чаще всего имеют отношение к набору частных деталей. В языковом отношении такие типические места представляют собой матрицу с одной или несколькими незаполненными ячейками, которые у разных рассказчиков и в разных местностях заполняются в конкретных вариантах неодинаковым в количественном и качественном отношении материалом, что также способствует нетождественности вариантов. Типические места представляют собой структурные элементы фольклорных комических микротекстов (ФКМ).

Частый прием в ФКМ — антитеза, т.е. противопоставление всего, что только возможно: начала текста и его конца, одного героя другому и т.д. Цель антитезы — достичь контраста во всем, что направлено на созда-

ние юмористического эффекта. Важнейшей типологической чертой ФКМ является наличие двух несовместимых фреймов, которые неизбежно ведут к созданию комической ситуации. В рамках одного фрейма ситуация преподносится как объективная (ссылка дается на реальный референт или на характерные черты такого референта). На этот, «объективный», фрейм накладывается фрейм субъективный, вымышленный, в котором преувеличиваются черты героя или ситуации. Пока такая ситуация с наложением фреймов существует, она ассоциируется с единственным фреймом как реально-вымышленная. Таким образом, в комическом микротексте существует закономерная детерминация – это соотношение объективных и субъективных начал.

Типической является и фольклорная семантика в ФКМ: схематичность (стереотипичность) ситуации, образа, характера; прагматичность (предрешиение текста – чисто юмористическое); традиционная расстановка действующих лиц, тоже схематическая: в ней выражена четкая бинарная оппозиция персонажей; специфические средства, характерные для этого типа текста; функциональное применение фольклорных образов или ситуаций (т.е. «к месту»).

Мировоззрение в ФКМ играет роль не меньшую, чем в любом другом виде искусства. В данном типе текста отсутствует автор как таковой. Однако, в нем есть авторство – творческая деятельность коллектива, обусловленная условиями его жизни, и поскольку жизнь не стоит на месте, то вместе с ней изменяется и преобразуется характер творческой деятельности коллектива. Выражение мировоззрения в ФКМ находит блестящее выражение в использовании фольклорной речи – средства художественного освоения действительности, способа мышления образами.

Как показало исследование, эпитет в ФКМ – довольно распространенный стилистический прием. Особо выделяются иронические, остро звучащие эпитеты, дающие меткие экспрессивные оценки, а также эмоциональные характеристики героев или целых ситуаций, они «творят» особую ауру юмористического текста, добавляют «комический штрих» к образу или ситуации и, как правило, все они создают эффект обманутого ожидания (что, впрочем, является отличительной, типологической чертой эпитета в данном типе текста), а также влекут за собой расшифровку контекста.

Тексты малых форм фольклора с комическими элементами отличаются от более крупных речевых произведений также и по следующим основным параметрам: малый объем, который обычно измеряется количеством строк (в среднем 3-10); архитектурное оформление (в

пределах 1-2 абзацев); стереотипность композиционной модели; неосложненность синтаксиса; краткость лингвистических единиц, конституирующих текст.

Перечисленные признаки «минимальных» комических текстов фольклора легко обозримы и не нуждаются в теоретическом анализе с целью их выявления. Интерес с точки зрения текстотипологии представляет определение структуры данного речевого произведения как коммуникативного акта и особенностей ее соотношения со специфическими текстовыми категориями.

Внутренняя структура любого речевого произведения, в том числе и краткого комического фольклорного текста, включает в себя два аспекта: денотативный и коммуникативно-прагматический. Денотативный компонент (диктум) высказывания отражает некоторый объект действительности, предметную или деятельностьную ситуацию. Этот аспект, безусловно, является важным для типологической характеристики текста. Однако наибольшую актуальность для текстотипологии представляет второй компонент структуры речевого произведения – коммуникативно-прагматический (модус). Изучение коммуникативно-прагматического аспекта, который модифицирует содержание высказывания в зависимости от коммуникативной интенции автора, прагматической направленности текста и других экстралингвистических факторов, позволяет определить дистинктивные признаки текста как типа. При выявлении типологических особенностей ФКМ представляется целесообразным остановиться на следующих элементах коммуникативно-прагматической структуры этих произведений: 1) адресант, 2) адресат, 3) пресуппозиция, 4) цель сообщения, 5) внутренняя организация сообщения, 6) речевой контекст.

Прагматическая направленность в плане реализации определенных коммуникативных интенций адресанта свойственна ФКМ, как и любому другому типу текста. Отправитель информации в соответствии с определенными коммуникативными целями выбирает денотат сообщения и языковые средства его интерпретации. Типологически маркированным свойством ФКМ является то, что адресант выступает исключительно как носитель специфической, комической, роли. Личностные качества автора при чисто ролевом общении (мимика, жесты, голос, интонация) имеют важное значение – чем ярче они выражены, тем комичнее описываемая им ситуация. Эта коммуникативно-прагматическая закономерность ФКМ находит выражение и в особенностях его лингвистической организации. Таким образом, категория образа автора является определяющей и организующей контекст ФКМ.

При рассказывании ФКМ присутствует личностное отношение адресанта к предмету высказывания, что приводит к привлечению субъективной модальности в аппарат текстовых категорий. Одним из главных маркеров субъективной модальности, наиболее эксплицитно передающих оценочное или эмоциональное отношение автора, нами выделены эпитеты. Изучение атрибутивных знаков, имеющих в ФКМ, обнаруживает присутствие коннотативного элемента в их лексической структуре.

Для определений основного корпуса ФКМ характерна функция передачи эмоционального или экспрессивно-оценочного отношения, окрашенного или «заряженного» юмористической тональностью в рамках комического микротекста. Присутствие ядерного элемента в структуре поля субъективной модальности, а также других эмоционально-экспрессивных прагмем фактически означает наличие самой текстовой категории. Использование эпитета в ФКМ – настолько частое явление, что его можно считать категориальной, типологической чертой данных текстовых образований, содержащих комический эффект, своеобразным комическим пуантом ФКМ, т.к. эпитет встречается по всей его длине.

Важную роль в организации речевого сообщения ФКМ играет также направленность на прагматически ориентированного адресата. Коммуникативно-прагматические особенности ФКМ с учетом фактора адресата включают: а) сообщение текста полиадресатно; б) информация сориентирована на широкий круг слушателей. Эта особенность выделяет комические тексты из ряда других текстов малых форм, основная масса которых (медицинский рецепт, техническое описание и т.д.) предназначена узкому кругу специалистов в соответствующей области. Поэтому в отличие от узкоспециализированных текстов, ФКМ, как правило, лишены терминологической лексики (если она и встречается, то только для выполнения определенной прагматической функции); в) прагматическая направленность ФКМ исследуемого типа с наибольшей полнотой проявляется в прямой обращенности сообщения к получателю информации. Это свойство находит отражение в структуре предложений ФКМ, где главным образом употребляются простые нераспространенные или простые распространенные предложения, реже – сложноподчиненные и сложносочиненные предложения.

Прямая соотношенность сообщения с адресатом означает, что слушатель мыслится как реальный субъект действия с последующей реакцией на ФКМ. Это еще одна типологическая особенность ФКМ.

К текстовым категориям, ориентированным на адресата, в первую очередь, следует отнести информативность, т.к. основная цель данного

иллокутивного акта – донести комическую ситуацию собеседнику. С категорией информативности связаны особенности композиционной организации ФКМ.

По прагматическому назначению различаются три вида информации: содержательно-фактуальная (СФИ), содержательно-концептуальная (СКИ) и содержательно-подтекстовая (СПИ). СФИ в ФКМ всегда выражена вербально, языковые единицы употреблены в предметно-логических значениях. СКИ передает авторское, народное, понимание отношений между явлениями и их оценку: здесь языковые единицы нередко обретают коннотативные значения и употребляются, например, в виде каламбуров. СПИ не выражается эксплицитно, она основана на способности адресата к восприятию текста сразу в нескольких плоскостях или к восприятию двух различных связанных сообщений одновременно (И.Р. Гальперин (1:27,29)). Результаты проведенных лингвистических исследований показывают, что композиционная структура текстов более крупных форм (как художественных, так и нехудожественных), как правило, строится на основе взаимодействия всех трех или по крайней мере двух типов информации: СФИ и СПИ. Важным типологическим признаком ФКМ является то, что его композиционная организация в основном зависит от СФИ и СПИ. О наличии в ФКМ СПИ свидетельствует тот факт, что иллокутивный эффект предопределяется непрямым значением высказывания, т.е. прагматический эффект ФКМ не вытекает непосредственно из семантики текстовых лингвистических единиц.

Первый этап подачи информации в ФКМ осуществляется в заглавии. Кроме чисто номинативной функции, заголовок реализует ряд коммуникативно-прагматических функций. К последним относятся: а) ориентирующая на выполнение комического задания; б) выделительная, способствующая быстрому обнаружению комической информации; в) фатическая, целью которой является привлечь внимание слушателя/читателя, заинтриговать его (в этом случае в заглавии имеются броские, краткие части речи – в основном, существительные и прилагательные). Заглавие, как правило состоит из одного-двух слов. Собственно информативно-фасцинирующая функция заглавия ФКМ реализуется в самом общем виде. Адресат получает информацию в переносном, метафорическом смысле. Раскрытие и конкретизация этой информации происходит в основном корпусе ФКМ, который, в зависимости от целевой установки и коммуникативно-содержательного аспекта фактуальной информации, разделяется на две части. Специфика лингвистической организации текстовых конституентов приводит к тому, что в интродуктиве и компликативе ФКМ в фокус внимания попадают данные о характеристике места,

времени действия, главных действующих лицах, в то время как в экспозиции актуализируется информация, составляющая «соль» данного типа текста.

Типологические особенности функционирования категории информативности ФКМ состоят также в высокой степени компрессии информации, конденсации ее на коротких отрезках текстового пространства. Вербализация лишь той части высказывания, которая содержит необходимые элементы смысла, становится возможной только благодаря жанровой пресуппозиции. Роль жанровой пресуппозиции ФКМ велика, т.к. именно она обеспечивает декодирование комического микротекста. Импликация языковых элементов, нерелевантных с точки зрения основного содержания (информативного минимума) высказывания, наблюдаются во всех композиционных частях ФКМ.

С фактором адресата неразрывно связана цель сообщения. Этот элемент коммуникативно-прагматической структуры ФКМ соотносится с коммуникативной установкой и типом речевого акта. Коммуникативная установка текста реализуется, в частности, через композиционно-речевую форму подачи информации. Анализ структурно-смысловой организации языковых единиц позволяет выявить тип ФКМ – динамический сдвиг в сторону комического «взрыва», что является типологически маркированным признаком ФКМ и служит наиболее адекватной формой передачи одной из основных целей сообщения – вызвать смеховую реакцию у получателя информации.

В связи с тем, что в ФКМ с наибольшей полнотой проявляется направленность акта речи на реализацию юмористического действия, типологически отмеченным свойством ФКМ является высокая энтропия выраженности комической иллюкутивной силы речевого произведения.

Таким образом, в соответствии с целями сообщения ФКМ можно отнести к юмористически-активизирующему разряду комических текстов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гальперин И.Р. (1981). Текст как объект лингвистического анализа. – М., 1981.

О ПРИЧИНАХ “МЕЖКУЛЬТУРНОГО ПОВОРОТА” В ЛИНГВИСТИКЕ И ДРУГИХ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИНАХ

Донец П.Н.

В последние десятилетия во всем обществоведческом спектре наблюдается явный культурологический крен. Немецкий ученый К.П. Ханзен в этой связи пришел к выводу, что в гуманитарных науках произошла “тихая смена парадигм” (в пользу парадигмы культурологической), и что эта смена даже заслуживает эпитета “коперниканского поворота” [2: 13].

Пусть это утверждение К.П. Ханзена и может показаться несколько преувеличенным, но в нем верно подмечена реальная тенденция в гуманитарных дисциплинах: “культура” как базовая категория получает все большее распространение даже в таких изначально далеких от культурологической проблематики науках, как история (ср. т.н. школу “Анналов” во Франции), а в социологии, этнологии или страноведении явно просматривается угроза вытеснения “культурой” изначально “титulyных” понятий социума, этноса и страны. Все сильнее ощущается ее влияние и в ответвлениях языкознания (в частности, в социолингвистике, теории перевода, этнопсихолингвистике, лингвострановедении и др.).

Отсюда напрашивается вывод, что категории культуры должны быть свойственны некие эвристические преимущества, выделяющие ее из ряда остальных. Одно из этих преимуществ связано с исходной ориентацией на дистинктивные (дифференциальные) элементы в жизни соответствующего общества, характерной для многих моделей культуры (ср. [3: 5; 4: 16]). Вторым таким преимуществом может считаться направленность на рекуррентные, повторяющиеся из поколения в поколение, типические явления в социальной жизни (ср. например, [6: 15; 2: 11]). Тем самым понятие “культура” коррелирует с такими наиболее универсальными процедурами научного анализа, как дифференциация, типизация и обобщение, что, очевидно, и обуславливает его высокий эвристический потенциал.

Одну из частных сфер, в которой проявляется указанная культурологическая “смена вех”, представляет собой проблемная область “межкультурной коммуникации” (МКК) – со всеми ее терминологическими дериватами. Исследования в этой области переживают ныне в Западной Европе и США несомненный бум, характерный для многих гуманитар-

ных наук, начиная с лингвистики и методики преподавания иностранных языков и кончая философией или теорией менеджмента. Число посвященных этой теме конференций, семинаров, монографий, сборников статей и т.д. с трудом поддается обозрению (ср. [5: 218]). По мнению некоторых ученых, она даже становится “наиболее важной темой социальных наук”, “вопросом выживания нашего биологического вида” [8: 1].

Причины все возрастающего интереса к тематике интеркультуральности (как можно обозначить эту нечетко отграничиваемую предметную область), который иногда справедливо называют “межкультурным поворотом”, можно разделить на несколько групп, а именно, на: *объективно-цивилизаторные, субъективно-цивилизаторные, объективно-научные и субъективно-научные.*

К причинам первого рода относятся прежде всего качественные изменения в общечеловеческой цивилизации, которые ныне принято называть *интернационализацией и глобализацией.* “Объективными” они являются в том смысле, что отражают внешние условия живущих ныне поколений людей, мало зависящие от их личной, субъективной воли. Они охватывают, среди прочего:

- необходимость экономической кооперации (образование международных экономических зон, мультинациональных концернов, совместных предприятий и т.д.);
- нарастание проблем, для решения которых требуется интернациональное сотрудничество (ядерная угроза, парниковый эффект, загрязнение окружающей среды, СПИД и т.д.);
- политическую интеграцию (образование политических и военно-политических блоков, международных организаций, партийных блоков и т.д.);
- культурную и спортивную интеграцию (международные соревнования, фестивали, гастроли, турне и т.д.);
- возникновение мировых транспортных сетей (воздухоплавание, автомобильное и железнодорожное сообщение и т.д.);
- возникновение мировых информационных сетей (коротковолновое радиовещание, Интернет, спутниковое телевидение и т.д.);
- возросшую демографическую мобильность населения (переезды в связи с поисками работы, экономическая и политическая эмиграция, массовый туризм и т.д.).

Перечисленные причины объективно-цивилизаторного характера не могут, однако, в полной мере объяснить всплеск интереса к проблематике МКК, последовавший в семидесятые-девяностые годы. Дело в том,

что большинство из этих факторов уже присутствовали – пускай и в менее выраженной, менее интенсивной и менее сложной форме – на том или ином историческом этапе в жизни мирового сообщества.

Определяющими для возникновения и бурного развития теории МКК в последние десятилетия, как представляется, явились не объективно-цивилизаторные, а прежде всего *субъективно-цивилизаторные* и *объективно-научные* факторы.

Термин “субъективно-цивилизаторные” имеет в виду, что описываемые им факторы стали результатом не внешних по отношению к обществу воздействий, а возникли в итоге внутренних, имманентных ему закономерностей. К причинам этого характера можно отнести, в частности, процессы *гуманизации социальной жизни* и *либерализации общественного мнения*, которые начинают особенно бурно развиваться во всем мире с конца 50-х годов. В ходе этих процессов постепенно формируется толерантность по отношению к представителям разнообразных меньшинств – не важно, выделяются ли они по расовым, национальным, идеологическим, возрастным или иным критериям – и уменьшается готовность прибегать к насилию с целью приведения их к “норме” (в случае, если они сами отказываются от применения насилия). Члены этих меньшинств, в свою очередь, вырабатывают собственное самосознание и все более решительно борются за свои права. Общество постепенно созревает для мысли о том, что “чужой” не обязательно представляет собой нечто раздражающее, опасное, требующее ассимиляции или устранения, но и содержит в себе некий синергетический потенциал, шанс обогащения.

На этом фоне возникает *эмансипаторно-либеральная* линия интеркультуралистики, представленная прежде всего в социологии, педагогике и теологии.

К *объективно-научным* можно отнести причины, обусловленные ходом развития самой науки. Совершенно очевидно, что теория МКК не могла бы образоваться без создания собственно теории коммуникации. По данным Г. Буддемайера, первые работы с коммуникативно-теоретической (как бы мы сейчас сказали) направленностью появились в двадцатые и тридцатые годы и имели своим предметом новые тогда средства массовой информации – кино и радио. Их авторами были большей частью социологи, которые применяли в основном социологические методы и руководствовались в своих исследованиях социологической постановкой вопросов [1: 10].

Примерно через десятилетие (вскоре после второй мировой войны) разрабатывается *информационно-технический* подход к коммуникации.

Именно в его рамках по отношению к средствам массовой информации впервые начинают применяться термины “коммуникация” и “теория коммуникации”. Разработчиками этого направления выступили математики и специалисты в области техники связи, и их интересовало не *воздействие* средств массовой информации, как социологов, а оптимальное информационно-техническое *использование* коммуникационных каналов, по которым сообщения доставлялись адресату. Важнейшей публикацией в этой области явилась книга К. Шеннона и У. Вивера “The Mathematical Theory of Communication” [7], в которой как раз и была предложена (К. Шенноном) математическая теория, позволяющая рассчитывать максимальную пропускную способность канала связи.

За истекшие с тех пор полвека возник еще один подход к коммуникации, а именно, подход *лингвистический*. Дело в том, что в 70-е годы в языкознании произошел постепенный переход от господствовавшего в то время структурализма, важнейший предмет которого составлял “язык как система”, к *функциональному, прагматическому и коммуникативному* описанию языка, т.е. к изучению “языка как средства коммуникации”. Этот переход, обозначаемый обычно как “коммуникативный поворот”, позволил достичь значительного прогресса в исследовании реальных механизмов функционирования языка, но оказался в конце концов недостаточным. На каком-то этапе стало очевидным, что указанный девиз коммуникативной лингвистики должен быть трансформирован – по крайней мере как дополнение – в изучение “*иностранного языка как средства коммуникации*”, а затем – и в изучение “*иностранного языка как средства межкультурной коммуникации*”.

Наряду с объективно-научными причинами “межкультурного поворота” в гуманитарных науках могут быть выделены и причины *субъективно-научные*. К подобным причинам возможно причислить поверхностное, вызванное модой или другими, далекими от истинно научных, мотивами, обращение к интеркультуралистике. Для отечественной науки, в которой МКК до сих пор исследовалась очень мало, причины этого рода пока мало актуальны – в отличие, например, от Германии, где дело обстоит несколько иначе. Показательным примером влияния субъективно-научного фактора в этой стране может послужить т.н. “*межкультурная германистика*”, сложившаяся в г. Байрейте вокруг А. Вирлхера. Это направление, чрезвычайно активно заявившее о себе в середине 80-х годов многочисленными публикациями, конференциями и семинарами, основанием соответствующих академических институций и т.д., вызвало довольно скоро негативную реакцию со стороны многих практиков-германистов. Дело дошло даже до публикации полемической

колективної монографії под ред. П. Циммермана [9], автори якої фактично обвинили "межкультурних германістів" в тому, що пропонує ними концепція представляє собою не що інше, як спробу свого роду "модернізації" морально застарілого літературознавства з метою підвищення власної "риночної цінності", отримання нових ставок, засобів на придбання обладнання і т.д.

Учитывая направление цивилизационного и научного развития, можно ожидать, что первые три из перечисленных факторов будут действовать и далее, а значит, будут развиваться как теория МКК в частности, так и интеркультуралистика в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Buddemeier H. (1973) Kommunikation als Verständigungshandlung. Sprachtheoretische Ansätze zu einer Theorie der Kommunikation. – Frankfurt a. M.: Athenäum. – 209 S. 2. Hansen K.P. (1993) Einleitung // Hansen K.P. Kulturbegriff und Methode: der stille Paradigmenwechsel in den Geisteswissenschaften. – Tübingen: Narr. – S. 7-16. 3. Knapp K., Knapp-Potthoff A. (1987) Instead of an Introduction: Conceptual Issues in Analyzing Intercultural Communication // Knapp K., Enninger W. Knapp-Potthoff A. Analyzing Intercultural Communication. – Berlin: Mouton – de Gruyter. – S. 1-13. 4. Oksaar E. (1991) Problematik im unterkulturellen Verstehen // Müller B.-D. (Hrsg.) Interkulturelle Wirtschaftskommunikation. – München: iudicium. – S. 13-26. 5. Rothenhäusler R. (1994) Rezension zu: Günthner S. Diskursstrategien in der interkulturellen Kommunikation. Analysen deutsch-chinesischer Gespräche. – Tübingen: Niemeyer, 1993. – 324 S. – In: Info DaF. – 2-3 / 1994. – S. 218-223. 6. Schlieben-Lange B. (1995). Kulturkonflikte in Texten // Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. – Heft 97. – Kulturkonflikte in den Texten. – S. 1-21. 7. Shannon C.E., Weaver W. (1963) The Mathematical Theory of Communication. – Urbana and Chicago: University of Illinois Press. – 125 p. 8. Young R. (1996) Intercultural Communication. Pragmatics, Genealogy, Deconstruction. – Clevedon et al.: Multilingual Matters. – 214 p. 9. Zimmermann P. (Hrsg.) (1991) "Interkulturelle Germanistik": Dialog der Kulturen auf Deutsch? – 2., erg. Auflage. – Frankfurt a.M. et. al.: Lang. – S. 13-26.

A FEW REMARKS ON CONTINUITY IN LINGUISTICS

Anatolij Dorodnych

... all human progress is in a circle; or, to use a more accurate and beautiful figure, in an ascending spiral curve. While we fancy ourselves going straight forward, and attaining at every step, an entirely new position of affairs, we do actually return to something long ago tried and abandoned, but which we now find etherialized, refined, and perfected to its ideal.

(Nathaniel Hawthorne, The House of the Seven Gables)

This is what Hawthorne's home-grown philosopher, Clifford, said at his bright moment. V.I. Lenin, a philosopher fallen into disgrace, optimistically believed that an ascending spiral curve was the exact description of the progress of human knowledge, although he cautioned, extending the metaphor, that the centrifugal force sometimes caused the breaking off of continuity and formation of deviant theories.

In this paper I will try to trace the fate of some theories in terms of attitude and resonance.

First of all let us look at the observations made by two researchers, originally trained as engineers, roughly at the same time period, the difference being that B.L. Whorf was observing the behaviour of normal people, and Alfred Korzybski was concerned with psychiatric patients. Both came to the conclusion that human behaviour and habitual thinking were influenced by language.

If B.L. Whorf's ideas were simply doubted and often misinterpreted, A. Korzybski's 'general semantics' was treated with disdain by most scholars. These different responses to their writings may probably be due to the fact that B.L. Whorf was a student of E. Sapir, while A. Korzybski was a self-taught linguist and philosopher. What those responses had in common was that Whorf's and Korzybski's empirical observations were first called theories and then criticized.

Curiously, no relation has been noticed between the work of Whorf and Korzybski, and it is significant that A. Korzybski's follower Stuart Chase wrote the foreword to the 1956 edition of *Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*.

Whorfian ideas were often misinterpreted by both critics and enthusiasts. Hence the appearance of the so-called strong version of the 'Sapir-Whorf hypothesis' which claims that the structure of the language an individual speaks determines the thought patterns and the world view of the individual.

For example, Basil Bernstein argued that middle class and working-class children not only used different codes (elaborated and restricted code, respectively), but also differed in facility with certain types of thought (quoted from Lucy 1996:53).

Or take Clark's criticism of Whorf: "... Whorf seemed to take for granted that language is primarily an instrument of thought. Yet this premise is false. Language is first and foremost an instrument of communication" (Clark 1996:325), and notice where Whorf places the communicative function of language:

Every language is a vast pattern-system, ... in which are culturally ordained the forms and categories by which the personality not only communicates, but also analyzes nature, notices or neglects types of relationship and phenomena, channels his reasoning, and builds the house of his consciousness. (Whorf 1956:252)

Kay also says that "the kinds of differences *between* languages which are routinely taken as evidence in favour of the Whorfian view commonly occur *within* languages" (Kay 1996:97), seeming to forget Whorf's well-known example with gasoline drums.

Whorf wrote:

... scientist and yokel, scholar and tribesman, all use their personal consciousness in the same dim-witted sort of way, and get into similar kinds of logical impasse (Whorf 1956:257).

Compare this with Korzybski:

We do not realize what tremendous power the structure of an habitual language has. It is not an exaggeration to say that it enslaves us through the mechanism of semantic reactions and that the structure which a language *exhibits*, and impresses on us unconsciously, is automaticall projected upon the world around us (quoted from Hayakawa 1962:ix).

Unlike B.L. Whorf, A. Korzybski thought he had a mission. He believed, that "if, through general semantics, people ... could be trained in the orientations of science in the handling of all their problems ... many social and personal problems now deemed to be insoluble would prove to be soluble" (Hayakawa 1962:ix).

Korzybski was accused of dilettantism in scientific circles where they failed to notice that his aim was to place the principles of general semantics within the grasp of everyone.

He taught that 'the map is not the territory', and the word is not the thing it represents. The extensionally oriented person differentiates better than the word-minded (intensionally oriented) one.

When modern scholars talk about intensional and extensional thinking, or about mapping, although they would not admit Korzybski's intellectual paternity, they actually provide evidence for the vitality of his ideas.

More recent research suggests that individuals really show predisposition for different orientations. "Some appear to be language-bound (LB): they perceive and remember events in language terms even when this approach leads them into misconceptions and distorted memories. Others appear to be language-optional (LO): they can use language structures or set them aside depending on task demands.... There are more LBs than LOs in the general population" (Day 1979:58).

Theorists of critical discourse analysis never mention Alfred Korzybski or general semantics, even though there is a lot of similarity in the goals and some in terminology.

This is what Norman Fairclough says about the purposes of his book *Language and Power*:

The first is more theoretical: to help correct a widespread underestimation of the significance of language in the production, maintenance, and change of social relations of power. The second is more practical: to help increase consciousness of how language contributes to the domination of some people by others (Fairclough 1989:1)

Also, van Dijk makes use of the terms 'intensional' and 'extensional' in his semantic analysis, but he makes no reference to Korzybski. Neither does G. Fauconnier in his book *Mappings in Thought and Language*. He is careful enough to provide a note, saying that 'mapping' is a term borrowed from mathematics, where it means "a correspondence between two sets that assigns to each element in the first a counterpart in the second" (Fauconnier 1997:1). Yet, it appears that 'mapping' originated in cartography (where Korzybski borrowed it to create a metaphor to describe the relation between words and meanings) and was later taken over by mathematicians. This is what Ungerer and Schmid (1997:120) say, and they define a metaphor as "a mapping of the structure of a source model onto a target model".

Again, Ungerer and Schmid never mention Humboldt, Boas or Sapir, or Whorf, let alone Korzybski. And this is in the chapter on metaphor, drawing

heavily on G. Lakoff and M. Johnson, whose aim was to show that metaphor is pervasive in everyday language and thought. Moreover, what Lakoff and Johnson say about political and economic ideologies is consonant with general semantics and critical discourse analysis:

Political and economic ideologies are framed in metaphorical terms. Like all other metaphors, political and economic metaphors can hide aspects of reality. ... A metaphor in a political or economic system, by virtue of what it hides, can lead to human degradation (Lakoff and Johnson 1980:236).

Talking about 'conduit metaphor' and its effect on communication, M. Reddy says: "I am going to present evidence that the stories English speakers tell about communication are largely determined by semantic structures of the language itself" (1993:165). As a result, he continues, "mass communication becomes more and more synonymous with less communication" (1993:188).

Here we come to an interesting point. Unlike Whorf, Korzybski seems to have equated extensional thinking with scientific thinking. But F. Daneš (1995) suggests that it is not difficult to find clear examples of how a theoretical approach is determined or affected by the language under examination (often the theorist's mother tongue), and he finds the present situation, when most theoretical and methodological concepts of linguistics are based on the data of English, most alarming.

Paradoxically, critics of the 'Sapir-Whorf hypothesis' themselves provide evidence of the hold language has on thought. On the one hand, D. Leith (1983:111) sceptically remarks that attempts to link certain grammatical structures with patterns of thinking are reminiscent of the ideas of Whorf, on the other, he admits that we "find these ideas, conscious or otherwise, in the work of many contemporary educationalists, sociologists, and psychologists."

Carrying linguistic relativity too far is, unfortunately, to be found in the work of high-rated linguists. A. Wierzbicka (1992:430-431), for example, associates stereotypical Russian passivity and fatalism with their alleged preference for non-agentive structures like *Ego pereehalo tramwaem*, *Ego ubilo molnijek* ('He got run over by a tram', 'He was killed by a thunderbolt') or *mnie nado, mnie neobhodimo* (even though the English 'I have to' would be a good equivalent). If we accept this line of reasoning, then *Ego ubila molnija* ('A thunderbolt killed him') might be said to personify 'thunderbolt'. Sentences like this might once have reflected ideology, now they are a matter of language technique (something that Wierzbicka does not seem to accept). Often a formally 'impersonal' structure in Russian has a clearly pragmatic

function. For example, *mnie nie hochetsa*, in response to a request, would be a milder refusal, leaving room for negotiation.

Manipulation with forms which should be taken as language technique is employed by some critics of Whorf's ideas. P. Kay, for instance, points out that in English one speaks of a *screwdriver*, in German one speaks of a *schraubenzieher* ('screw puller'), and in French of a *tournevis* ('screw turner') and continues: "I had thought it self-evident that German, English and French cultures are similar enough in regard to things such as screwdrivers that it would be folly to infer differences in thought or cultural conceptualization from such differences in naming" (Kay 1996:98). Folly indeed!

So, it appears that the critics of Whorfian ideas have not come up with anything new. Now, what about allies?

John Lucy (1996:63) suggests the possibility of a discursive relativity, centering on the cultural deployment of specialized speech modes. John Gumperz (1996:374) poses a question much along similar lines: "to what extent are the discursive processes by which interpretive frames are invoked and shared interpretations negotiated, themselves linguistically and culturally variable?" Dan Slobin (1996:70) proposes to shift the emphasis from 'thought and language' to 'thinking for speaking'. Although all the three authors seem to have similar ideas, Slobin tries to elaborate on what R. Jakobson said in 1959: "the true difference between languages is not in what may or may not be expressed but in what must or must not be conveyed by the speakers" (quoted from Slobin 1996:70).

The research done on metaphors and critical discourse analysis is undoubtedly an improvement on Korzybski's work and serves for better understanding of the relation between language and thought. So it appears that there is some progress in the study of language and cognition.

If critical discourse analysis might be considered a product of spiral development from the Sapir-Whorf hypothesis, one cannot be as sure about the advantage of some recent concepts over their predecessors. For instance, why should one suppose that a 'radial category' describes language better than a 'linguistic field' concept', especially with the addition of a 'core' and 'periphery' to represent the field's structure? Or, why should one believe that the 'government and binding theory', as well as the 'dependency grammar' in its modernized version, gives a more scientific account of the 'head - modifier' relation?

Rather, what their interpretation of the 'head' proves is, as F. Daneš (1995) pointed out in his presidential address, that the object, i.e. a language, may

affect the theory. For example, Hudson (1984:90) explains that a determiner, e.g., the article (in English, but not, say, Bulgarian), precedes the noun.

REFERENCES

1. Bowerman, Melissa (1996). The origins of children's spatial semantic categories: cognitive versus linguistic determinants. In: Gumperz, J. and S. Levinson (eds.), 145-176.
2. Clark, Herbert H. (1996). Communities, commonalities, and communication. In: Gumperz, J. and S. Levinson (eds.), 324-355.
3. Danes, Frantisek (1995). Languages and the Science of Language in the Flux of Our Epoch. In: *Folia Linguistica*, XXIX/3-4, 1995, 187-193.
4. Day, Ruth S. (1979). Verbal fluency and the language-bound effect. In: Fillmore, Ch. J., D. Kepler and W. S-Y. Wang (eds.), 57-85.
5. Fairclough, Norman (1989). *Language and Power*. London: Longman. 242 p.
6. Fillmore, Ch. J., D. Kepler and W. S-Y. Wang (eds.) (1979). *Individual differences in language ability and language behavior*. London et al.: Academic Press. 346 p.
7. Gumperz, John (1996). The Linguistic and Cultural Relativity or Conversational Inference. In: Gumperz, J. and S. Levinson, S. (eds.), 374-406.
8. Gumperz, J. and S. Levinson (eds.) (1996). *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge: Cambridge University Press. 488 p.
9. Hayakawa, S.I. (ed.) (1962). *The use and misuse of language*. Greenwich, Conn.: Fawcett Publications, Inc., 240 p.
10. Hudson, Richard (1984). *Word Grammar*. Oxford: Oxford Univ. Press. 267 p.
11. Kay, Paul (1996). Intra-speaker relativity. In: Gumperz, J. and S. Levinson (eds.), 97-114.
12. Lakoff, George and Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 242 p.
13. Leith, Dick (1983). *A Social History of English*. London, et al.: Routledge and Kegan Paul. 224 p.
14. Lucy, John A. (1996). The scope of linguistic relativity: an analysis and review of empirical research. In: Gumperz, J. and S. Levinson (eds.), 37-69.
15. Ortony, Andrew (1998). *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge Univ. Press. 678 p.
16. Reddy, Michael (1998). The conduit metaphor: A case of frame conflict in our language about language. In: Ortony, Andrew (ed.), 164-201.
17. Slobin, Dan (1996). From "thought and language" to "thinking for speaking". In: Gumperz, J. and S. Levinson (eds.), 70-96.
18. Whorf, B.L. (1956). *Language, Thought and Reality*. Cambridge, Mass.: The M.I.T. Press, 278 p.
19. Wierzbicka, Anna (1992). *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York - Oxford: Oxford Univ. Press, 487 p.

К ПРОБЛЕМЕ ВАЛЕНТНОСТИ АФФИКСОВ (на материале словообразовательных синонимов современного немецкого языка)

Ищенко Н.Г.

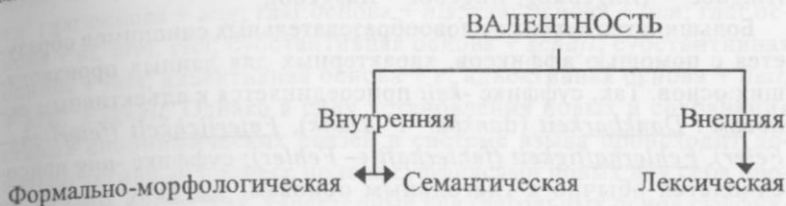
Как известно, в языкознании под термином “валентность” принято понимать сочетание языковых единиц одного уровня (М.Д. Степанова 1973:8). Интенсивное развитие теории валентности позволило расширить сферы ее применения. Если первоначально в центре внимания лингвистов находилось изучение синтаксической валентности, то в последнее время появились работы, где освещались вопросы валентности в таких областях языкознания, как: словоизменение, формообразование, словообразование; на уровне фонем, на уровне грамматических морфем и на уровне словообразовательных формантов. Так, в отечественной лингвистике одним из первых ученых, использовавших понятие валентности применительно к словообразованию является М.Д. Степанова. В одной из своих работ она пишет: “... мы будем употреблять термин валентность в его широком понимании, т.е. как сочетательную способность одноуровневых единиц языка, которая может проявляться как внутри слова (внутрисловная или “внутренняя” валентность), так и между словами (межсловная или “внешняя” валентность)” (М.Д. Степанова 1967:17). При анализе производного слова и отраженной в его структуре словообразовательной модели можно воспользоваться термином “словообразовательная валентность”. Ее называют еще “внутренним синтаксисом слова”, т.е. дистрибуцией морфем, их валентностными свойствами или ограничениями их валентности (М.Д. Степанова 1973).

Валентность как особенность языка не является предметом нашего изучения. Валентность и валентностные связи единиц словообразовательного уровня интересуют нас со следующих позиций:

- возможности или невозможности сочетаемости словообразовательных конститuentов с целью создания нового слова;
- связь словообразовательных формантов с мотивирующими основами в составе производных;
- возможности/невозможности образования синонимичных производных;
- возможности/невозможности служить одним из критериев различий словообразовательных синонимов.

Известно, что валентность единиц регулируется семантическими, словообразовательными и формальными закономерностями.

Под валентностью лексических единиц понимается их способность вступать во взаимные связи как на уровне лексем, так и на уровне сем. Анализ валентностных связей между словообразовательными синонимами и в их структуре осуществлен по следующей схеме:

Внутренняя валентность между словообразовательными синонимами рассматривается в двух планах: формально-морфологическом и семантическом.

Формально-морфологическая валентность выражается в том, что те или иные аффиксы сочетаются с основами определенных частей речи.

Изучение формально-морфологической валентности дает возможность выделить общие производящие основы, характерные для членов синонимической пары, синонимического ряда, и основы, которыми члены синонимической пары различаются; установить значение, которое оказывается совместимым с избранным разрядом аффиксов, так как существуют производящие основы, которые не дают производных с определенными аффиксами. Немаловажным фактором является также выявление системно-категориальных значений аффиксов, которые реагируют на тот или иной класс производящих основ.

Лексико-словообразовательные синонимы во внутренней валентности проявляют синонимическую общность в одинаковом морфологическом классе корневой морфемы, дифференциальным признаком в формальном плане являются разные морфологические классы производящих основ: *Dank* (основа сущ.) = *Dankbarkeit* (основа прилаг.), *Haft* (основа сущ.) = *Verhaftung* (основа глаг.), *Kummer* (основа сущ.) = *Bekummernis* (основа глаг.). Среди лексико-словообразовательных синонимов встречается немало синонимичных пар, в которых для одного из синонимов производящей основой служит субстантивная основа второй степени производности с нулевым суффиксом: *Betrug* = *Betrügerei*, *Hinweis* = *Verweisung*. Для лексико-словообразовательных синонимов характерны, в основном, глагольные и субстантивные производящие

основы. Однако даже среди них наблюдается различие по активности. На первом месте по активности стоят субстантивные основы (корневые) и субстантивные основы второй степени производности от префиксальных глаголов: *Blick* = *Anblick*, *Ruf* = *Aufruf*, *Hingabe* = *Hingebung*, *Angebot* – *Ausgebot*.

Большинство лексико-словообразовательных синонимов образуется с помощью аффиксов, характерных для данных производящих основ. Так, суффикс *-keit* присоединяется к адъективным основам¹: *Dankbarkeit* (*dankbar* ← *Dank*), *Feierlichkeit* (*feierlich* ← *Feier*), *Fehlerhaftigkeit* (*fehlerhaft* ← *Fehler*); суффикс *-ung* присоединяется обычно к глагольным основам: *Färbung* (*farben* ← *Farbe*), *Beglückung* (*beglücken* ← *Glück*). Суффиксы *-ei*, *-elei*, *-erei*, характерны, в основном, для глагольных основ: *Angeberei* = *Angabe* (*angaben*), *Liebelei* = *Liebe* (*lieben*), однако они могут присоединяться к субстантивным основам: *Klatscherei* = *Klatsch*, *Bettelei* = *Bettel*, придавая производным стилистическую окраску и относя их к разговорному стилю. Суффикс *-ung* может также сочетаться с субстантивными основами, что встречается очень редко: *Beruf* – *Berufung*, *Mauer* – *Mauerung*.

Следовательно, для лексико-словообразовательных синонимов характерна сочетаемость синонимичных и вариантных суффиксов с субстантивными и адъективными основами, сочетаемость с префиксальными основами второй степени производности.

Для словообразовательных синонимов характерными являются почти все морфологические классы производящих основ. В одной синонимической паре могут сопоставляться одинаковые морфологические классы производящих основ, в чем проявляется общность синонимов: только глагольные основы: *Aufhetzung* – *Aufhetzerei*, только субстантивные: *Feindschaft* – *Feindheit*, *Patenschaft* – *Patentum*, только адъективные: *Feine* = *Feinheit*, *Durchdringlichkeit* = *Durchdringbarkeit*.

Большинство аффиксов в сфере абстрактных существительных имеет широкие возможности для формально-морфологической валентности. Так, синонимичные суффиксы *-heit*, *-nis*, *-ung*, *-tum* сочетаются с адъективными и отглагольными основами; суффиксы *-schaft*, *-tum*, *-sal* – с субстантивными и адъективными основами; суффиксы *-elei*, *-erei*, *-nis*, *-e*, *-sal*, *-heit*, *-keit* сочетаются с адъективными и глагольными основами. Следует заметить, что

¹ В скобках даны однокоренные мотивирующие слова

избирательность суффиксов на сочетаемость с производящими основами разных морфологических классов очень велика. Практически для каждого суффикса характерна своя производящая основа, которая может рассматриваться как норма для сочетаемости: глаг.основа + *ung*; глаг.основа + *nis*; глаг.основа + *tum*; глаг.осн. + *ei*, *erei*, *elei*; субстантивная основа + *schaft*; субстантивная основа + *tum*; адъективная основа + *e*; адъективная основа + *heit*, + *keit*, + *igkeit*. Однако в силу установления новых и сохранения старых синонимических связей в системе языка происходит довольно активный процесс поиска суффиксами новых для себя производящих основ. Так, характерные для глагольных основ суффиксы *-erei* и *-ung* присоединяются к основам существительных: *Borg* = *Borgerei*; *Beruf* = *Berufung*. Суффикс *-schaft*, характерный для субстантивных основ, может присоединяться к глагольной основе: *Macherei* = *Machenschaft*. Ряд аффиксов имеет резко ограниченную валентность. Так, суффикс *-tion* сочетается со связанными производными глагольными основами; суффикс *-keit* с основами прилагательных, которые оканчиваются на суффиксы *-ig*, *-lich*, *-sam*, *-bar*. Сочетаемость суффиксов *-chen*, *-lein* ограничена только субстантивными основами, только к субстантивным основам присоединяется также префикс *-un*.

Под семантической внутренней валентностью понимаются семантические закономерности соединения одних лексических основ или аффиксов с другими лексическими основами определенного лексико-грамматического класса, а также семантическое согласование смысловых структур мотивирующих основ, аффиксов и мотивированных основ, т.е. семантическое согласование их непосредственно составляющих. При этом следует принимать во внимание, что как основы, так и аффиксы полисемантичны.

Несмотря на то, что словообразовательные морфемы производного слова характеризуются различным объемом семантического содержания и играют неодинаковую роль в смысловой структуре производного, они между собой взаимодействуют, вступают в синонимические отношения, влияют в разной мере на семантику производного слова, уточняя и эмоционально окрашивая ее. Взаимодействие производящих основ тех или иных лексико-семантических групп и значений аффиксов в словообразовательной системе носит избирательный характер. В пределах определенной словообразовательной структуры суффикс вступает в сочетание с производящими основами тех или иных лексико-семантических групп, обладая определенными значениями. Взаимоизбирательность

ти производящих основ синонимических рядов способствуют семантические особенности производящих основ, которые являются фундаментом, семантическим ядром производных слов, а аффиксы выполняют роль "модификатора", уточнителя.

Каждая семантико-понятийная категория может быть представлена характерными только для нее аффиксами, которые сочетаются с определенным морфологическим и определенным семантическим классом производящих основ. Так, для выражения значения отвлеченного качества или качественного состояния суффиксы *-heit*, *-keit*, *-igkeit* сочетаются с основами качественных прилагательных и с основами причастных форм. Синонимы этого типа имеют своеобразные оттенки значения, выражая умственные способности: *Bedachtheit* = *Bedächtigkeit*; состояние: *Faulheit* = *Faulenz*, *Erregtheit* = *Aufgeregtheit*, *Verderbtheit* = *Verderblichkeit*; качественную характеристику лица: *Schönheit* = *Schöne*. Для выражения акта действия, факта или результата действия служат префикс *ge-* и суффиксы: *-ung*, *-tion*, *-nis*, *-e*, *-ei*, которые обычно сочетаются с глагольными основами, обозначающими определенный вид деятельности: *Wendung* = *Wende*, *Einflüsterei* = *Einflusterung*, *Begegnung* = *Begegnis*, *Gesurr* = *Surrerei*. Категорию собирательности обычно представляют суффиксы *-schaft* и *-tum* в сочетании с субстантивными основами, выражая при этом общность людей, их общественное положение, родственные связи: *Studentenschaft* = *Studententum*, *Bauernschaft* = *Bauerntum*, *Witwenschaft* = *Witwentum*. Префиксы *un-*, *miß*, синонимичные в значении отрицания и противоположности, сочетаются с субстантивными основами: *Unnatur* = *Unnatürlichkeit*.

Особенно сложно выявить позиции словообразовательных аффиксов там, где язык располагает несколькими средствами реализации одного категориального значения. Так, для выражения качественного состояния с адъективными основами соединяются суффиксы *-e*, *-heit*, *-keit*, *-igkeit*, причем позиции некоторых из них фактически совпадают. Однако суффикс *-e* в этой функции утратил свою прежнюю продуктивность и выступает теперь как "дублиер" продуктивных суффиксов *-heit* и *-keit* в сочетании с основами прилагательных: *Feuchte* = *Feuchtheit* = *Feuchtigkeit*, *Schöne* = *Schönheit*, *Feine* = *Feinheit*. Будучи ранее высокопроизводительным суффикс *-e*, потеряв свою продуктивность, находит новую основу, которой оказалась продуктивная глагольная производящая основа: *Absage* = *Lossage*. Изменилась дистрибуция у продуктивных

суффиксов *-heit*, *-keit*, *-igkeit*. Для выражения значения качества и свойства суффикс *-igkeit* закрепляется за основами прилагательных с суффиксами *-haft*, *-los*: *Krankhaftigkeit*, *Sittenlosigkeit*. Суффикс *-heit*, характерный для основ прилагательных, расширяет свои словообразовательные связи и сочетается с причастными формами, основами числительных и количественных наречий: *Einheit* = *Einheitlichkeit*, *Bedeutendheit* – *Bedeutsamkeit*, *Minderheit* – *Minderzahl*.

Различные виды деятельности человека, действия и результаты действия представлены в современном немецком языке однокоренными синонимами, образованными с помощью синонимичных суффиксов: *ei-schaft* (*Macherei* – *Machenschaft*), *tum-ung* (*Irrtum* – *Irrung*), *nis-ung* (*Versäumnis* – *Versäumung*), *ei-ung* (*Aufhetzerei* = *Aufhetzung*). Образования *Macherei* – *Machenschaft*, функционирующие как синонимы в общем значении “интриги”, “козни”, имеют существенное различие в семантической валентности суффикса *-schaft*. Оно заключается в том, что присоединение суффикса *-schaft* к производящей глагольной основе – это незакономерное явление, а скорее всего отклонение от закономерностей, является свидетельством разрыва между тем, что допускается системой языка и тем, что реализуется в речи; ведь система языка предусматривает присоединение *-schaft* к субстантивным, реже – к адъективным основам. Высокопродуктивным суффиксом для выражения значения собирательности в отношении лиц является суффикс *-schaft*, который вступает в синонимические связи с суффиксом *-tum*, образуя однокоренные синонимы от одних и тех же субстантивных основ: *Arbeiterschaft* = *Arbeitertum*, *Bauernschaft* = *Bauerntum*. Однако для выражения значения собирательности и одновременно значения вида деятельности суффикс *-schaft* избирает другую производящую основу – адъективную; благодаря чему он синонимизируется с суффиксом *-heit*, для которого характерна адъективная основа: *Bereitschaft* = *Bereitheit*, *Bekanntschaft* = *Bekanntheit*. Категория собирательности представлена еще синонимичными парами, образованными с помощью суффиксов *-heit* и *-tum* от субстантивных основ: *Menschheit* = *Menschentum*, и суффиксом *-ei*: *Kartothek* = *Kartei*, *Land* = *Länderei*.

При образовании однокоренных словообразовательных синонимов происходит определенное “смещение” семантических позиций аффикса с целью выбора условий для установления синонимических отношений, поэтому границы сочетаемости некоторых из аф-

фиксов (-*tum* -*nis* -*schaft* -*e*) очень подвижны в силу ряда факторов:

- способности и возможности удержаться в системе языка, продолжая свое существование;
- выдерживать конкурентность с продуктивными суффиксами;
- более активно выполнять коммуникативно-прагматические функции;
- расширять свою смысловую структуру за счет новых понятийно-категориальных значений;
- полнее удовлетворять потребности языка и расширяться за счет внутренних ресурсов системы языка.

Поэтому в процессе синонимизации внутренняя валентность словообразовательных конститuentов может нарушаться, так как суффиксы, тождественные или сходные по значению и функции, могут сочетаться не только с одними и теми же, но и с разными производящими основами. Так, суффикс *-heit*, сочетаясь с нехарактерной для него субстантивной основой или с основами количественных числительных, выражает категорию собирательности: *Menschheit*, *Christenheit*, *Einheit*. Суффикс *-schaft*, присоединяясь к глагольной производящей основе, также нетипичной для него, образует производные со значением действия и с экспрессивным оттенком пренебрежения: *Machenschaft* = *Macherei*, *Patenschaft* = *Patentum*. Суффикс *-tum* обычно рассматривается как суффикс существительных при субстантивных основах, имеющий основное значение собирательности, однако в сочетании с адъективными основами он обозначает категорию состояния: *Siechtum* = *Siechheit*, а при двойственной мотивации (адъективной и глагольной) имеет значение неодушевленных предметов: *Irrtum* = *Irrsal* = *Irrung*. Суффикс *-ung*, который в подавляющем большинстве случаев образует производные от глагольных производящих основ со значением действия или результата действия, в сочетании с субстантивными основами обозначает предмет: *Gewandung* = *Gewand*, *Gestaltung* = *Gestalt*. Эти синонимы имеют стилистическую окраску. Для достижения эмоционального выражения внутреннего состояния суффикс *-nis* сочетается с адъективными производящими основами, нетипичными для него: *Bitternis* = *Bitterkeit*. Суффикс *-nis* используется также для выражения переносного значения со стилистической окраской при двойной производности (именной и глагольной): *Kümmernis* = *Kummer* (*kümmern*), *Trübnis* (*trüben* - *trüben*). Суффиксы *-ei*, *-erei*, *-elei* обычно сочетаются с глаголь-

ной основой, выражая при этом действие с экспрессивным оттенком, однако в сочетании с субстантивными основами они приобретают значение собирательности, теряя свою стилистическую окрашенность: *Aktei, Kartei*.

Как показывает фактический материал, один и тот же аффикс может быть продуктивным в соединении с одним разрядом слов и непродуктивным с другим. Степень продуктивности словообразовательных синонимов находится в прямой зависимости от семантической валентности аффикса, его активности и количества лексико-семантических классов производящих основ, с которыми аффикс соединяется, предоставляя тем самым большие возможности для установления синонимических отношений между однокоренными производными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беляева Т.М. (1979). Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке.. – М. 2. Винтайкина Р.В. (1975). Имена существительные в лексико-грамматической системе современного немецкого языка. – Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М. 3. Волина С.А. (1971). Словопроизводство и внутренняя классификация существительных современного немецкого языка. – Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М. 4. Ефимов Р.В. (1975). Этапы изучения глубинных структур словообразования и теории внутренней валентности // Словообразование и его место в курсе обучения иностр. яз. – Владивосток, вып. 3. – С. 85-90. 5. Степанова М.Д. (1967). О "внешней" и "внутренней" валентности / Иностранные языки в школе, №3. – С. 13-19. 6. Степанова М.Д. (1973). Теория валентности и валентный анализ. – М.

ФОНЕСТЕМА У СИСТЕМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СМISЛУ

Калита А.А.

Серед безлічі існуючих у мові засобів передачі смислу, які забезпечують реалізацію мовленнєвої комунікації, особливу роль відіграє система фонетичних засобів, комплексна ієрархічна єдність яких функціонує на сегментному та надсегментному рівнях і відповідних підрівнях, що їх складають. Співвідношення звукового оформлення мовлення і його семантики вважається найбільш очевидним у структурі мови. Це й дало поштовх різним спробам мотивування смислу слова (висловлювання) або тексту через його звучання.

Відомо, що відношення чи кореляцію між фонетичними засобами і значенням у мові намагались виявити або заперечити багато дослідників. Так, існування очевидного зв'язку між звуком і значенням визнавали Л.Блумфілд, Р.Вескотт, С.В.Воронін, М.Граммон, В.Гумбольдт, А.П.Журавльов; В.В.Левицький, М.М.Маковський, О'Коннор, Е.Сепір, Р.Якобсон та інші. Проте, у ряді лінгвістичних праць, які категорично не заперечують присутність таких зв'язків (Л.Р.Зіндер, М.В.Нікітін та ін.), висловлювались сумніви стосовно значення звукових засобів. Поділяється також (1:248) відома теза Л.В.Щерби про те, що фонема є лише потенційно семантичною.

І разом з тим, більшість авторів приходять до висновку, що, по-перше, безліч мовних засобів та наслідків їх взаємодії у межах певного відрізка тексту виконують роль носіїв смислу (2:66); по-друге, якщо лише певна частка значення передається звуками, то навіть цю частку, завдяки її надзвичайній винятковості, є сенс вивчати (3:viii). Виходячи з цього, детальніший розгляд зазначених поглядів доцільно проводити відповідно у площинах: звук, фонема, фонестема, інтонема.

Обмірковуючи зазначені проблеми на рівні звуків, В.Гумбольдт (4:16) вказує, що характер зв'язку між звуком і значенням рідко вдається описати достатньо повно. Так, у праці (5:43-44), слово розглядається як ланцюжок звуків, який складається у семантичному відношенні з елементарних звуко-смислів, що уможливорює особливе групування звуків та їх класифікацію за фонетичною значущістю (6:28). Автором експериментально доведено, що фонетична значущість звуків мовлення базується на їх фізичних характеристиках, тоді як саме значення окремого звуку має відображатися лише найзагальнішим асоціативно-емоційним уявленням про його семантичне навантаження. Передумовою виникнення

фонетичного значення, за А.П.Журавльовим (7:144-145), є здатність мови встановлювати умовно-рефлекторні зв'язки між предметом або його дією та звуками, що їх супроводжують. Таким чином, за твердженням автора, звук може замінювати собою предмет або дію, тобто ставати їх символом. А оскільки всі явища навколишнього світу опінуються тими, хто їх сприймає, то дані оцінки переносяться і на звуки, що супроводжують ці явища. Таким чином виникає символічне значення звуків, яке поширюється і на звуки мовлення. При цьому, зазначає А.П.Журавльов, одні звуки викликають одне коло асоціацій (і, на нашу думку, емоцій), інші звуки — інше. І з цим важко не погодитися.

Важливо також розуміти той факт (8), що у різних мовах певною мірою використовуються різні елементи фонологічної експресії, а іноді один і той же звук надає слову в одному випадку одного, а в іншому випадку іншого емоційного забарвлення. Наприклад, пом'якшений звук в одному випадку має гіпокористичне, а в другому — пейоративне забарвлення. Як зауважує автор, даний факт при поверховому спостереженні міг би вплинути на розуміння зв'язку між значенням і звуком як довільного або випадкового і призвести, таким чином, до недооцінки його дійсного значення.

Так чи інакше, семантичні особливості фонетичних засобів, що відіграють значну роль у мовленні, цілком заперечувати ніхто не наважується. Тому природно, що семантичні дослідження фонетичних засобів як напрям у лінгвістичній семантиці на даний час продовжують свій розвиток у бік тих питань, які виникають на стикові фонетики і семантики.

Разом з тим, багато вчених висловлюють думку, що вивчення символічних властивостей звуків може здійснюватися на рівні фонем, а також на рівні одиниць, які менші або більші за фонем (фонетичних ознак або сполучень фонем). Так, М.М.Маковський (9:74) вважає, що певні якісні, кількісні та позиційні (типологічні) характеристики сполучень фонетичних елементів у слові регулюють можливість або неможливість екстраполяції на дану фонетичну форму тієї чи іншої ділянки/ ділянок семантичного спектру. При цьому відрізки семантичного спектру, що, на думку автора, здатні екстраполюватися на площину формальних варіантів, якісно і кількісно можуть не збігатися з відрізками формального рівня, які співвідносяться з тими чи іншими відрізками семантичної площини, хоч обидві ці площини комплементарні по відношенню одна до одної.

Крім того, у дослідженнях останніх років (10:34) зазначається, що сполучення фонем мають у різних мовах досить чітко виражені символічні функції, тобто мають фонетичне значення (6:37).

У праці Л.Блумфілда (11:266-268; див. також 4:134-136; 10:34-35 та інші) вказується на складну морфологічну структуру кореня англійських зображувальних слів, до яких автор відносить наслідування як звукових, так і незвукових явищ. У цих словах наявна система початкових і кінцевих фонем (морфем), що формують корінь досить невизначеною семантикою. Цілком очевидно, зазначає автор, що з їх структурою асоціюється інтенсивна символічна конотація. Наприклад, у наведених нижче словах ряд дослідників встановили такі "семантичні стержні": /л/ — 1) ідея швидкого і легкого руху: рухливе світло як у *flash, flame*; 2) рух у повітрі як у *fly, flap, flip*; /gl/ — нерухливе світло (*glow, glare, gloat, glimmer* — тьмяне світло; *gleam* — слабе світло; *glint* — відблиск; *gloaming*-сутінки); /sl/ — гладенький, слизький, вологий (*slush, slip, slide*); /kr/ — значення різкого звуку, що викликає неприємні асоціації: гучний удар, зіткнення, хруст, тріск (*crash, crack, crunch*); /sn/ — 1) звук дихання (*sniff, snore*), 2) швидкий розподіл, рух (*snap, snatch*); /mp/ — фінальне звукосполучення — незграбний (*bump, hump*) і т. д.

Такі фонемні сполучення (або фонестеми Дж.Р.Фірса (12) Е.Найда (13:1-14) називає семами у смисловому плані та трактує їх як мінімальні одиниці системи змісту, які піддаються співвіднесенню з відповідними одиницями системи вираження.

Розглядаючи фонестеми як особливий різновид морфем, Д.Болінджер (14:117-136) називає їх афективними морфемами, у той час як суфікси, префікси і т. п. відносяться ним до розряду нейтральних морфем. Отже, фонестеми розглядаються як повторювана сукупність звуків подібних до морфем, що асоціюються з певним змістом чи значенням, але які відрізняються від морфем повною відсутністю морфологізації решти частини словоформи (15:496; 16:8). Аналіз фонем знаходимо також у працях С.В.Вороніна (4:12-13), З.Харріса (17:193), О.Мадукі (18:107-112), Б.Уорфа (19:125-133), С.Ульмана (20), а також ряду німецьких фоносемантистів, згаданих у працях В.В.Левицького (21) та О.Найдеш (23:14-25). І це цілком природно, оскільки звукосполучення, як і окремі звуки утворюються, як відомо, у підкірковій емоційній сфері мозку. Таким чином під час сприйняття слова-поняття із сукупності таких підкіркових сигналів у корі головного мозку утворюється, як відзначається у праці (5:43), сигнал-сигналів другої сигнальної системи — слово, побудоване з узагальнених емоційно-звукових сигналів. При цьому окремі звуки, на думку авторів, вступаючи у найрізноманітніші сполучки з іншими звуками, все ж зберігають свої основні фізичні й емоційно-логічні властивості і мають неоднаковий звукосимволічний потенціал (22:69). Отже, якщо ми хочемо знайти зв'язок між звуковим портре-

том слова і його значенням, то його слід шукати, за З.Харрісом (17:188), не серед окремих фонологічних елементів, а серед сполучень та їх поєднаностей.

Щодо сегментного ряду синонімічної конденсації, то він, за твердженням А.Н.Морозової та Т.В.Пахомової (24:138-140), організований таким чином, що виконує функцію підкріплення і підсилення лексичної рівнозначності, яка встановлюється між словами за допомогою надсегментних властивостей мовлення. Певний внесок у створення ефекту звукової подібності робиться також і повторюванням окремих звуків. Проте, провідну роль тут відіграє реалізація фонотактичних моделей певної мови (25:229-232). За спостереженнями дослідників (24:138) найчастотнішими є такі сполуки звуків: C+l (fl, bl, pl, sl); C+r (kr, br, dr, tr, str); s+C (sp, sw, sk, st). Таким чином в основі об'єднання слів в атрибутивних комплексах автори вбачають фонестемну ознаку. Подібні або ідентичні звукосполуки дозволяють (24:139) насамперед відтінити та підсилити конотативну спільність слів: наприклад, неодноразове повторювання звуку /г/ підсилює негативну конотацію.

У результаті аналізу частотності фонестем /br-, fr-, gr-, pr-, г/ у мінорних і /bl-, fl-, gl-, pl-/ у мажорних творах відзначається (23:14-25), що мінорний мотив передається негативним значенням фонемі /г/, а мажорний формується за допомогою фонемі /л/, що має позитивне значення. Проте, у наведених працях не досліджуються сполуки аналізованих фонестем з наступною голосною, яка, на нашу думку, здатна доповнювати та конкретизувати значення слова.

Так, проведені нами дослідження показали, що відтінки значень слів-синонімів залежать від типу голосної. Наприклад, у слові *glare* /glɛə/ значення "яскраве світло, широкий потік світла" передається за допомогою відкритого дифтонга переднього ряду /ɛə/. Дифтонг заднього ряду /əʊ/ у слові *glow* передає віддаленість потоку світла (відблиск, заграву), а за допомогою закритого монофтонгу широкого різновиду /u/ у словах *glisten*, *glitter* передається вже не яскраве світло, а іскріння. Слово *gleam* /gli:m/ теж — завдяки монофтонгу вузького різновиду /i:/ — має значення "світло, відблиск", але це швидше "слабке світло, мерехтіння, проблиск". Цікавим у цьому плані є й слово *glance*, де, з одного боку, низький монофтонг заднього ряду /a:/ передає широкий потік світла, хоч дещо віддалений, але за рахунок його напівдовгого алофону у фонемному оточенні дзвінкого /п/ та глухого /с/ створюється враження про скорочення відстані до світла. Така сама тенденція спостерігається і у відтінках значень синонімів слова *glare*, які мають інші фонестеми у своєму складі: наприклад, *flare*, *blaze*, *flame* та інших.

Існує також думка (3:13), що всі фонемні збіги сприяють синонімії. У тому числі, це стосується асонансу (*slam, bang, crash*), релітерації (*dose, drowse, snooze*), прелітерації (*toddle, totter, topple*) і сіркумстанції (*clink, clank, clunk*). За висловом автора, подібні сполуки приголосних можуть розглядатися як джерело виникнення фонестем, наприклад /fl/- у *flee, fly, flow* і т. д. та -ash у *bash, dash, gash* і т.п.

Як бачимо, при досить чіткому визначенні місця фонестеми в ієрархії одиниць мови взагалі та одиниць фонетичного рівня зокрема, їх фрагментарні дослідження, проведені на рівні сполучення двох приголосних, на жаль, не поширились на з'ясування участі й ролі типів наступних за фонестемами голосних та приголосних у диференціації слів-синонімів та у словотвірному статусі фонестем. Таке вивчення здатне, на наш погляд, пролити світло на специфіку й конкретні розрізняючі та розпізнавальні ознаки фонестем.

Таким чином, подальше вивчення та розробка питання функціонування фонестем як засобу кодування і декодування смислу слова/ висловлювання/ тексту буде певним доробком у поглибленні загальнолінгвістичної теорії значення, розробці нових чи поліпшенні вже відомих у літературі методик проведення фоносемантичних досліджень. Практичне значення результатів, отриманих у процесі розробки цієї проблеми, полягає у тому, що вони можуть бути використані під час укладення такого підручника з фонетики, у якому б не тільки наводились факти про фонологічну систему тієї чи іншої мови, але й описувались особливості фонетичних засобів актуалізації смислу, їх роль у диференціації значень слів-синонімів та у визначенні емоційного стану мовця. Слушним вбачається також урахування цих особливостей у кодуванні і декодуванні смислу та під час інтерпретації письмового мовлення (тексту). Ці питання, на жаль, до цього часу не знайшли адекватного відображення ні в узагальнюючих наукових працях, ні в підручниках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Слюсарева Н. А. О семантической и функциональной сторонах языковых явлений// Теория языка. Методы его исследования и преподавания. — Л.: Наука, 1981. — С. 243-249.
2. Богин Г. И. Герменевтический круг и фоносемантика// Проблемы фоносемантики (Тезисы выступлений на совещании). — Пенза: Пензенский гос. пед. ин-т им. В.Г.Белинского, 1989. — С. 65-67.
3. Wescott R. W. Sound and Sence. Linguistic Essays on Phonosemantic Subjects. — Lake Bluff, Illinois: Jupiter Press, 1980. — 405 p.
4. Воронин С.В. Фоносемантические идеи в зарождающемся языкознании. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. — С. 266-268.
5. Журавлев В.К., Камалаев А.К. Опыт фоносемантического анализа и синтеза// Проблемы фоносемантики (Тезисы выступлений на совещании). — Пенза: Пензенский гос. пед. ин-т им. В.Г.Белинского, 1989. — С. 43-44.
6. Журавлев А. П. Звук и

- смысл. М.: Просвещение, 1981. — 160 с. 7. Журавлев А. П. Фонетическое значение. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. — 160 с. 8. Томанович В. Об экспрессии звуков // Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences (1967) — Prague, 1970. — P. 911-912. 9. Маковский М. М. Язык — миф — культура. — №1. — 1997. — С. 73-95. 10. Быстрова Т.В., Левицкий В.В., Шевченко О.Ф. Символические функции сочетаний фонем // Проблемы фоносемантики (Тезисы выступлений на совещании). — Пенза: Пензенский гос. пед. ин-т им. В.Г.Белинского, 1989. — С. 34-35. 11. Bloomfield L. Language. — New York, 1964. — P. 266-268. 12. Firth J.R. Papers in Linguistics 1934-1951 (Papers 4, 15: The Use and Distribution of certain Sounds in English; Modes of Meaning). — London: OUP, 1951. 13. Nida E. A System for the Description of Semantic Elements // Word. 1951. — Vol. VI. — P. 1-14. 14. Bolinger D. Rime, Assonance and Morpheme Analysis // Word. — 1950. — Vol. VI. — P. 117-136. 15. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Советская энциклопедия, 1966 — 607 с. 16. Назарова Т.Б. Омонимия и квази-омонимия в разных функциональных стилях речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М.: Моск. гос. ун-т, 1984. — 24 с. 17. Harris Z. Methods in Structural Linguistics. — Chicago: Univ. of Chicago Press, 1951. — 193p. 18. Maduka O.N. Phonosemantic antecedents of some verbs in igbo // Journal of West African Languages XXI. — 1991. — N1. — P. 105-115. 19. Whorf B.L. Language: Plan and Conception of Arrangement // Language, Thought and Reality: Selected Writings of B. L. Whorf / Ed. J.Carrol. - London, 1956. — P. 125-133. 20. Ullmann S. Semantics: An Introduction to the Science of meaning. — Oxford: Blackwell, 1964. — 278p. 21. Левицкий В.В. Звуковой символизм. Основные итоги. — Черновцы: ЧДУ, 1998. — 130 с. 22. Левицкий В.В. Звуковой символизм: закономерности функционирования и источники порождения // Проблемы фоносемантики (Тезисы выступлений на совещании). — Пенза: Пензенский гос. пед. ин-т им. В.Г.Белинского, 1989. — С. 69-71. 23. Найдеш О. В. Явище фоносемантизму в німецькомовній поезії // Науковий Вісник Чернівецького ун-ту. — Вип.41: Германська філологія, 1998. — С. 14-25. 24. Морозова А.Н., Пахомова Т.В. Фоносемантические свойства речевых отрезков с рядом препозитивных определений // Фоносемантические исследования. — Пенза, Пензенский гос. пед. ин-т им. В.Г.Белинского, 1990 — С. 134-142. 25. O'Connor J.D. Phonetics. — Harmondsworth: Penguin Books, 1984. — 320p.

ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВАМИ: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОПОЗИЦІЙ

Карабан В.І., Верба Л.Г.

Вивчення мовленнєвих розбіжностей між мовами є важливим з точки зору загальної теорії мови, порівняльно-типологічного мовознавства, лексикології та характерології (етноспецифіки) мовної комунікації. У цій статті ми розглянемо тільки три види розбіжностей мов у плані формування пропозицій (речень) у мовленні: 1) Різний ступінь повторюваності сем у реченні як чинник комунікативно-мовленнєвих розбіжностей між мовами на пропозиціональному рівні; 2) різне позначення процесів, дій та станів, і 3) різний ступінь метафоризації дієслів та відповідна різниця у вживанні так званих “агентивних неживих підметів”.

В лексико-синтаксичному плані кожна мова з точки зору співвіднесеності з іншими мовами містить два рівні: універсальний (спільний з іншими мовами набір способів та засобів для вираження тих чи інших понять) та етноспецифічний (відмінний від інших мов набір способів та засобів вираження певних понять). Відповідно, мовлення і, зокрема, процес утворення пропозицій у мовленні, також складається з універсального та етноспецифічного компонентів. Отже, існують як мовні (системні), так і мовленнєві (комунікативно-функціональні) відмінності, причому мови можуть не досить суттєво відрізнятися наборами мовних засобів вираження понять, однак у комунікативно-функціональному плані вони можуть різнитися значно більше.

Особливості функціонування форм числа іменників

У системі як англійської, так і української мов є слова, що мають обидві форми числа – однину і множину (таких більшість у цих мовах), і слова, що мають тільки форму однини або множини (таких значно менше). Системні співвідношення числових форм іменників такі: 1) форма однини українського іменника відповідає формі однини англійського іменника, а його форма множини – формі множини англійського іменника; 2) форма однини українського іменника може відповідати як формі однини, так і формі множини англійського іменника (вивчення – study, studies); 3) форма множини українського іменника відповідає формі однини англійсько-

го іменника, який може мати також форму множини (гроші - money); 4) форма однини і форма множини українського іменника відповідає формі однини англійського іменника (доказ, докази, свідчення - evidence) та ін.

Однак крім мовно-системних норм і співвідношень у сфері числових форм іменників української та англійської мов існують і мовленнєві норми та співвідношення, зумовлені мовленнєвими традиціями та правилами вживання числових форм іменників у мовленні. В цьому плані між мовленням українською і англійською мовами можуть спостерігатися такі розбіжності: 1) у пропозиції (реченні) українській іменник, що може мати форму як однини, так і множини, звичайно вживається у формі однини, тоді як в англійському реченні відповідний іменник вживається, як правило, у формі множини:

Продовжувалася спостерігатися нестача продовольства у Північній Кореї та Лаосі через великі повені. *Food shortages also persisted in North Korea and Laos owing to extensive flooding; Трьох інших, в тому числі Баадера, було знайдено застреленими в їхніх камерах 18 жовтня 1977 року. Як вважають, це було самогубство. Їхня смерть настала на наступний день після того, як німецькі командос штурмом відбили захоплений у Могадішо (Сомалі) літак компанії "Люфтганза". - Three others, including Baader, were found shot in their cells on Oct. 18, 1977, presumably suicides; their deaths came a day after West German commandos stormed a hijacked Lufthansa plane in Mogadishu, Somalia, and blocked a ransom attempt to free the terrorists; Творча особистість Миколи Бердяєва ставить його на особливе місце у плеяді талановитих філософів початку століття, які народилися і починали свій творчий шлях у Києві. - The creative originality of Mykola Berdiayev merits him a place in the company of brilliant and talented philosophers who were born and began their careers in Kyiv at the turn of the century;*

2) українському іменнику, який може вживатися як в однині, так і у множині, але який звичайно вживається у формі множини, відповідає англійський іменник у формі однини:

З великими зусиллями ми будемо щось таке, що лише десять років тому вдалося б неможливим уявити. *- With a great effort we are building something that only a decade ago would be difficult to imagine.*

Таке вживання англійського іменника у формі однини можна пояснити як дією мовленнєвої традиції, так і тим, що в англійському реченні відсутні інші іменники, що мають сему множини, через що відсутня можливість наведення форми множини стосовно іменника *effort*.

3) українському іменнику *singularia tantum* відповідає англійський іменник, який може вживатися у формі як однини, так і множини:

Ці країни продовжували реформування своєї внутрішньої сільсько-господарської **політики** та вживали заходи стосовно зменшення торговельних бар'єрів. - *The nations continued to reform their domestic agricultural policies and reduce trade barriers; В той час політика держави була непослідовною. - At that time, the nation's policy was not coherent; Повітряне піратство становило загрозу міжнародним зв'язкам та життю і безпеці членів екіпажу і пасажирів, небачену з часів морського піратства. - The threat that airplane hijacking posed to international communications as well as to the lives and safety of crews and passengers was unparalleled since the days of high-seas piracy.*

У наведених прикладах вживання форм множини іменників *policies* та *lives* значною мірою пов'язане, як буде показано нижче, із вживанням в англійських реченнях інших іменників у формі множини.

4) українським іменникам *pluralia tantum* відповідають англійські іменники, що можуть вживатися як у формі однини, так і у формі множини, але вживаються звичайно у формі однини:

Порівняльні оглядові дослідження свідчать про те, що релігійні настрої у країні незначні. - *Comparative surveys show that religious feeling in the country is weak; Кількість випадків міждержавних конфліктів зараз зменшується і надалі буде зменшуватися. - The incidence of interstate conflict is diminishing and will continue to do so.*

Таке вживання форми однини *feeling* в англійському реченні можна пояснити тим, що в ньому відсутні інші безпосередньо пов'язані із зазначеним іменником іменники у множині.

Чим можна пояснити такі мовленнєві розбіжності у вживанні форм числа іменників? Як відомо, у реченні існують певна повторюваність сем у словах та певне семантичне і граматичне узгодження словоформ. В одних мовах таке узгодження може бути більшим (і тоді, наприклад, іменникові словоформи будуть більше узгодженими семантично і граматично) або меншим (із меншою кількістю семантично та/або граматично узгоджених словоформ однієї або різних частин мови). В англійському реченні, у порівнянні з українськими реченнями, в цілому спостерігається більша узгодженість вжитих у ньому іменників у формі числа. Тому, якщо в англійському реченні вже є імпліцитне або експліцитне представлення семи множини, інший іменник теж, досить ймовірно, буде мати форму множини:

Важливою є різниця у генезі та історії цих партій. - *Different histories and origins of the parties have been important. (Наявність іменника у формі множини parties зумовлює вживання форм множини іменників histories та origins); Завдяки зростанню ролі партій люди простого*

походження отримали можливість зайнятися політикою. - The party's rise also provided an opportunity for people of humble social **origins** to enter politics. (Вживання слова *people* із семою множини наводить вживання форм множини *origins*); За перші десять років існування Європейського Союзу **економіка** країн-членів ЄС зростала вдвічі більшими темпами, ніж економіка Великобританії. - In the first ten years of its existence the **economies** the EU member states grew at a rate twice as fast as Britain's. (Форма множини *economies* зумовлена наявністю форми множини *states*); Занадто багато уваги приділяється визначенню абсолютного **рівня** підтримки партії робітничим та середнім класами. - Too much attention has been paid to absolute **levels** of party support in the working and middle classes. (Тут наявність форми множини *levels* зумовлена вживанням форми множини *classes*); **Свобода** слова, організації та демонстрацій у Великобританії тримаються більше на традиції і політичній культурі, ніж на законі. - British **freedoms** of speech, organization, and demonstration are supported more by tradition and the political culture than by law. (Вживання форми множини *freedoms* зумовлене сукупною множиною *speech, organization, and demonstration*); Члени ГАТТ постійно аналізують та рекомендують **політику**, скеровану на зведення до мінімуму існуючих та запроваджуваних торговельних бар'єрів, в тому числі зменшення імпорного мита та зняття квот. - GATT members continually study and propose **policies** to minimize new and existing trade barriers, including reducing import tariffs and quotas. (Форма множини *members* наводить вживання форми множини *policies*); З метою з'ясування причин виникнення Першої світової війни ці матеріали було об'єднано. - These materials were integrated to provide **explanations** of the origins of World War I. (В цьому реченні вжито форми множини *origins* та *materials*, що зумовлюють вживання форми множини *explanations*).

Отже, можна припустити, що в англійському реченні існує більше семантичне узгодження (наведення) іменників у числі, ніж в українській мові. Такий висновок підтверджується тим, що коли в англійському реченні відсутня імпліцитна або експліцитна сема множини, то іменник, як правило, не приймає форми множини:

Вже у 1959 році масовий терор спав і **репресії** стали застосовуватися більш вибірково. - Already in 1953 mass terror abated, and **repression** came to be applied more discriminately; Багато інтелектуальних зусиль десятиріччя "біхейвіористських досліджень" було вкладено у **спроби** зрозуміти, порівняти, інтерпретувати та інтегрувати всі ці ідеї. - Much of the intellectual **effort** of the "behavioral decade" went into the

task of attempting to understand, compare, interpret, and integrate all these ideas; Почали з'являтися дуже цікаві наукові **праці**, в яких зібрано до цього невідомі дані з історії довоєнних союзів і таємної дипломатії. Very exciting scholarly **work** began to appear that pieced together the theretofore-unknown history of prewar alliances and secret diplomacy.

При аналізі особливостей вживання форм числа іменників в українській та англійській мовах слід мати на увазі те, що форми множини можуть лексикалізуватися і мати значення, відмінне від значення того ж іменника у формі однини:

Інвестування переважним чином здійснювалося у Чеську Республіку, Словачію, Угорщину та Польщу; **Investment** was heavily concentrated in the Czech Republic, Slovakia, Hungary, and Poland; **Обсяг іноземних інвестицій** у країни Центральної і Східної Європи зростає швидкими темпами, проте їх початковий рівень був дуже низьким; Although foreign **investments** into Central and Eastern Europe were increasing at a fast rate, it was from a very low base.

У цих прикладах **investment** має значення “інвестування” та “інвестиція” і останнє значення особливо чітко видно у випадку форми множини.

У наступному прикладі український іменник **експорт** має значення “експортна поставка”, і тому його англійський відповідник має форму множини — **exports**:

Реагуючи на кризу, Європейська Комісія та уряд Великобританії вжили заходи, скеровані на заборону будь-якого **експорту** рогатої худоби. - In response to the crisis, the European Commission and the British government took action to ban all **exports** of cattle.

Англійські іменники-відповідники українських іменників singularia tantum вживаються у формі множини також у тих випадках, коли речення містить припустиму імпліцитну форму множини, наприклад:

Фракція “Червоні бригади” й надалі продовжувала свою терористичну діяльність. - The Red Army Faction thereafter continued its terrorist activities; Національна та релігійна **ворожнеча** між цими двома громадами має давню історію. - The national and religious **rivalries** between the two communities are long-standing. (Тут наявність двох означень — **national** та **religious** — зумовлює вживання форми множини **rivalries**).

Різне позначення дій, процесів та станів

Розбіжності між мовами у формуванні пропозицій у мовленні можуть бути зумовлені також тим, що дієслова можуть позначати як дії (переважно не призначення дієслів), так і процеси і стани, а стани, в свою чергу, мо-

жуть позначатися прикметниками. Тому в різних мовах змістово тотожніми можуть бути речення із дієслівними та іменними присудками, вираженими сполученням дієслова буття або зміни та прикметника, наприклад:

У своїх працях 1760-х років він прямо **критикував** філософію Лейбніца. - *In his writings during the 1760s he was explicitly critical of the Leibnizian philosophy*; Фосфор і сірка **шкодять** якості сталі. - *Phosphorus and sulfur are detrimental to steel quality*; Англія завжди була **домінуючою частиною** З'єднаного Королівства. - *England has always dominated the United Kingdom*; Майбутнє **багатоманітне**, сховане від нас за щільною завісою. - *The future holds a variety of possibilities that are hidden behind a thick veil*; Жнива проходили у великій пошані до кожного колоска (врожай низький, а родини **багатодітні**). - *The harvest took place with great respect for every spike of grain, for crop yields were low and families had many children*; Територіальні питання **розділяють** партії та лягають важким тягарем на політичну систему. - *Territorial issues have been divisive for the parties and imposed great strains on the political system*; Абель **відіграв вирішальну роль** у наданні математичному аналізу точності і чіткості. - *Abel was instrumental in establishing mathematical analysis on a rigorous basis*; Це застереження дійсно **обмежує** право за угодою. - *This clause is really restrictive of the general right*; Велика кількість нових проектів в галузі природного газу є **показником** бурхливого розвитку галузі. - *The large number of new gas projects point to the sector's rapid development*.

Іноді здається, що людина усе **така ж**, якою була, припустимо, дві-три тисячі років тому. - *It looks to me, sometimes, as if man has not changed from, say, two or three thousand years ago*; В іншому **партії** єдині в тому, що економіка повинна бути соціально орієнтованою, а вітчизняний виробник захищений. - *Otherwise the parties see eye to eye; the economy should be socially oriented while the domestic producer should be protected*; Вона - **керівник** групи розвитку маршрутів авіакомпанії. - *She heads a group that develops new routes for the airline*; Не всі деталі угоди є **згодою**. - *Not all the details of the treaty have been agreed upon*.

Присудки в англійських і українських реченнях можуть по-різному позначати ознаки предметної ситуації. Відомо, що поряд з дієсловами у багатьох мовах є слова категорії стану (холодно, жарко тощо), які теж вживаються у присудках. Крім того, є дієслова, що позначають не тільки дії, а й процеси і стани. Тому мови можуть відрізнятися вибірковістю стосовно того, позначається стан чи дія дієсловом або прикметником. Англійська і українська мови можуть різнитися, наприклад, тоді, коли потрібно позна-

чити перехід у якісно або кількісно новий стан: в українській мові в такому випадку може вживатися предикат дії, тобто дієслово, а в англійській мові – предикат стану (який звичайно позначається складним іменним присудком, що складається із дієслова *to be* (або дієслів, що позначають перехід в інший стан – *to get, to turn, to become, to grow, to fly* тощо) та прикметника або слова категорії стану): спати – *to be asleep (asleep – слово категорії стану)*, заснути – *to fall asleep*, побіліти – *to turn white*, постаріти – *to grow old*, розлютюватися – *to fly in rage*).

Подібна ситуація спостерігається й у випадку позначення вияву певної внутрішньої або зовнішньої ментальної, психологічної або фізичної ознаки: (за)нервувати – *to get nervous*, усвідомлювати – *to be aware*, любити – *to be fond of smth.*, ревнувати – *to be jealous* тощо:

Партійні лідери заздрили “об’єднаним соціал-демократам”, у чий ряди в повному складі влилося київське “Динамо”. – *Party leaders were envious of the “United Social-Democrats,” whose ranks were joined by the Kiev Dynamo football club en masse*; Пані Тетчер вороже ставилася до державного сектору, за виключенням таких важливих сфер, як оборона і поліція. – *Mrs. Thatcher was hostile to the public sector, with the exception of what she regarded as the essential services of defence and police*; Однак критики такого підходу дещо помиляються. – *But the critics of the approach are not quite right*; Всі його зневажали. – *Everyone was contemptuous of him*; І все ж вона ще вагалася. – *Still she was hesitant*; З надією дивляться на розвиток вітчизняного ринку вантажоперевезень західні компанії. – *Western companies are optimistic about the development of Ukraine’s cargo transportation market*; Колеги ставилися до нього приязно. *His colleagues were friendly with him*.

Зрозуміло, що зовсім не завжди українські речення з такими дієсловоми-присудками перекладаються на англійську мову реченнями із складними іменними присудками, але перекладач завжди повинний бути свідомий можливості такої трансформації дієслівного присудка у складний іменний.

Така трансформація особливо часто застосовується також тоді, коли в українському реченні вжито складний модальний дієслівний присудок (що, як відомо, складається з модального слова “можна” та неозначеної форми дієслова):

Такого розвитку подій можна уникнути. – *This development is not inevitable*; Цього не можна передбачити. – *This is unpredictable*; Цього не можна зупинити. – *This is unstoppable*.

Справа у тому, що в англійській мові є значна кількість прикметників із суфіксом *-able/ible*, який має відповідне узагальнене модальне значення.

Прикладами того, що стан в українській мові позначається дієсловом, а в англійській мові – прикметником, є наступні речення:

Європейський Союз розвивається динамічно. - *The European Union is dynamic.* (Стилістична причина – речення “Європейський Союз динамічний” неоднозначне і інформативно неповне); *Тепер всі ці угоди застаріли.* - *Now all these contracts are outdated;* *По сумі, менепішній випадок мало чим відрізняється від попередніх.* - *Essentially, this incident isn't much different from the previous ones;* *Це та галузь, що колись процвітала.* - *This is a sector that was once on the rise;* *Законність цієї постанови ставиться під сумнів, оскільки уряд не має права вводити нові види мита.* - *The legitimacy of this resolution is in doubt because the government has no right to introduce new duties.*

Типовим є зазначене співвідношення у випадку українських дієслів говоріння (і мовчання) та поводження взагалі:

Я говорю це серйозно. - *I am serious about this;* *Не верзіть дурниць.* *Don't be foolish;* *Він помовчав хвилинку.* - *He was silent a moment;* *Не поводьте себе нерозважливо.* - *Don't be absurd;* *Він дуже вибачався за те, що потурбував нас.* - *He was much apologetic for disturbing us;* *Про цю справу він говорив дуже ухильно.* - *He was very evasive about this case;* *Ви поводите себе так образливо.* *You are being so offensive.*

Як свідчить аналіз, в англійському мовленні спостерігається більша тенденція, ніж в українському мовленні, до позначення станів іменними присудками. Про це свідчить і наявність в англійській мові значно більшої кількості слів категорії стану. В українському мовленні у таких випадках перевага надається дієсловом.

Агентивні неживі підмети та метафоризація дієслів-присудків

Мовлення різними мовами може різнитися тим, наскільки підмети речень, виражені неживим іменником, можуть бути агентивним, тобто виявляти властивості людської істоти, або ж наскільки присудки таких речень можуть бути виражені метафоричними дієсловами. В цьому плані українська мова відрізняється від англійської мови меншою агентивністю підмета і меншою метафоричністю присудка, тобто в українському реченні підмети значно рідше сполучаються з присудками, що позначають дії, характерні для людини. Наприклад, у реченні “Ця дорога веде на північ” підмет “дорога”, що позначає неживий об’єкт, сполучається з

підметом, який виражений дієсловом, що позначає дію (“вести”), типову для людини. Такі підмети називаються “неживими агентивними підметами”. Та ж сама подібність спостерігається й у наступному прикладі:

Такі чинники значно обмежують можливість впливу певних політичних питань на характер голосування. - *These criteria greatly limit the scope for issues to shape voting*; Слухання сенатського комітету по розвідці висвітили багато нового в тому, яким буде ЦРУ в ХХІ сторіччі. - *The Senate committee hearings on surveillance revealed a great deal about what the new CIA will be like in the 21st Century*.

Проте через те, що в українських реченнях агентивні неживі підмети вживаються рідше, ніж в англійських реченнях, при перекладі іноді доводиться застосовувати трансформацію, коли підметом англійського речення стає інший член (як правило, обставина, але іноді й додаток) українського речення, а присудок може або залишатися тим же самим, або (частіше) змінюватися на інший (нерідко конверсивний, тобто такий, що позначає протилежну або зворотну дію), який узгоджується за змістом з підметом, наприклад:

У фокусі цього річного фестивалю – музика. – *This year, the festival focuses on music*. (Тут в англійському реченні дієслово *focus* вжито метафорично, тоді як в українському реченні такого ж метафоричного відповідника дієслова *focus* вжити не можна).

У майбутньому такі звичні відносини можуть змінитися. - *The future may change this customary relationship*. (Обставина “у майбутньому” українського речення трансформується у підмет англійського речення, а присудок перекладається звичним словниковим відповідником – “змінюватися” – *change* через те, що в англійській мові дієслова можуть достатньо легко метафоризуватися).

Для багатосторонніх переговорів потрібні ті ж самі навички, але за змістом вони складніші. - *Multilateral negotiations demand the same skills but are more complex*. (В цьому англійському реченні спостерігається така ж трансформація завдяки можливості метафоричного вживання англійського дієслова *demand*).

Завдяки цьому приватизаційна вартість компанії збільшиться. - *This will raise the company's privatization value*. (Дієслово *raise* вжито метафорично; в українському реченні вживання його метафоричного відпо-відника неможливе).

Як свідчить аналіз, в подібних випадках в англійських реченнях звичайно вживаються метафорично такі дієслова зорового сприйняття (*see*), свідчення (*witness, testify, show, feature*), дозволу (*permit, allow*), зосередження уваги (*focus, attract*), забезпечення (*provide*), ідентифікації (*identify*).

збільшення (raise), зменшення (reduce), позначення (mark), залишення (leave), намагання (try), зазнавання (experience), звільнення (release), відкриття (open), закриття (close) тощо (це питання заслуговує на окреме дослідження).

Слід зазначити, що в розмовному мовленні в українській мові спостерігається дещо більша метафоризація дієслів-присудків у подібних реченнях у порівнянні з літературним мовленням:

Квоти збільшують ціни. - *Quotas raise prices; Візити до Канади та США значно підвищили його міжнародний імідж.* - *The visits to Canada and the USA raised his international profile significantly; Наша робота не дозволяє помилок.* - *Our work permits no mistake; Конференція визначила головні напрямки політики.* - *The conference identified major policies.*

Можна припустити, що більший ступінь метафоризації англійських дієслів у таких випадках зумовлений тим, що англійські мовці намагаються уникати (надмірного) вживання прийменниково-іменникових словосполучень, тоді як для українського мовця в силу такої особливості структури української мови, як вживання прийменників з формами відмінків іменників, проблема невживання таких словосполучень не стоїть.

У порівняльно-типологічних дослідження двох мов важливим є використання відомостей про особливості вираження понять у якомога більшій кількості мов, оскільки це дозволяє точніше встановити коло способів і засобів, якими виражаються поняття у двох досліджуваних мовах і, відповідно, точніше встановити типологічні особливості досліджуваних мов на рівні формування пропозицій.

Порівняльно-типологічні дослідження зараз переходять на рівень мовлення, що обіцяє створення нового напрямку у цій мовознавчій галузі. Такі дослідження дозволяють точніше визначити співвідношення і взаємозумовленість мовних і мовленнєвих особливостей і точніше описати розбіжності на рівні різних членів речення. Проведений аналіз мовленнєвих розбіжностей у формуванні пропозицій в англійській та українській мовах свідчить про широке поле контрастивно-типологічних досліджень, пов'язаних із встановленням лінгвістичних особливостей мовного спілкування різними мовами.

СЛОВОТВІРНІ ПАРАЛЕЛІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (на матеріалі похідних дієслів)

Клименко Н.Ф.

Типологічне вивчення сучасних словотвірних систем різних мов знає кілька підходів до організації аналізу, коли а) порівнюються потужності словотвірних гнізд, їхнє лексичне наповнення, кількість словотвірних парадигм і ланцюжків у них, а також реалізовані словотвірні типи; б) з'ясовуються словотвірні, семантичні, морфемні особливості однієї словотвірної категорії; в) встановлюються формальні й функціональні характеристики семантично еквівалентних словотвірних типів.

Можливе також зіставлення словотвірного потенціалу твірних, належних до тієї самої частини мови, в межах різних мов. Воно допомагає окреслити повторювані схеми семантичних співвідношень між твірними одного лексико-граматичного класу і похідними від нього словами певного словотвірного типу. При цьому порівнюються схожі в кількох порівнюваних мовах семантичні схеми творення номінацій у межах значеннєво еквівалентних словотвірних типів (наприклад, назв виконавців або знарядь дії від дієслів, іменників тощо), інвентарі словотворчих формантів за спільністю походження, функціонально-кількісними характеристиками тощо.

Водночас чітко окреслюються ті схеми семантичних відношень між твірними певної частини мови і похідними певного словотвірного типу, що властиві лише одній порівнюваній мові й відзначаються в ній продуктивністю.

Типологічне вивчення східнослов'янських і новогрецької мов уже було предметом досліджень (1; 2; 3; 4). Цього разу ми обрали об'єктом аналізу відіменникові дієслова в українській та новогрецькій мовах. Еталоном зіставлення виступають словотвірні типи, однак з трьох ознак останніх повністю враховані: 1) належність твірної основи до тієї самої частини мови; 2) однакове семантичне співвідношення твірної основи та приєднуваного афікса. Його третю ознаку – тотожність словотвірного форманта враховано лише на рівні його функції та семантики, а не форми. Так само в аналізі ми прагнули брати до уваги однаковість/неоднаковість способу словотворення.

В обох порівнюваних мовах суфіксальні дієслова, похідні від іменників, становлять другий після віддієслівних утворень розряд слів. Можна виділити кілька груп цих похідних за подібністю семантики

твірному слова, наприклад: дієслова, утворювані від іменників – назв людей за родом діяльності, найменувань речовин чи місця дії, часового відрізка тощо. Зіставлення реалізації дієслів з цим значенням за допомогою однакових чи різних способів словотворення дає змогу встановити паралелізми й відмінності фрагментів словотвірних систем мов.

В українській мові дієслова, мотивовані назвами людей за родом діяльності, станом у суспільстві, зовнішніми чи внутрішніми ознаками, дуже давні. Дослідники відзначають, що вони трапляються вже в пам'ятках давньоруської та староукраїнської мови (5, 175).

У сучасній українській мові численні дієслова, що мають значення “займатися тим або робити те, на що вказує особа, названа твірним словом, або що властиве для такої особи.” Мотивовані назвами людей за професією, родом діяльності, спеціальністю дієслова цього типу поширені в українській мові й позбавлені, на відміну, наприклад, від російської мови (пор. слесарить, слесарничать, токарничать, *розмовні*), будь-яких стилістичних поміток. У новогрецькій мові такі суфіксальні утворення практично відсутні й групуються навколо словосполучень *δουλεύω, εργάζομαι* працюю плюс іменник у називному відмінкові, пор.: лікар о *γιάτρος* > лікарювати *δουλεύω γιάτρος*. Отож, дієслівний член названої словотвірної пари характерний для української мови і відсутній у новогрецькій: бондар о *βαρελάς*, о *βαρελοποιός* > бондарювати, вівчар о *βοσκός* > вівчарювати, коваль о *σιδεράς* > ковалювати, кравець о *βάφτης* > кравцювати, мірошник о *μυλωνάς* > мірошникувати, пасічник о *μελισσοτρόφος*, о *μελισσοκόμος* > пасічникувати, писар о *γραφιάς* > писарювати, садівник о *κηπουρός* > садівникувати, слюсар о *κλειδαράς*, о *κλειθοποιός*, о *εφαρμοστής* > слюсарювати, столяр о *μαραγκός*, о *ξυλουργός* > столярювати, токарь о *τορναδόρος* > токарювати, чабан о *τσολάνης*, о *τσολανάκας* > чабанувати, чоботар о *παπουστής* > чоботарювати, швець о *τσαγκάρης*, о *υποδηματοποιός* > шевцювати.

Дієслово *δασκαλεύω*, що мотивоване іменником о *δάσκαλος* учитель, у грецькій мові має інше значення, не вчителювати, а давати уроки моралі, читати проповіді. В українській мові цей тип настільки продуктивний, що поширюється і на творення дієслів від запозичених іменників, щоправда, більшість з яких у грецькій мові належить до питомих: адвокат о *δικηγόρος* > адвокатувати, актор о *ηθοποιός* > акторювати, директор о *διευθυντής* > директорювати, професор о *καθηγητής* > професорювати, ректор о *πρύτανης* > ректорствувати.

І хоча в грецькій мові є кілька дієслів, мотивованих назвами людей за професійною діяльністю, вони мають пряме перехідне значення і не виражають семи “займатися професійною діяльністю”: о *μάστορας*

майстер > μαστορεύω майструвати (щось), ο μάγειρας кухар > μαγειρεύω не кухарювати, а готувати страву.

Значно менше в грецькій мові порівняно з українською дієслів, мотивованих іменниками, що називають людей за їхнім станом у суспільстві. Тут спостерігаємо такі паралелі: ο αντιρόσωλος представник, делегат > αντιρροσώλεω представляти, бути делегатом, ο βασιλεύς цар > βασιλεύω царювати, ο πρόεδρος 1)президент, 2)голова > προεδρεύω бути президентом, головувати. Невелика частина подібних до цього похідних, що в грецькій мові належить до суфіксальних дієслів, в українській перекладається словосполученням дієслова бути + іменника в орудному відмінкові однини: ο αντιβασιλεύς регент > αντιβασιλεύω бути регентом, ο αντιπρόεδρος віце-президент > αντιπροεδρεύω бути віце-президентом, заступником голови.

У грецькій мові трохи численніша від попередніх груп суфіксальних дієслів, утворених від іменників, що характеризують людей за станом у суспільстві, визначеним як їхня поведінка в ньому: ο άσωτος марнотрат, мотяга > ασωτεύω марнотратити, ο ζητιάνης жебрак > ζητιανεύω жебракувати, ο μάγκας бешкетник, шахрай > μαγκεύω бешкетувати, шахраювати, ο τεμτέλης ледар > τεμτελιάζω ледарювати.

Натомість у грецькій мові значно більша порівняно з українською кількість похідних дієслів, що виражають фізичний, психічний або суспільний стан людини відповідно до значення твірної бази. Багато з них є словотвірними парами, подібними до українських: η ελπίδα надія > ελπίζομαι надіятися, η λύπη сум > λυλάμαι сумувати, το όνειρο мрія сон > ονειρεύομαι мріяти, бачити сні, η πείνα голод > πεινώ голодувати, ο τρόμος ляк > τρομάζω (неперехідне) лякатися, ο φόβος страх > φοβάμαι страхатися. Як в українському, так і в грецькому словотворі відносно згаданих пар дискутують щодо напрямку похідності. Якщо у випадках ο ορφανός сирота > ορφανεύω бути сиротою, η χήρα вдова > χηρεύω вдовувати напрямок похідності прозорий і підтверджений ускладненням словотвірного змісту і форми, то у випадках на зразок η δειψα спрага > δειψώ хотіти пити ці співвідношення не такі прозорі і можуть інтерпретуватися інакше, тобто як δειψώ > η δειψα.

На відміну від української в грецькій численні дієслова на позначення стану людини, які оформлені за допомогою основоскладання: η κακή νύχτα > κακονυχτώ погано проводити ніч, η κακостоμαχία розлад шлунку > κακостоμαχιάζω страждати розладом шлунку. Частина з них упорядкована ще і відношенням антонімії: ευτυχώ бути щасливим – δυστυχώ бути нещасливим, ευτυχίζω робити щасливим – δυστυχίζω робити нещасливим, καλοζώ жити добре – какоζώ бідувати.

Можливо, відмінності словотворення аналізованих груп у порівнюваних мовах зумовлені особливостями іншої організації

граматичних категорій дієслова, а, отже, його синтаксичної поведінки в реченні і впливу цих інтенцій дієслова на реалізацію його словотвірного потенціалу. В обох мовах дієслово має лексико-семантичну категорію перехідності / неперехідності, що виявляється в його синтаксичній поведінці й здатності поєднуватися з прямим об'єктом дії, та тісно пов'язану з нею граматичну категорію стану.

Пливноість меж між перехідністю та неперехідністю дієслова, як і відсутність зміни його форми в межах слова, характеризує грецьку мову більшою мірою, ніж українську. Про це свідчить переклад їх українською мовою і необхідність вдаватися для точної передачі їхньої семантики до ширшого, ніж слово, контексту: *αποβλακόνω* 1. *перех.* робити дурним, доводити до отупіння; 2. *неперех.* ставати дурним, тупішати; *ξύπνώ* 1. *перех.* будити *με ξύπνησαν*; 2. *неперех.* прокидатися.

У грецькій мові, на відміну від східнослов'янських, значення стану не обмежене зіставленням активності та пасивності. Грецькі вчені за семантикою дієслів, тобто за вираженням ними значення дії, спрямованої на об'єкт, зазваної підметом дії, дії, спрямованої на самого суб'єкта та перебування в стані, поділяють їх на 4 стани. У цьому випадку грецькі граматики використовують термін *η διάθεσις* стан: активний *ἐνεργητικῆς ἐτοιμάζω* *готувати*, пасивний *παθητικῆς ἐτοιμάζομαι* *готуватися*, середній *μέσση*, власне зворотні дієслова, *υἰόνομαι* *вдягатися* та *οὐδῆτερη*, значення перебування в стані *πείνω* *голодувати* (6, 140). За ознаками форми дієслів їх поділяють на 2 стани (*φωνές*) – активний та пасивний.

Дослідники відзначають, що форми пасивного стану грецького дієслова мають більше значень порівняно зі східнослов'янськими (7, 1364). Дієслова середнього стану, хоча за формою подібні до пасиву, досить регулярно виражають своє особливе значення. Якраз тому укладачі двомовних словників намагаються подавати їх окремими рубриками в статтях слова з поміткою *сер.ст.*: *κρατῶ* 1. *перех.* тримати, зберігати, утримувати; 2. *неперех.* продовжуватися, залишатися; 3. *сер.ст.* стримуватися, володіти собою. *Χρηματίζω* 1. *перех.* робити заощадження, нагромаджувати гроші; 2. *сер.ст.* займатися грошовими операціями.

Опозиція дієслів дії та стану пронизує всю систему мови (6; 8; 9). Особливості мовного оформлення цієї опозиції обов'язково виявляються на їхньому словотвірному рівні, зокрема в співвідношенні плану вираження і плану змісту дієслівної категорії "дія, що має відношення до субстанції". Остання реалізована в межах відіменникових дієслів. Обмежена кількість дієслів, утворюваних від іменників за родом постійної діяльності, професією, у грецькій мові, можливо, зумовлена

особливостями синтаксичної поведінки дієслів, що виражають семантику різних станів. Адже іменник виражає постійну ознаку суб'єкта за виконуваною ним постійною дією. Перехід іменника в дієслово означає зміну статичної ознаки в динамічну. За семантикою дієслова типу українського *токарювати* виражають безоб'єктну неперехідну дію, швидше стан, а не дію. Таке перетворення в грецькій мові здебільшого реалізується на рівні морфології та синтаксису, а не словотворення.

Трансформація значення зняряддя дії (оформленого іменником) у дію, виконувану за допомогою цього зняряддя (дієслово), типу η σβάρνα борона > σβαρνίζω боронувати, η τρούμλα насос, помпа > τρουμπάρω качати насосом в грецькій мові у багатьох випадках переходить у значення наслідку цієї дії, оформленого в словотвірному ланцюжку іменником, на зразок: то τουφέκι рушниця > τουφεκίζω стріляти з рушниці > η τουφεκιά постріл з рушниці. В українській мові такі перетворення перебувають у сфері нереалізованих словотвірних можливостей. Отже, паралелізм вираження цього значення у порівнюваних мовах спостерігаємо у появі нарощеного (дієслівна сема) значення в похідному відіменниковому іменнику зі значенням наслідку дії: ο σβέρκος потилиця > η σβερκιά – запотиличник, семантика якого описово пояснюється як “дати, одержати штурхана в потилицю”.

На докладнішій інтерпретації цієї думки зупинимося далі. В українській мові численна група похідних суфіксальних дієслів виражає значення “діяти інструментом, зняряддям, предметом, названим твірним іменником”. Дослідники відзначають її постійне зростання, можливість утворення від питомих слів: грабкувати, коткувати, а також від запозичених основ: трієрувати, фрезерувати (11, 173).

Ми спостерігаємо численні паралельні утворення цього типу в українській та новогрецькій мовах: то αγκίστρι вудка > αγκιστρεύω вудити, то κάγκελο огорожа < καγκελώνω ο(β)горожувати, то καμάκι гарпун > καμακίζω гарпунити, то καπίστρι гнужда > καπιστρώνω гнуждати, то κεντρί жало, колючка > κεντρίζω жалити, заганяти колючку (дерево), η κηλίδα пляма > κηλιδώνω плямувати, η λανάρα карда > λαναρίζω кардувати, ο λεκές пляма > λεκιάζω плямувати, то λίκνο колиска < λικνίζω колисати, η ματσούκα дубина, велика палка > ματσουκώνω дубасити, η μάρκα марка > μαρκάρω маркувати, ο μάστιγος бич > μαστιγώνω бичувати, η μάντρα загорода > μαντρώνω загороджувати, відгороджувати стіною, то μαγγάνι прес, валик > μαγγανίζω пресувати, то μπόλι пецпа, вакцина > μπολιάζω щеплювати, вакцинувати, η σάλπιγγα сурма, труба > σαλπίζω сурмити, трубити, то σίδερο праска < σιδερώνω прасувати, то τιμόνι руль > τιμονιάζω рулювати, то

τρύπανι свердло > τρυπάνιζω свердлувати, то τριβέλι бур, бурав > τριβέλιζω бурити, буравити, то τύμπανο барабан > τυμπανίζω барабани-ти. Особливо цікаві ті з них, що належать до слов'янських запозичень в новогрецькій мові й мають подібні похідні утворення: η κόσα коса, серп > κοσίζω косити (10).

У деяких випадках паралелізм семантично еквівалентних співвідношень між твірними та похідними словами супроводжується відмінністю способів словотворення. Ті відіменникові дієслова, що в українській мові утворені префіксально-суфіксальним способом, у новогрецькій є суфіксальними похідними: ο κόπρος гній < κοπρίζω утнювати, то όπλο зброя < οπλίζω озброювати, η τάλα корок < ταλίζω закорковувати. Іноді вони демонструють зміну напрямку похідності. У новогрецькій мові це похідні типу іменник < дієслово: το ξυστρί < ξυστρίζω, в українській дієслово < іменник: скребти < скребниця.

У новогрецькій мові аналізована група похідних набагато численніша, ніж в українській: η ακόνη брусok, гострильний камінь < ακονίζω гострити, то αλφάδι кутомір, рівень < αλφαδιάζω міряти рівнем, то αλέτρι плуг < αλετριζω орати плугом, η βούρτσα щітка < βουρτσίζω чистити щіткою, η καμπάνα дзвін < καμπανίζω дзвонити (бити в дзвони), то κουδούνι дзвоник < κουδουνίζω дзвонити, то καλάκι кришка < καλακίζω закривати кришкою, то καρφέ цвях < καρφώνω забивати цвяхи (цвяхами), ο κεραυνός блискавка < κεραυνώνω вражати блискавкою, η κιθάρα гітара < κιθαρίζω грати на гітарі, то κλειδί ключ < κλειδώνω замикає на ключ, то κόσκινο сито < κοσκινίζω сіяти через сито, то κουμπί гудзик, кнопка < κουμπίζω застібати (на гудзик, кнопку), то λιβάνι ладан < λιβανίζω курити ладан, то λουρί ремінь < λουρώνω бити ремнем, то πηρούνι виделка < πηруνιάζω брати на виделку, протикати виделкою, то τάβλι тавлі < ταβλίζω грати в тавлі, то τσακμάκι кресало < τσακμακίζω кресати вогонь, то φτυάρι лопата < φτυαρίζω перемішувати лопатою.

Звертає на себе увагу не лише більша порівняно з українською мовою регулярність творення в грецькій мові дієслів, мотивованих іменниками зі значеннями інструмента чи предмета дії. В ній наявні суфіксально оформлені іменники, що називають наслідки дії, здобуті за допомогою цих інструментів, словотвірні паралелі до яких відсутні в сучасній українській мові.

Паралелізм таких утворень у новогрецькій та східнослов'янській мовах підтверджує чи не єдиний приклад: η αράχνη павук < η αραχνιά павутина, рос. паутина, в якому твірне слово називає істоту, а також наслідок виконаної нею дії без мотивацій дієсловом у сучасних мовах. Грецьке слово αραχνιάζω, похідне від η αραχνιά, означає «вкриватися павутиною» (10, 34).

Отож, у новогрецькій мові спостерігаємо поширені ряди слів, семантичне співвідношення яких передає схема: іменник – назва інструмента, предмета дії < дієслово, що називає дію, виконану за допомогою цього предмета < іменник – найменування наслідку дії: то *δόντι* зуб < *δοντιάζω* кусати < η *δοντία* укус (зубами), то *κούτελο* лоб < *κουτούλιζω* бупати, бити головою або рогами < η *κουτούλιά* удар головою (про тварин), то *μαχαίρι* ніж < *μαχαίρων* різати ножем < η *μαχαίριά* поріз ножем, то *νύχι* ніготь < *νυχιάζω* дряпати < η *νυχιά* дряпина (від нігтя), η *τσουγκράνα* граблі < *τσουγκρανίζω* дряпати, здирати шкіру граблями < η *τσουγκρανιά* дряпина, то *ψαλίδι* ножиці < *ψαλιδίζω* різати ножицями < η *ψαλιδιά* розріз ножицями. Такі ряди активно поповнюють дієслова та іменники, похідні від запозичених у грецькій мові слів. Від іменника то *κουμπόρι* (з тур. *cubur*) пістолет утворене дієслово *κουμπουριάζω* стріляти з пістолета та η *κουμπουριά* постріл з пістолета. Згадаймо у цьому зв'язку слово пістолет, що в українську мову запозичене з французької *pistolet*, яке в свою чергу запозичене з італійської *pistola*. У грецькій мові від то *μπιστόλι* = то *πιστόλι* (з італ. *pistola*) утворюється іменник η *πιστολιά* “постріл з пістоля” без дієслівної мотивації. Запозичене з латинської мови слово то *τσεκούρι* (< *securis*) у грецькій мотивує дієслово *τσεκουρώνω* рубати сокирою, що мотивує іменник η *τσεκουριά* удар сокирою. Синонімічний йому іменник ο *μπαλάς* (різновид сокири), що є запозиченням з турецької (від *balta*), мотивує іменник η *μπαλαδιά* удар сокирою. Питоме грецьке слово то *τελέκι* сокира дає похідне дієслово *τελεκίζω* рубати сокирою. Іменник зі значенням дії, виконуваної за допомогою сокири, у мові відсутній.

Ця семантична схема у межах суфіксального словотворення віддієслівних іменників настільки регулярно реалізується в мові, що стають можливими утворення за аналогією, з пропуском відіменникових дієслів. Його значення (як нарощене) збережене в семантиці іменника – назви наслідку дії: 1) то *κεφάλι* голова < η *κεφαλιά* удар головою (про людину), 2) то *κανόνι* гармата < η *κανονιά* постріл з гармати, 3) η *πέτρα* камінь < η *πετριά* удар каменем. Можливо, у випадку 2) на заваді утворення дієслова зі значенням виконуваної за допомогою названого іменником предмета дії стає омонімічне йому слово *κανονίζω* “упорядковувати, влаштовувати, регулювати”, мотивоване іменником ο *κανόνας* правило. У випадку 3) дієслово, утворюване від іменника η *πέτρα*, *πετρώνω* має інше значення “перетворювати на камінь, кам'янити”. Іноді нереалізованим є іменник зі значенням наслідку дії: то *κέρας* ріг < *κερατίζω* бити рогами < *. Відсутність спорідненого за коренем похідного типу η *κερατιά* зумовлене тим, що це місце зайняте омонімом зі значенням “ріжкове дерево”. Відповідне

за значенням слово η κουτάλιá належить до іншого словотвірного гнізда.

Українська мова в таких випадках віддає перевагу віддієслівним іменникам, мотивованим здебільшого непохідними дієсловами на зразок: стусати < стусан, штурхати < штурхан, стрибати < стрибок, кидати < кидок, або дієсловами, похідними від інших дієслів: згусати < згусток, згортати < згорток. Такий напрямок похідності теж характерний для грецької мови, але в межах іншого словотвірного типу: κλότεσά бити ногою, штовхати < κλότεσίá удар ногою, штовхан, штурхан.

Суфіксальний спосіб словотворення дієслів від іменників – назв інструментів та знарядь дії у грецькій мові демонструє регулярність мотивації цими похідними дієсловами іменників – назв наслідків дії, що є предметами, в межах іншого словотвірного типу: то πελέκι σοкира < πελέκιζω рубати сокирою < то πελικοῦδι тріска, то πριόνι пила < πριονίζω пиляти пилкою < то πριονίδι тирса (пор.рос. опилки), η πλάνη фуганок < πλανίζω стругати фуганком < то πλανίδι стружка, то ροκάνι рубанок < ροκαλίζω стругати рубанком < то ροκαλίδι стружка (з дерева).

В обох мовах регулярно утворюються похідні дієслова від іменників – назв речовин, що мають значення “діяти речовиною, вказаною твірним іменником”. Серед похідних цього типу спостерігаємо численні словотвірні паралелі: то αλάτι сіль > αλατίζω солити, ο άργυρος срібло > αργυρώνω сріблити, то ατσάλι сталь > ατσάλωνω сталити, то βάλσαμο бальзам > βαλσαμώνω бальзамувати, то катράμι смола > καταράμώνω смолити, то кері віск > керίζω вощити, η κόλλα крохмаль > κολλαρίζω крохмалити, то μπακίρι луда, мідь > μπακίρωνω лудити, покривати міддю, то νίκελ нікель > νικελώνω нікелювати, то πιτέρі перець > πιτερίζω перчити, то τσιμέντο цемент > τσιμεντάρω цементувати, ο χρυσός золото > χρυσώνω золотити.

Регулярність суфіксального оформлення семантичних схем у похідних цього типу в грецькій мові при відмінності способів вираження цих значень в українській мові спостерігаємо в таких випадках: η ζάχαρη цукор > ζαχαρώνω посипати цукром, η κορδέλα стрічка > κορδελιάζω обшивати стрічкою, η μίλτος сурик > μιλώνω фарбувати суриком, то μαργέλι рубець, край тканини > μαργελώνω підрублювати, ο μόλυβδος свинець > μολυβδώνω покривати свинцем. Її підтверджує цікавий приклад суфіксального оформлення дієслова з метафоричним значенням керάτων наставляти роги (здрджувати в пилі), утвореного від іменника то кέρας ріг. Часто та сама мотивація виражена різними способами (суфіксальним і основоскладанням) словотворення в грецькій мові і оформлена словосполученнями в українській. Порівняймо: то μάρμαρο мрамур > μαρμαρώνω облицьовувати мрамур-

ром, о λίθος камінь > λιθοστρώω мостити, вистилати каменем, η πλάκα плитка > πλακοστρώω вистилати плитками, то χαλίκι галька, щебінь > χαλιοστρώω мостити щебенем.

Аналіз мотивації дієслів іменниками у грецькій мові виявляє ще одну продуктивнішу, ніж в українській мові, схему словотворення в межах типу зі значенням “розташовувати(ся), перебувати в місці, названому твірним іменником”. В українській мові такі суфіксальні утворення поодинокі: госпіталь > госпіталізувати. Нам відомий лише один приклад паралелізму цього типу в грецькій та східнослов'янських мовах: η αποθήκη склад > αποθηκεύω складувати, рос. складировать.

Словотвірний ланцюжок грецької мови на зразок: φυλάω берегти, стерегти(ся) > η φυλακή в'язниця > φυλακίζω кидати у в'язницю, ув'язнювати лише частково паралельний з українським в'язати > в'язень > в'язниця > ув'язнювати, оскільки його останнє дієслово є не суфіксальним, а префіксальним утворенням.

З цього погляду цікавий також приклад різної словотвірної поведінки, яку виявляє іменник *амбар* (комора), що в обох мовах є запозиченням з турецької *ambar*. У грецькій від нього утворено дієслово *αμπαριάζω* поміщати в амбар, паралель до якого відсутня в українській мові (12, 13).

Деяким українським похідним цього типу в грецькій мові відповідають префіксально-суфіксальні утворення на зразок: сторона то μέρος > сторонити(ся) *παρμερίζω*.

Тимчасом грецькі похідні дієслова цього типу, що мають перехідні й неперехідні значення, досить поширені. Перші реалізують семантичну схему “класти, поміщати в місце, назване твірним іменником”: то *αλώνι* тік > *αλωνίζω* молотити (на току), то *καλάμι* котушка, вудка > *καλαμίζω* намотувати на котушку, η *κουρνιά* сідало > *κουρνιάζω* сідати на сідало (про курей), то *μάνικι* держак > *μανικώνω* насаджувати на держак, η *μάντρα* загін, загорода > *μαντρίζω* заганяти в загороду, η *μποτλίνα* пляшка > *μποτλίάρω* розливати в пляшки, ο *οίκος* дім > *οικίζω* поселяти в домі, ο *όρμος* рейд, гавань > *ορμίζω* ставати на рейд (в гавані), ο *σάκος* мішок > *σακιάζω* класти в мішок, то *σπίτι* будинок > *σπιτώνω* поселяти в будинку, то *ταμείο* каса > *ταμειύω* відкладати гроші в касу, η *τσέπη* кишень > *τσελώνω* класти в кишень, то *τσουβάλι* мішок > *τσουβαλίζω* поміщати в мішок.

До дієслів, що виражають перехідні й неперехідні значення, не змінюючи внутрішньослівної форми, належить, наприклад: *βολτώνω* 1. *перех.* перетворювати щось на болото; 2. *неперех.* падати (тонути) в болото; 3. *перен.* перебувати у важкому становищі, безвиході. Дієслово *πελαγώνω*, утворюване від іменника то *πέλαγος* море, відкрите море,

має перехідне значення “затоплювати” і неперехідне “розгублюватися, перебувати в скрутному становищі”.

Деякі дієслова цього словотвірного типу виражають лише значення стану: η κορυφή вершина > κορυφοῦμαι перебувати на вершині, в zenіті, то λιμέρι табір > λιμεριάω розташовуватися табором, то πέλαγος відкрите море > πελαγίζω перебувати у відкритому морі, η τραπέζα гойдалка > τραπέζομαι гойдатися на гойдалці.

Розгляд реалізації схеми семантичних відношень між твірним іменником і похідним дієсловом у щойно проаналізованому словотвірному типі показує, що в українській мові він перебуває на периферії мовної системи, в сфері її потенцій. У грецькій мові він продуктивний.

Здійснене нами порівняння словотвірного потенціалу іменника, що мотивує похідні дієслова у двох неблизькоспоріднених мовах, свідчить про наявність словотвірних паралелізмів і розходжень у них, що зумовлені різною організацією граматичних категорій дієслова, а отже різною його синтаксичною поведінкою та можливістю перетворення різних його синтаксичних валентностей у слово через механізм словотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко Н.Ф. Типологічне вивчення словотвірних систем у синхронічному аспекті (на матеріалі української, російської та новогрецької мов) // Нариси з контрастивної лінгвістики. – К., 1979. – С. 57 – 63.
2. Клименко Н.Ф. Типологічне вивчення дієслів сучасної української і новогрецької мов // Математична лінгвістика. – Вип. 1. – К. - 1973. – С. 43 – 49.
3. Клименко Н.Ф. Складні дієслова в українській і новогрецькій мовах // Структурна і математична лінгвістика. – Вип. 2. – К. - 1974. – С. 57 – 65.
4. Клименко Н.Ф. Словотвірні паралелізми в сучасній українській та новогрецькій мовах // Тези міжнародної конференції “Україна – Греція”. – Част.ІІ. – Маріуполь. - 1999. С. 134 - 136.
5. Исаченко А.В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Ч. 1. Братислава, 1960.
6. Τριανταφυλλίδης Μ. Μικρή νεοελληνική γραμματική. – Θ/κη. 1975.
7. Белецкий А.А. Краткий очерк грамматики новогреческого языка. – М., 1961.
8. Вихованець І.Р. Частини мови в семантично-граматичному аспекті. – К., 1988.
9. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. – Донецьк, 1976.
10. Κριαράς Ε. Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας. – Αθήνα, 1995.
11. Русанівський В.М. Суфіксальний дієслівний словотвір // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979.
12. Етимологічний словник української мови. Т. 1 – 3., К. 1982 – 1989.
13. Ανδριώτης Ν. Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής. – Θ/κη. 1995.

ПРО ЗАКОНОМІРНОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Корбозерова Н.М.

Розглядається складнопідрядне речення як багатогранна синтаксична одиниця, яка потребує комплексного вивчення з боку семантики, структури і функцій у нерозривній єдності. Проведена періодизація кількісних накопичень і якісних змін на рівні валентної, мовленнєвої і функціональної моделей складнопідрядних речень в іспанській мові з V по XX ст., що дає підставу очікувати протягом ХХІ ст. якісні зміни у структурі цього типу речень.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях продовжують привертати увагу питання семантичного і синтаксичного значення мовних одиниць, пов'язаних із закономірностями їхнього становлення і розвитку. У цьому контексті важливе місце посідає аналіз значення складних структур речення, зокрема складнопідрядного речення в іспанській мові.

Складнопідрядне речення являє собою багатогранну синтаксичну одиницю, яка потребує комплексного вивчення з боку його семантики, структури і функцій у нерозривній єдності. Проте, у колі проблем, пов'язаних з аналізом внутрішньоструктурних відношень складнопідрядного речення, найголовніша роль, без сумніву, відведена семантичному і структурному аспектам, провідним з яких є семантичний.

Основу семантичної структури складнопідрядного речення складає його референт, котрий являє собою відображену у мисленні людини складну ситуацію, внутрішньо пов'язану логіко-понятійним змістом, і який виникає внаслідок взаємодії трьох змістових різновидів, що відбиваються: 1) предмети мовлення, 2) відношення адресату до предметів та 3) відношення ситуації до моменту мовлення. На логічному рівні складна ситуація відображає об'єднання як мінімум двох предикативно-аргументних структур, між якими встановлюються відповідні змістові залежності, що передають загальним чином пропозитивні відношення між двома ситуаціями.

Семантична структура складнопідрядного речення зумовлена складною пропозицією, яка виступає як головний предикат, та його актантами, котрі внаслідок предикативного розгортання набувають статусу залежного предиката. Наприклад : *Digo que calles; Es una persona que debe trabajar más; Conozco a aquel hombre que está leyendo el periódico; Trabajas tanto que te cansaras pronto* тощо. Елементом, який організує структуру вищезазначених речень на семантичному рівні, виступає го-

ловний предикат, що формально міститься у складі головного предикативного компонента, із полем своїх залежностей. Головні семантичні предикати відповідають різноманітним об'єктивним ситуаціям і формують семантико-синтаксичні функціональні позиції, котрі заповнюються актантними ситуаціями. У функції актантів виступають залежні предикативні компоненти, розгорнені до рівня предикації. Кожний предикативний актант у структурі складнопідрядного речення характеризується певними семантичними ролями. При цьому залежний предикативний компонент є семантичним формуванням у вигляді залежного речення, яке здатне заміщувати позицію суб'єкта, предиката, об'єкта, детермінанта або сирконстанта. Предикативно залежні детермінант та сирконстант, на відміну від актанта, заповнюють позицію, яка валентно не обумовлена головними предикатами. Тому їхня характеристика завжди різноманітна. Між головними та актантними предикатами встановлюються внутрішньосистемні відношення, котрі відрізняються значним потенціалом.

Семантична структура речення загалом є вирішальним етапом, де зароджуються передумови реалізації семантико-синтаксичної структури складнопідрядного речення. Такий підхід до аналізу структури речення зумовлює наявність конститuentів функціональної системи залежних компонентів, а саме: первинно-предикативних, вторинно-предикативних та латентно-предикативних нексусів. Ці елементи відтворюють залежну пропозицію за рахунок залежного предиката та його актантів, що на граматичному рівні репрезентується підрядним предикативним компонентом складнопідрядного речення, конструкцією з дієсловом у складі складнопідрядного речення та синтаксеми в структурі простого речення.

Семантична структура складнопідрядного речення передається через його синтаксичний устрій та відбиває єдину складну реальну ситуацію, яка має вигляд формули з одно- чи двовершинними пропозиціями, між якими встановлюються змістові взаємовідношення. Актуалізація пропозитивних синтаксем репрезентує конкретний прояв тенденції сучасної мови, яка полягає у номіналізації структури речення.

Синтаксична структура складнопідрядного речення являє собою зовнішню граматичну організацію, що характеризується вживанням засобів сполучникового зв'язку, співвідношенням модально-часових форм головного та залежного предикатів, корелятивних засобів, розташуванням предикативних компонентів, лексичним навантаженням валентної моделі. Наприклад: *Los estudiantes van a casa porque las clases han terminado; Yo dije que comprendería todo* тощо.

Кожне з наведених складнопідрядних речень складається з предикативних компонентів *Los estudiantes van a casa* і *Porque las clases han*

terminado; Yo dije i Que comprendería todo, які відтворюють певну ситуацію, є референтами певної пропозиції, характеризуються змістовою чи формальною синсемантиєю і здатні конструювати певну модель елементарної гіпотаксичної одиниці. Синтаксичну структуру складнопідрядного речення складають головний та залежний предикативні компоненти. Перший характеризується власною предикативністю, модальністю та темпоральністю, завдяки чому він підпорядковує предикативно розгорнені актант, детермінант або сирконстант.

Найвищий рівень складнопідрядного речення – це семантико-синтаксична структура, яка охоплює семантичну, тобто референційно-пропозитивну, структуру складнопідрядного речення та маніфестує її у вигляді певної форми.

Оскільки складнопідрядне речення – це мовний і мовленнєвий знак, значення складнопідрядного речення можна вивчати у потенційному та реалізованому аспектах, що відповідає чотирьом рівням аналізу: 1) рівню змісту складнопідрядного речення, який містить абстрактно-понятійний чи логічний аспект вивчення семантики речення, 2) рівню граматичної абстракції, яка залучає мовний аспект вивчення складнопідрядного речення, 3) рівню лінгвістичної семантики складнопідрядного речення, який передбачає мовленнєвий аспект вивчення речення, 4) рівню прагматичного значення складнопідрядного речення, який означає вирішення питання про розгортання речення у комунікативній перспективі. Ці рівні аналізу складнопідрядного речення відповідають трьом різновидам семантико-синтаксичних моделей речення – валентній (мовне уявлення), мовленнєвій (мовленнєве уявлення), функціональній (мовленнєве уявлення) і сприймаються як різні рівні “глибини” репрезентації змісту складнопідрядного речення.

Валентна модель складнопідрядного речення як мовна схема синтаксичної структури речення відтворює ланцюжок, який складається з головного, залежного предикатів, актантів, корелятивів, домінантних сполучників та характеризується типом центру підпорядкування. За валентною схемою в іспанській мові будуються сім типів речень. Мовленнєва модель – можлива схема синтаксичної структури складнопідрядного речення, що формується на базі валентної моделі та особливого модально-часового співвідношення між головним та залежним предикатами. За мовленнєвою схемою в іспанській мові будуються чотирнадцять типів речень. Функціональна модель – це також можлива схема синтаксичної структури складнопідрядного речення, яка утворюється на базі двох попередніх, крім цього враховується позиційне розташування предикативних компонентів. Тут виявляються три типи речень.

Важливим моментом у процесі синтаксичного моделювання складно-підрядного речення є визначення інваріанту, суто валентної моделі та її варіантів. Будучи якнайвищим ступенем мовної абстракції (наприклад, при визначенні каузальних, темпоральних та інших відношень), інваріант складнопідрядного речення реалізується у мові за допомогою відповідних йому варіантів валентної моделі, які мають конкретну граматичну репрезентацію, що утворюється за рахунок сполучників, які актуалізують різноманітні відтінки логіко-змістових відношень.

В залежності від завершеності головного предикативного компонента в іспанській мові розрізняються такі типи валентних моделей складнопідрядних речень: дієслівний, наприклад: *Sabemos cuando empieza, pero no cuando acaba* (Cala); іменниковий, наприклад: *Serian de alguien que, como nosotros, buscaba agua o tortugas* (Vázquez-Figueroa); дієслівно-корелятивний, наприклад: *Lo espero que poco a poco llegue a lograrse* (Barreiro Soria); корелятивно-іменниковий, наприклад: *Las ultimas palabras que ella le dejo resonaba, reducidas a un eco sin voz* (Clarasó); корелятивний, наприклад: *fue tanta mi sorpresa que no acerte a protestar* (Fernández Cubas); тип вільного розгортання, наприклад: *Así que todo estaba preparado proclamo para sí, triunfante, rebosando euforia, don Alvaro Rejón* (Armas Marcelo); а також тип зонального переходу від гіпотаксиса до паратаксиса.

Ознака обов'язкової залежності в синтаксичній структурі складнопідрядного речення обумовлена незавершеним характером предикативних компонентів завдяки валентно відкритому головному предикату, іменнику з узагальнюючим предметним змістом, кореляту, частині фразеологізму чи емфатичної конструкції у складі головного предикативного компонента. Незавершеність первинно-предикативного компонента на рівні валентної моделі характеризується наявністю семантизаторів складнопідрядного речення, а саме: сполучників і релятивів.

Протягом XII-XX століть в іспанській мові відбувалося формування складнопідрядного речення як самостійної синтаксичної одиниці. Діахронічна константа в семантико-синтаксичній структурі складнопідрядного речення репрезентується змістовим інваріантом, специфіку котрого складає особливий тип комбінування зв'язку між головним та залежним предикативними компонентами. Так, в іспанській мові XII-XX ст. незмінно виявляється одинадцять типів підрядної залежності між предикативними компонентами складнопідрядних речень: атрибутивний, локальний, темпоральний тощо. Діахронічна змінна реєструється на рівні валентної, мовленнєвої та функціональної схем складнопідрядного ре-

чення. У своєму розвитку складнопідрядне речення переживає два етапи якісних змін:

1. V-VI ст., коли простежується значний розвиток конструкцій з позитивним первинно-предикативним нексусом, за винятком речень з атрибутивним значенням. Крім цього зароджується і набуває подальшого розвитку підрядний сполучник *que* на місці полісемантичного сурядного *et*.

2. XVI- XVII ст., коли на тлі формування національної іспанської мови закінчився процес нормування складнопідрядного речення, який супроводжувався виникненням групи сполучників, фіксацією модально-часових співвідношень та закріпленістю позиційного розташування предикативних компонентів.

Історичний розвиток складнопідрядного речення, з іншого боку, можна розподілити на ряд періодів кількісних накопичень та змін:

1. X-XII ст., коли спостерігаються накопичення у валентній, мовленнєвій і функціональній моделях підрядного речення.

2. XIII- XV ст., коли спостерігаються зміни у структурі складнопідрядного речення та рівні валентної моделі.

3. XVI- XVI ст., коли відбуваються зміни на рівні мовленнєвою моделі.

4. XVII- XVIII ст., коли реєструються зміни на рівні функціональної моделі.

Другий етап кількісних накопичень в семантико-синтаксичній структурі складнопідрядного речення досить тривалий і спостерігається в іспанській мові протягом XIX-XX ст., що дає певні підстави зробити прогноз щодо якісних змін, котрі можуть відбуватися в структурі складнопідрядного речення протягом XXI ст.

ВЫДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЙ ВИДА И СПОСОБА ДЕЙСТВИЯ ИЗ ПОНЯТИЯ ВРЕМЕНИ

Кривенко В.П.

Уже древние философы и грамматисты разграничивали время реальное и время грамматическое. У Платона и Аристотеля мы уже находим три объективные ступени времени: настоящее, прошедшее и будущее. Однако при этом еще четко не проводилось разделение между временными основами, а аорист и имперфект ассоциировались теснее, чем, например, презенс и имперфект. Ими еще не была понята сущность презентной основы, которая по своей природе выражала длительность, непонятным для них оставалось и ее отличие от аористной основы /Herbig, 172/. И лишь когда древние стали систематически заниматься грамматикой, они столкнулись с вопросом, почему грамматических времен фактически оказалось больше, чем три логически мыслимых времени. Поэтому стоики уже различали такие времена, как презенс, перфект, имперфект и плюсквамперфект. Они также разработали систему грамматических времен, которая позже была усовершенствована Дисколом и в окончательном варианте имеет следующий вид /Holt, 7/:

ὁ ἐνεστὼς / ὁ μελλων (настоящее/ будущее) ὁ παρωχημένος (прошедшее)	χρόνοι ὁρισμένοι (времена определенные)		χρόνοι ἀόριστοι (времена неопределенные)
	παρὰ τὰ τὰ κα (несовершенные)	συντελέκα (совершенные)	
	présent (настоящее)	parfait (перфект)	futur (футур)
	imparfait (имперфект)	Plusqueparfait (плюсквамперфект)	aoriste (аорист)

Как видно из таблицы, стоики делили времена в древнегреческом языке на определенные и неопределенные, а определенные, в свою очередь, на несовершенные и совершенные. Причем аорист они относили к временам неопределенным. Если вспомнить определение аориста у А.А.Потебни, который говорит, что при употреблении аориста наша мысль скользит по прошедшему событию, не останавливаясь, то можно придти к выводу, что аорист обозначает действие в чистом виде, какое-то изменение. А пока идет изменение, ничего определенного о времени сказать нельзя. Поэтому-то стоики и относили аорист к временам неопределен-

ным. Следовательно, стойки ближе всех подошли к выделению видов, однако этого последнего шага они так и не сделали /Herbig, 173/.

Во времена стойков делаются первые противопоставления времен. Так, например, презентная основа противопоставляется перфектной, а времена инфекта противопоставляются временам перфектным. Временные основы получают свои названия. Презентная основа получила название *ἀτελής*, а перфектная основа название *συντελής*.

С именами александрийских грамматистов связан дальнейший прогресс грамматической теории. У Дионисия Фракийского мы впервые встречаем термин “аорист” /Herbig, 175/. Он вводит такие новые понятия и термины, как *παρακείμενος* - для перфекта, *ὑπερσυντελής* - для плюсквамперфекта, *ἀόριστος* - для аориста. Дионисий Фракийский правильно отмечал, что перфект близок к презенсу, так как перфект осмысливался как время, которое связывало претеритальные и презентные действия. По-прежнему остается неясным, как же воспринимался аорист древними грамматистами. Аполлон Дискол, например, определяя сущность аориста, указывает на неопределенность временной дистанции аориста по отношению к настоящему. Однако это определение аориста не что иное, как отказ глубже проникнуть в его сущность, потому что А. Дискол исходил в данном случае только из термина *ἀόριστος* (аористос-неопределенный) / Herbig, 175/.

Наряду с таким неудовлетворительным объяснением сущности аориста все же находятся четкие следы того, что античные грамматисты распознали истинную природу аориста или, по крайней мере, как считает Хербиг, его совершенный вид /Herbig, 177/.

Древние грамматисты дают аористу определение *συντελής*, не уделяя ему, однако, должного внимания при составлении системы времен. Таким образом, древнегреческие грамматисты, предполагая, что время имеет еще какие-то другие характеристики, вплотную приблизились к выделению видов и способов действия, разделяя времена на определенные и неопределенные и пытаясь выделить оппозицию аорист : имперфект. Однако в полной мере им это сделать не удалось.

Древнеримские грамматисты всю греческую терминологию перевели на латинский язык, более или менее удачно подогнав ее под грамматический строй своего языка. В латинском языке в связи с отсутствием аориста его функции выполняет перфект. Проводя последовательное разделение времен на *infectum* или *inchoatum* и *perfectum*, латинские грамматисты все же были менее склонны, чем Г. Хербиг, выделять понятие вида из времени. Однако же отдельные правильные наблюдения и

догадки древних грамматистов були забиті неверними представленнями і в загальному антична теорія не внесла ніякої ясності /Herbig, 178/. Эта неясность и неточность в объяснении темпоральной системы еще более усилилась и была, можно сказать, увековечена, когда европейские грамматики заимствовали из латинского языка весь грамматический понятийный аппарат вместе с терминологией. Например, презенс, футур и претерит были названы по отношению глагольного действия к настоящему, а имперфект, напротив, - по виду глагольного действия. Перфект получил свое название по своему отличию от презентной основы. Перфект и плюсквамперфект указывают на разные ступени временной дистанции прошедшего события по отношению к настоящему, а название "аорист" говорит, что в этом времени такой дистанции нет. Дальнейший успех в развитии грамматики связан с именем Юлия Цезаря Скалигера. Он дает такую трактовку латинскому плюсквамперфекту, которая впервые самым тесным образом была связана с понятием относительного времени. Появление понятия относительного времени привело к очень важным исследованиям по вопросу одновременности и предшествования двух действий /Herbig, 179/. Перфект, однако, в его понимании все еще оставался прошедшим временем. Позже уже появляются первые замечания по поводу того, что перфект каким-то образом связан с презентом, что результаты действия, выражаемого перфектом, сказываются в настоящем. Постепенно внимание грамматистов все больше начинает привлекать загадочная категория глагола - аорист. Г. Стефанус, например, предлагает исследовать употребление аориста у различных авторов, чтобы понять его природу. Он приходит к выводу, что аорист может употребляться и как плюсквамперфект, и как перфект, и как имперфект. Хотя сущность аориста по-прежнему оставалась неясной, его уже не рассматривают как прошедшее время, а употребление аориста считают вневременным, потому что он мыслим, как считает Харрис, как в прошедшем, так и в настоящем и будущем /Harris, 123/. В теории Харриса очень важной оказалась мысль о том, что действие можно разделить на три ступени - начало, середину и конец. Он также проводит последовательное деление времен на времена определенные и времена неопределенные /Harris, 120/. Мнение Харриса о том, что аорист является временем неопределенным, что он обозначает действие вообще, долгое время оставалось основополагающим. Для уточнения значения форм глагольного времени Г. Шмидт вводит понятия *actio* (действие) и *conditio* (состояние).

Действие и состояние у Г. Шмидта - чисто акциональные характеристики, но они неотделимы от времени. Отношение между действием и

состоянием является для него возможностью определить сущность глагольного времени. Так, аорист по Г. Шмидту, выражает действие в чистом виде, имперфект - и действие, и состояние (но преимущественно состояние). Различая действие, которое должно быть доведено до конца, и глагольные основы, обозначающие начало действия (*perficienda*), Г. Шмидт говорит, что в перфекте состояние следует за действием, а у перфектных глагольных основ, наоборот, действие следует за состоянием / Н. Schmidt; 6/. Тем самым Г. Шмидт наиболее близко подошел к понятию глагольного времени, не выделяя при этом вид в самостоятельную категорию. Последний шаг в этом направлении сделал Г.Курциус. Он не делит времена, как стоики, на определенные и неопределенные, а определенные, в свою очередь, на совершенные и несовершенные, а выделяет две группы временных понятий – *Zeitstufe* (временная отнесенность) и *Zeitart* (вид времени). Для Г. Курциуса *Zeitstufe* - это значение настоящего, прошедшего и будущего. Для него это субъективная категория, так как говорящий сам по своему усмотрению помещает действие на ту или иную временную ступень. Понятие *Zeitart* объективно, потому что не зависит от воли говорящего. Оно обозначает характеристику действия (начинательность, длительность, завершенность) /Curtius, 179/. Если длительность выражали основы имперфекта, а завершенность - основы перфекта, то значение начинательности связывалось Г.Курциусом с основой аориста /Curtius, 180/. Понятия временной соотнесенности и вида времени для самого Г.Курциуса были понятиями временными. Но в связи с тем, что, раскрывая понятие *Zeitart*, он говорит не о времени, а о том, как протекает действие (начинательность, длительность, завершенность), эта категория впоследствии была истолкована не как вид времени, а как вид действия (*Aktionsart*), а разграничение времен на *Zeitstufe* и *Zeitart* – как разграничение глагольного времени и вида. /Виноградов; 426/

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1972; 2.Curtius G. Erläuterungen zu meiner griechischen Schulgrammatik. – Prag: Verlag von F. Tempsky, 1870; 3.Harris J. Hermes or philosophical inquiry concerning universal grammar. London: Nourse, 1786; 4.Herbig G. Aktionsart und Zeitstufe. // Indogermanische Forschungen, 1896, Bd.6, Hf.3-4, S.157-269; 5.Holt J. Études d'aspect. – København: Universitetsforlaget J. Aarhus Ejnar Munksgaard, 1943; 6.Schmidt H. Doctrinae temporum verbi Graeci et Latini expositio historica. – Hallis Saxonum, MDCCCXXXVI – MDCCCXLII.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СИСТЕМИ НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Левицький А.Е.

Століття, що закінчується, ознаменувало собою поворот у проведенні лінгвістичних досліджень в бік аналізу мовних даних з позицій системності. Підхід до мови як до системи став визначальним у дослідженні його структури та її окремих складових частин. У нашій дисертаційній роботі системний підхід до дослідження мовного матеріалу тісно пов'язаний з підходом функціональним, який також отримав широке розповсюдження в двадцятому сторіччі.

Кожний елемент мовної системи має свої неповторні функціональні особливості, які використовуються у мовленні для досягнення максимальної адекватності процесу комунікації. Кожна мовна одиниця висвітлює одночасно служіння когніції та комунікації (Заботкина 1991:1; Кубрякова 1997:5). Функціональне трактування мовної системи пов'язане, перш за все, з підкреслюванням її призначення. За словами Й. Вахека, функціональний напрямок знаменується розробкою "поняття мовної системи як інструменту думки й комунікації" (ПЛК 1967:100).

Саме завдяки цьому функціональний підхід, у нашому розумінні, це підхід, що базується на вивченні ефективності отримання / передачі інформації в процесі спілкування, тобто комунікативно-когнітивний підхід. Він дозволяє показати, як та чи інша номінативна одиниця підпорядкована виконанню своєї мети в процесі висловлювання. Йдеться про вияв їх реально існуючих якостей (знакових, категоріальних, синтаксичних і прагматичних) і співвідношення між ними. Такий підхід дозволяє системно описати номінативні одиниці сучасного стану мови і відзначити семантичні й граматичні тенденції в їхньому розвитку.

Джерелом змін у мові та його творчим потенціалом виступає природа й її відносини з людиною, сутність яких визначається в процесі діяльності. Ця діяльність охоплює явища різного походження, починаючи із зовнішніх для людини матеріально-практичних операцій і закінчуючи внутрішніми інтелектуальними діями.

Зміни в мові відображають зміни в мисленні її носіїв. Мовна картина світу лише фіксує їх. Найповніше мовну картину світу представляють одиниці номінації.

Під системою номінативних одиниць мови ми, слідом за В. М. Телією, розуміємо всю сукупність її одиниць, що мають номінативну функцію, тобто підпорядковані називанню виділених із немовного континууму окремих його фрагментів, що відповідають баченню світу даною лінгвокультурною спільнотою (Телія 1996:57).

При цьому кожна номінативна одиниця, в нашому розумінні, володіє як функцією-потенцією, так і функцією-реалізацією. Під функцією-потенцією ми розуміємо схильність одиниці номінації до придбання певного знакового навантаження, а також виконання окремих семантичних, синтаксичних і прагматичних ролей. Функція-реалізація виступає в такому випадку актуалізованою сутністю, оскільки одиниця мови безпосередньо виконує її у висловлюванні. Одиниці номінації можуть їх розкривати лише за певних обставин. Функції-реалізації – це власне функції, які проявляються лише в акті комунікації.

Класичним типом номінативних одиниць є повнозначні номінативні одиниці. Але, незважаючи на їх значну роль в системі мови, було б недоцільно ігнорувати велику кількість незначенної лексики, окремих морфем і фонем, словосполучень (аналітичних лексичних одиниць) і речень, які виконують у висловлюванні номінативну функцію, тобто називають та означають фрагменти дійсності – цілісні позамовні об'єкти.

Орієнтація системи засобів номінації на виконання комунікативних завдань не може бути пояснена поза взаємозв'язком з функціями конкретних мовних засобів у процесі породження висловлювання та його виробництва. Якщо ж під функцією розуміти призначення мовного засобу для зберігання і відображення ним певного поняття, то у перелік основних завдань функціонального підходу до аналізу номінативних одиниць мови може бути включено вивчення змін їх семантичних, синтаксичних і прагматичних функцій у висловлюванні і переструктуризації класифікаційних рангів у самій системі мови.

Часто буває проблематично визначити лінгвістичний статус тих чи інших мовних одиниць: *She was a stay-at-home type (A. Christie); "Ireland", said Soames, deeply. A pretty pair of shoes /.../! (J. Galsworthy); There is going to be one helluva row ("The Express")*. Окремі морфеми, фонемі, словосполучення, речення, що функціонують подібно до лексем [*hyper (adj), semi (n), /ou/ (n), my gum (interj), sort of (adv), how d'you-do (n), do-it-yourself (n, adj)*]; а лексеми – подібно морфемам (*-style, -ville, -person*). Ця гнучкість, або іншими словами, автономність, створює значне поле діяльності функціональної переорієнтації – процесу, який виступає одним з головних джерел змін у системі номінативних одиниць сучасної англійської мови.

Завдяки суттєвим типологічним особливостям сучасної англійської мови цей факт має тенденцію до розширення за рахунок виконання окремими повнозначними одиницями функцій неповнозначних слів [*owing (part I) > owing (conj), rabbit (n) > rabbit! (interj)*].

В англійській мові для забезпечення адекватності акту комунікації потреба в таких одиницях є суттєвою, тому вона постійно потребує поповнення даного класу. Цим пояснюється і виконання цілого ряду функцій, наприклад, дієсловами *to be* (знаменної, службової, модальної), *to have* (знаменної, службової, модальної), *to do* (знаменної, службової, емпатичної).

Разом з цим існує і зворотний процес – використання неповнозначними словами функцій повнозначних номінативних одиниць [*in (n, adj), off (v, n), on (n, v.), bump (interj, v), ah (interj, n)*]. Відзначимо також надміру розповсюджене виконання окремими номінативними одиницями функцій, які для них традиційно нехарактерні [*twenty-five (v), blue (n)*].

Якщо вищенаведені приклади слід визнати узуально закріпленими, то крім них у мові існує значна кількість оказіональних утворень, побудованих за таким принципом: "*Don't darling me*"; "*She was a nobody*"; "*But there is always a but here*"; "*You must choose between haves and have-nots*".

Така велика кількість фактів функціональної переорієнтації у сучасній англійській мові дає змогу класифікувати основні форми прояву цього процесу:

1. Граматикалізація, в результаті якої одиниці лексики функціонують подібно одиницям морфології та синтаксису. Ми вважаємо за необхідне дещо ширше трактувати це явище порівняно до вже давно існуючого визначення граматикалізації А. Мейє як зсуву незалежного слова в позицію граматичного елемента. До різновидів граматикалізації ми відносимо: функціонування лексем у ролі морфем (*-aid, -aware, -driven*, пор. *-ly < lic (O. E.) < *likam (O. Germ. adj); -ful < ful(l) (O. E. adj), etc.*); словосполучень – як речень: (*My hat! , Banana oil! , A pretty kettle of fish! , For God's sake! , Comic opera! , etc.*); повнозначних номінативних одиниць – у ролі службових слів / допоміжних засобів висловлювання (наприклад, *provided (part II) > provided (prep), nuts (n) > nuts! (interj)*); прийменників + повнозначних слів – як службових слів (*in the spirit, in the form, in connection, etc.*) та власних назв – у ролі назв загальних (наприклад, *Bertie Wooster, Imogen, Othello*).

2. Лексикалізація, яка фіксує виконання одиницями морфології та синтаксису функцій лексичних одиниць. Одним з проявів лексикалізації

є ідіоматизація, внаслідок якої з'являються фразеологічні одиниці, які, з нашого погляду, входять до лексичного складу мови.

Що стосується інших, більш дрібних різновидів лексикалізації, завдяки яким з'являються суто лексичні одиниці, до них ми відносимо такі моделі: морфема > лексема (*ex (n), ism (n), etc.*); словосполучення > лексема (*kind of, hell of a lot, etc.*); речення > лексема (*How d'you do (n), Charlie's dead! (interj), etc.*); фонема > лексема (*/i:/ (n), /ou/ (n), /ju:/ (n), etc.*); окремі словоформи > лексеми (*done, caught, etc.*). Серед інших засобів лексикалізації відмічаються: перетворення словосполучень у лексеми шляхом відсікання одного з компонентів (*local train → a local, a private soldier → a private, etc.*); трансформація та ідіоматизація повнозначних лексем, словосполучень / речень у лексичні одиниці (*champion → champion!, my → my!, my foot → my foot!, That's my pigeon → That's my pigeon!, etc.*); утворення фразових дієслів з їх наступною функціональною переорієнтацією (аналогічно до *to break in > a break-in, to ice out > an ice-out*); трансформація множини іменників в однину (типу *colours, pains*); словостягнення (наприклад, *cotton yarn production figure*), інтеграція словосполучень у складні слова (наприклад, *bob-in-the-slot, cat's-eye*); інтеграція елементів словосполучень у результаті телескопії (подібно до *breakfast lunch = brunch, television broadcast = telecast*) і лексикалізація словосполучень у складні дієслова (наприклад, *to lick like a cat → to catlick, to land on the belly → to belly-land*).

Цей процес також ілюструє функціонування традиційних допоміжних елементів висловлення в ролі повнозначних (наприклад, *to up, a downer, uppers, dos and don'ts, ohs and ahs*).

3. Термінологізація, внаслідок якої одиниці загальноновживаної лексики функціонують подібно термінам в обмежених рамках окремої терміносистеми (порівн. *black box :: black box «бортівий самопис», red ink :: red ink «заборгованість фірми», bullet :: bullet (комп'ют.) "знак •"*), та зворотне їй явище детермінологізації, внаслідок якої спеціальні терміни в процесі висловлювання суттєво розширюють кількість контекстів свого вжитку і входять до складу загальноновживаної лексики (напр., *to eclipse, fuel, pulse*). Зростання їх ролі в останнє десятиліття пояснюється необхідністю якнайшвидшого задоволення потреб науково-технічної революції.

Серед передумов функціональної переорієнтації в сучасній англійській мові відзначимо такі:

1. **Системно-мовні передумови.** Функціоналізм – це типологічна лінгвістика, і так або інакше при функціональному вивченні мовних одиниць і взагалі мови як системи ми виходимо на типологічні особли-

вості самої мови, її структури. Для англійської мови, де досить міцні аналітичні тенденції, а кількість слів обмежена і переважають одно- або двоскладові слова, дуже характерною є функціональна переорієнтація. За винятком багатоморфемних утворень практично обмежень не існує. Отже, в цілому, структура дозволяє мовним одиницям виконувати ті або інші ролі досить вільно і широко.

До особливостей системи мови, які впливають на ефективність функціональної переорієнтації, відносяться загальнолінгвістичні закони економії та аналогії. Зазначені процеси виступають потужними дієвими явищами, що стимулюють зміни в системі мови. Відбувається також взаємодія закону економії лінгвальних зусиль і закону мовної економії, які зникаються з іншими внутрішнім стимулом збагачення мови – тенденцією до регулярності внутрімовних відношень. Ця тенденція у формальному плані проявляється у прагненні комунікантів до скорочення складних та складникових найменувань, форма яких вступає в протиріччя з цілісністю і єдністю їх номінативної функції.

Поряд з тим, не будемо ігнорувати й те, що не кожна аналогія конвенціональна та не будь-яке порушення норми мови є креативним. Дія закону аналогії не завжди відбувається в обмежених рамках мовної системи, що, безумовно, створює передумови для її поповнення. Так, окремі порушення в мовній системі дають можливість простежити основні тенденції її розвитку. Зокрема, дія функціональної переорієнтації спостерігається як порушення, яке відбувається по кількох напрямках: категоріальний зсув по когнітивній лінії; відхилення у вживанні – по прагматичній лінії; порушення референтного співвідношення між означуваням та означаючим – по семантичній лінії; придбання мовною одиницею нових граматичних категорій замість старих – по морфологічній лінії; заміна валентних чинників – по синтаксичній.

2. Серед когнітивних передумов функціональної переорієнтації нами виділяються особливості, пов'язані з отриманням, обробкою, зберіганням і передачею інформації, а також ті, що відображають індивідуалізований характер комунікативної діяльності людини. Подібний підхід дозволяє виявити когнітивні фактори, які сприяють дії функціональної переорієнтації в мові. При цьому, ми виходимо з визнання ролі людини як творця процесу комунікації і, в решті-решт, головного суб'єктивного фактору, що визначає основні тенденції змін в системі мови. Особливе значення серед когнітивних передумов функціональної переорієнтації має відображуюча діяльність мислення людини, його здатність до категоризації / перекатегоризації, робота людської пам'яті, асоціативна основа образного відображення світу. Крім того, перед індивідом у про-

цесі комунікації стоїть важливе завдання адекватної передачі власних понять, суджень та висновків, що дозволяє врахувати взаємодію когнітивних та комунікативних факторів у процесі функціональної переорієнтації.

3. Комунікативні передумови функціональної переорієнтації одиниць сучасної англійської мови тісно пов'язані з реалізацією номінативних одиниць у висловлюванні, а саме комунікативною значущістю одиниць номінації, особливостями комунікативної номінації і дією комунікативних стереотипів. Оскільки процес комунікації твориться людиною, не можна ігнорувати й індивідуальний характер комунікативної діяльності індивіда як одну із найважливіших комунікативних передумов функціональної переорієнтації номінативних одиниць. Процес функціональної переорієнтації як складне явище, в яке втягнуті люди, що беруть участь в акті комунікації, базується на системно-мовних даних, призводить до їх зміни і включає три компоненти: комунікативний, системно-мовний і дериваційний.

У процесі пошуку одиниці номінації індивідуум звертається, в першу чергу, до лексикона як зберігача готових одиниць номінації: для певного набору значень підшукується корелятивна мовна одиниця. Об'єктивізація особистого значення у висловлюванні передбачає передуючу йому перебудову цього змісту в мовне значення, метою якого є його пристосування до стереотипних форм мовного вираження певних значень.

Фізична орієнтація в оточуючому середовищі є основою для опису світу, що закріплюється в мові. Зовнішні ознаки предметів оцінюються носіями мови, у тому числі, по відношенню до себе як живої істоти. У сприйнятті зовнішніх об'єктів індивідуум спирається на особливості свого власного перцептивного апарата. Наявність цього явища призводить до того, що індивідуально-особистісне сприйняття та наступне вживання мовної одиниці не завжди відповідає узуальному, тобто системно-мовному.

У сучасній англійській мові в силу особливостей її структури просліджується значна залежність семантики слова від "вузького" контексту. Отже, англійське слово достатньо гнучке в функціональному аспекті, тобто спроможне змінювати функціональні характеристики при незмінності форми. Синтаксичне використання англійського слова, його синтаксичний потенціал, тісно пов'язані з його семантичними особливостями і визначають його лексико-граматичні характеристики. Саме контекст дає можливість слухачу визначити значення знайомої мовної одиниці в незнайомій функції, як, наприклад, у фразі *Thoughts father ideas*. З позиції мовця відбувається вкладання нового значення в старе

слово, що дозволяє його використовувати в новому значенні, з метою заповнити нішу в словнику. Асоціативний і формальний зв'язок між висхідною і новою мовною одиницями призводить не лише до розвитку варіативної зони семантики висхідної одиниці, але й до зміни її синтаксичних і морфологічних показників.

В результаті дії функціональної переорієнтації номінативна одиниця здатна: а) змінювати свою знакову функцію, тобто лінгвістичний статус; б) отримати нехарактерну для вихідної одиниці синтаксичну функцію; в) фіксувати зміни в своїй категоріальній семантиці; г) набути або втратити прагматичне маркування в рамках окремого висловлювання. Таким чином, ми маємо право констатувати існування функціональних змін в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови та їх підлеглість дії функціональної переорієнтації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заботкина В.И. Семантика и прагматика нового слова (на материале английского слова): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. лингв. ун-т. — М., 1991. — 51 с.; 2. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. — М.: ИЯ РАН, ТГУ, 1997. — 331 с.; 3. ПЛК = Пражский лингвистический кружок / Под ред. В.А. Звегинцева. - М.: Прогресс, 1967. — 559 с.; 3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. — 288 с.

ЗАМЕТКИ О СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ФИЛОСОФИИ ЯЗЫКА

Луценко Н.А.

Все те, кто интересуется состоянием украинской лингвофилософии, безусловно, должны быть благодарны львовскому историку науки проф. Ф.Бацевичу, который регулярно публикует обзоры, посвященные достижениям украинских ученых в указанной области (1; 2). Из этих обзоров можно почерпнуть первоначальную информацию, однако, поскольку они всего лишь традиционно-описательны, таковая нуждается в дополнительной концептуальной обработке — как в отношении выяснения деталей метаспециализации того или иного украинского ученого, так и в отношении того, что ожидаемо украинское или, напротив, неукраинское выявлено в этой деятельности. В последнем случае имеется в виду реализуемое регулярно с о т в е т с т в и е между структурами врожденного языкового архетипа и конструкциями идей, созданными представителями определенного этноса, о котором Ф.Бацевич и не подозревает (ср. (8:302). В согласии с традицией, сложившейся в лингвистике и вообще в науке, работы Ф.Бацевича тоже можно числить по ведомству философии языка, тем более что в них проявляется указанное соответствие, характеризующее Ф.Бацевича именно как украинского лингвофилософа.

Попутно, в развитие сказанного, отметим: в своих статьях чисто “по-украински” Ф.Бацевич обходит стороной тот факт, что Д.И.Руденко, Ю.С.Степанов и др. (например, автор настоящих строк) в принадлежащих им работах исходят из обусловленности тех или иных научных построений своеобразием “общекультурного”, эпохального времени. В частности, названные авторы соотносят некоторые, не только лингвистические, факты современности с эпохой постмодерна и потому являются не только лингвофилософами, но и вообще (особенно Д.И.Руденко) философами. Разговор об этом, разумеется, нужно вести отдельно, однако и, очевидно, ненамеренное сужение аспектов анализа, имевшее место в обзорах Ф.Бацевича, едва ли возможно воспринимать всецело положительно.

Применительно к настоящей статье тоже можно говорить о чисто постмодернистской постановке вопроса (ср. соответствующие суждения о постмодернизме ниже) — в ней речь пойдет, собственно, об украинском (в большей степени) и неукраинском (в меньшей степени) в лингвофилософских построениях, принадлежащих украинским авторам, — с учетом того, что, с одной стороны, соответствующие продукты деятельности в области философии языка могут быть обусловленно коррелятивны особенностям «национального духа», с другой стороны, в них могут иметь

место черты некоррелятивности — может сказаться адаптация к эпохе, доминирующим (интерлокальным) способам мышления и т.д. На этом основании представляется возможным ставить вопрос о разграничении двух линий в области лингвофилософских исследований, осуществляемых на Украине.¹

В нашей статье «О «новой» украинской школе философии языка...» (8) речь шла о том, что, если исходить из той среды лингвофилософской деятельности, в центре которой стоит Д.И.Руденко — среды авторов томов «Философии языка», то едва ли целесообразно говорить об обособленной, чисто украинской традиции в области философии языка. Эту мысль достаточно наглядно подтверждают и концептуально-содержательные особенности последнего, сдвоенного, тома «Философии языка» (16). Наряду с этим следует иметь в виду, что есть отдельные публикации, в которых воспроизводятся конструктивные черты «чисто украинской» линии в философии языка. Характерно, что эти работы выполнены индивидуально-обособленно, вне научно-личностных реляций типа реально наблюдаемых (Ю.С.Степанов — Д.И.Руденко, Д.И.Руденко — С.А.Мегентесов, Д.И.Руденко — П.Серио и пр.), напротив, сообщающих каждому харьковскому тому «Философии языка» надтрадиционную значимость. В качестве примера здесь назовем книгу Л.В.Гнатюка «Введение в философию настоящего» (4), по своей доминанте лингвофилософскую, представляющую как раз, с нашей точки зрения, черты соответствия между структурой лингвокогнитивного типа украинцев и содержательно-композиционным своеобразием авторского текста.²

В свое время В.И.Вернадский, рассуждая о том, как «может проявляться в истории науки какая-нибудь национальность», счел невозможным говорить о национальной русской науке. По В.И., существует одна наука всего человечества, особенности которой «не зависят от особенностей племенных или исторических» (3:116, 118). При всем уважении к В.И.Вернадскому, на Украине, где слова национальный и лучший, по сути, теперь употребляются как синонимы, его едва ли поддержат многие. Это значит, что суждения В.И.Вернадского заслуживают внимания, скорее всего, не сами по себе, а прежде всего с точки зрения их этнонациональной и временной спецификации (и оценки — см. ниже). Однако и без этого (до этого)

1. Мы не будем здесь поднимать вопрос об организационной стороне дела, а также хронологии развития философии языка на Украине, отсылая читателя к последней статье Ф.Бациевича, где даны частные необходимые сведения и где справедливо подчеркнута «заметная роль» во всем этом проф. Д.И.Руденко.

2. Не вызывает сомнений: Л.В.Гнатюк — автодидакт, и это делает особенности его книги еще более (идеально)характеристичными в указанном плане.

есть основания полагать, что в такой области, как философия языка, собственно, области философствований о языке, идеал единства в ближайшее время едва ли достижим, если он достижим вообще.¹ Поэтому, вникнув в особенности книги Л.В.Гнатюка, можно достаточно предметно представить (возможный и реальный) характер отклонений от «чисто украинской» линии в философии языка, демонстрируемых кругом (со)авторов Д.И.Руденко. Сам Д.И. (и не только он) определенно чужд научного сепаратизма, что, как можно полагать, пытающегося писать только о философии языка «в Украине» Ф.Бацевича ставит перед известными трудностями.

Однако у нас нет желания иронизировать по этому поводу, в частности, потому, что для того, что делает Ф.Бацевич, есть определенные, пусть и субъективные (субъективно-национальные), основания. По нашим наблюдениям, украинской ментальности свойственно смешивать онтологические и гносеологические объекты (украиноязычные студенты, как правило, не различают «мову» и «мовознавство»), — полагаем, потому, что указанная ментальность моделируется схемой «часть → целое». Действуя сообразно указанной схеме, украинец, с одной стороны, легко сближает даже минимально сходные объекты (ср.: «...всі білі — аж зелені». - А.Свидницький, сказано без юмора), с другой стороны, он свободно и регулярно употребляет части вместо целых синтагм (ср. що аж, що ну как средства выражения восхищения-удивления). С учетом отмеченного, стремление Ф.Бацевича обособить украинскую традицию в философии языка (1:74) может быть объяснено (оправдано) до сих пор актуальной и постоянно тревожащей украинцев проблемой исторического и структурно-типологического своеобразия (обособленности) их языка. Как это ни странно, но и в наше время находятся авторы-дилетанты, которые способны утверждать следующее: «...русские люди обязаны, ради будущего русского народа, ни под каким видом не признавать прав на существование за государством «Украина», «украинским народом» и «украинским языком». История не знает ни того, ни другого, ни третьего — их нет» (15:22). Неосознанное (защитительное), но обусловленное сближение понятий «украинский язык» (→ целое) — «философии языка в Украине» (→ целое), проявившееся у Ф.Бацевича, в очередной раз характеризует его как украинского лингвофилософа.

1. Уже в предисловии к своим «Очеркам по истории философии языка» (СПб., 1999) И.Е.Соболева предупреждает читателя об отсутствии в книге широких авторских обобщений, что, конечно же, не случайно.

В.И.Вернадский не только писал о русской науке и культуре, но и действовал в их пространстве. Поэтому он руководствовался чисто русской ментальной схемой («целое → часть»), сущностно противоположной украинской, обусловившей указанный негативный взгляд его на возможность существования национальной русской науки. Постулируя единство (целостность) науки человечества, В.И.Вернадский, вопреки им же сказанному, действовал также в духе своего — не постмодернистского — времени, ибо постмодерн — эпоха сверхзнания (проникновения во всё, понимания «без границ», обнажения всего и т.д.; ср.: «Сейчас мы слишком много знаем и задаем слишком много вопросов» (9:51) — тем, что доходит до частных (включая маргиналии) — бытия, сознания, языковой деятельности и пр., ставит мыслящего постмодернистски познающего субъекта в оппозицию к категории целостности, предстающей перед ним в качестве категории «непонимания», «категории потребителя, а не творца» (7:83). Не случайно, что постмодернизм в суждениях философов концептуально сопрягается с демиургией (см. об этом (13)), при этом их адекватному распределению, как представляется, мешает далеко не постмодернистская вера в целостность (цельность) мира, бытия, человека и т.д. В этой смысле Ф.Бацевич выступает в своих обзорах отнюдь не как постмодернист, потому что он верит в единство (целостность), по его мнению, возрождающейся философии языка «в Украине».

Суть эпохи постичь чрезвычайно трудно, особенно тогда, когда она еще продолжается. Поэтому, с одной стороны, имеют место попытки развенчать постмодернизм, представить его как «фикцию», «пустое теоретическое понятие» (проф. В.И.Тюпа, Россия, устное выступление 16.02.2000 г.), с другой стороны, некоторые исследователи полагают, что постмодернизм уже прошел (проходит) и наступает гармония эклектики (см. об этом (13:346). Для нас ситуация выглядит иначе. Коль скоро «только в нашем веке, и то последнем его десятилетии», мы начали освобождаться от половых табу» (12:11), т.е. проявлять в своем бытии (а не только в творчестве) свойства постмодерна, он (постмодернизм) не мог успеть пройти как особое время (эпоха). Постмодернизм нам видится как эпоха «обнаженного» и одновременно напряженного интеллектуализированного, дискредитированного (в логическом и бытовом смысле) бытия. Это состояние бытия — аналитически-интерактивного происхождения, оно отражает не первичность, а тотальность рационального («Все же XX век — это век победы рационализма...» (14:3), расчета, развенчания. Однако состояние напряженности не может быть постоянным, напряженность снимается, «напряженный» постмодернизм переходит в постмодернизм, о(т)страняемый от действующего дискредитирующего мир субъекта, по-

стмодернизм, находящийся в процессе привыкания к нему, освоения его чувством, обретения им «целостности» — то ли в виде эклектической гармонии, то ли в подобной ей форме (ср. (13:335)).

Вернемся, впрочем, к тому, что выше было названо «чисто украинской» линией в философии языка. В книге репрезентанта этой линии Л.В.Гнатюка в соответствии с тем, что лингвокогнитивный тип украинцев характеризуется симметрией материально-физических и когнитивных репрезентаций (8:295), язык определяется как язык выговариваемый (4:267). Предлагается различать выговариваемость «для кого-то» («когда я озвучиваю какую-либо мысль») и «для себя» (когда я «воспринимаю овеществленный язык, дематериализуя (?) его, одухотворяя его», там же). Стало быть, если бы Л.В.Гнатюк включился в спор между вербалистами и невербалистами, он, безусловно, поддержал бы вербалистов, рассматривающих мышление как внутреннюю речь, как проговаривание. («Неподалеку» располагается и концептуальная ось Гердер — Гумбольдт — Сепир/Уорф...; любопытно, что из всех этих ученых Гнатюк упоминает и цитирует только В. фон Гумбольдта). Так как тот же лингвокогнитивный тип «замкнут на определенности и конкретике» (8:295), Л.В.Гнатюк говорит о языке также как о живом языке (ср. живые деньги). Живой язык — это содержание «сформировавшейся и готовой выразить себя мысли» (с.266). В силу того, что этимологически живой совпадает со жавий, а Л.В.Гнатюку как украинцу должно быть присуще и присуще переживание (ощущение) таких связей, закономерно появление в контексте суждений Гнатюка выражения «язык как энергия Жизни» (с.4), он же (язык) — «энергично насыщенное» образование (с.266). Вместе с тем «Язык есть обнаружение усилий Сознания-Жизни проявить себя, выразить свое содержание, атомизировав его в словах» (с.66), — в этом определении отчасти проявилось обусловленное парцеллирующей сущностью украинской ментальности косноязычие (другие образцы его, и более яркие, по этическим соображениям нами не обсуждаются); добавим, что не случаен здесь — по той же причине — оборот с атомизирован. У Л.В.Гнатюка атомизирование проявляется и через употребление больших букв — одну из наиболее ярких и постоянных особенностей обсуждаемого текста.

Понятно и то, почему автору не удастся заметить смысловые тавтологии в своих построениях: «...В нашем сознании обнаруживается усилие Жизни-Сознания бить явленной в языке» (с.66).

Закономерное для лингвокогнитивной деятельности украинца направляющее участие языка (о нем, тоже не случайно, — применительно к мифу — писал А.А.Потебня) в свою очередь заявляет о себе через автора в ряде высказываний: «Мысли обязаны своим рождением не головам, а язы-

кам, которые высвечивают сознания голов» (с.70); «Язык формирует бытие, язык формирует мышление» (там же) и т.п.

Л.В.Гнатюк — и вновь далеко не случайно — говорит о «генотипном» (живом) уровне сознания, противопоставляемом им «наработанному» (мертвящему), а также о генотипическом уровне свободы сознания — когда генотип проявляет себя «в соответствии со своей программой» (с.111). Такого уровня достигают тогда, когда, по словам автора, чувствуют неизбежность сказать: «Я мыслю так и не могу иначе» (с.112). Почему, однако, субъект не может мыслить иначе? Когда так бывает? Из приведенных суждений Л.В.Гнатюка непрямым образом вытекает — тогда, когда мышление детерминируется языком. Стало быть, разрабатывая какую-либо философию («настоящего», как у Л.В.Гнатюка, или другую), истинный украинец разрабатывает прежде всего свой язык как философию. Это следует и из других, весьма многочисленных, замечаний Л.В.Гнатюка: «Язык, возникающий из стихии мышления, и мышление, возникающее из стихии языка, в глубинах Смысла-Жизни суть одно» (с.103; выделено Л.В.Гнатюком); «Предмет есть то, бытие чего оформлено нашим сознанием в слове, как некой живой сущности» (с.46); «Язык структурирует мир, или, что одно и то же: структура мира имеет языковой характер» (с.100);

«Язык вполне отождествляет себя с мыслью... Последняя по природе своей есть язык как способность обнаружить свою структуру в системе определенных знаков» (с.259; выделено Л.В.Гнатюком) и т.п.

«Образ» языка, в котором все слова однозначны (полисемии нет), в свое время предложенный украинцем А.А.Потебней, отнюдь не является продуктом его фантазии. Попробуем это показать. Например, как и в украинском, в русском языке слово первый употребляется в значении «лучший». Однако для такого употребления всегда необходим контекст — свидетельство того, что слово остается равным самому себе, не разделенным на омонимы. Украинское перший, напротив, значение «лучший» представляет само по себе (омонимически), посему и имеем невозможное в русском сдвоенное прилагательное в выражении при перший-ліпший нагоді. Не противореча особенностям своего (языкового) мировосприятия, Л.В.Гнатюк категорически высказывается в пользу однозначности слова, (попутно привлекая в союзники А.А.Потебню): «Самое верное свидетельство тому, что, имея в виду различные значения, мы, в действительности, имеем дело с различными словами, будет то, что сознание (украинца — Л.Н.) совершенно четко различает эти слова друг от друга и придает смысл не разным значениям одного слова, нет, оно одухотворяет разные слова, усматривая в них присущее им различное содержание. Имеющийся при

этом в наличии один знак, которым обозначаются различные слова, — не помеха этому» (с.270; выделено Л.В.Гнатюком).

Здесь в очередной раз (по сути, декларативно, тавтологически) утверждается органическое единство мыслимого и говоримого, соответствие способа мышления украинцев особенностям их языка, невозможность выйти за пределы этих особенностей. К этому сводится одно из свойств «украинской линии» в философии языка.

Ограниченная способность украинца входить в положение другого (чужого; ср. замечания об отсутствии в украинском соответствии к русским словам сострадание и соболезнование в (8:296) делает чужое как предмет познания, по сути, герметичным для него. В этой случае остается или видоизменить «чужое» в свое, как об этом пишет Л.В.Гнатюк («Понять что-то чужое — это, всего-навсего, образовать что-то своё». — с.195), или же, например, в обзоре, описательно, реферативно, без анализа воспроизводить это чужое. Последнее имеет место, например, в последней статье Ф.Бацевича, а также в других статьях украинских лингвофилософов (к счастью, не всех), о которых, кстати, он пишет во второй части своего обзора (2:631 и сл.). Эта особенность — отсутствие или слабо выраженное присутствие аналитических начал в историографических трудах — также вполне может рассматриваться как проявление «украинской линии» в философии языка.

У нас нет здесь возможности подробно анализировать другие философские и лингвофилософские «изгибы» содержания книги Л.В.Гнатюка (интересны его замечания об абсолютности бытия и об отсутствии небытия, о разрушении символов, о мифологемах и др.). Отметим только, что другие наши суждения о ней только бы добавили новые штрихи, но не изменили бы общей перспективы представленной картины. Картина эта, как мы убедились, демонстрирует активное участие языка в мышлении и познании украинцев и характеризует «украинскую линию» в философии языка именно как воплощение конструктивных начал украинского языка в предлагаемых построениях. Основное в этой картине — наличие обусловленных реляций, даже корреляций, между структурами языка и структурами мышления (познания). Если верить И.Огиенко, украинский язык среди славянских в лексическом отношении самый богатый (10:22); в силу этого, а также в силу его «десимволизма» (терминологической однозначности лексем) таковой, используя термин К.Айдукевича, можно определить как замкнутый, как структуру без промежутков между мыслимым и языковым. По сравнению с украинским русский язык, напротив, — структура, характеризующаяся такими промежутками (термин К.Айдукевича — открытый язык), по причине чего и украинские мыслители философствуют, как правило, на русском языке, хотя при этом, как мы

видим, собственно «украинская линия» в философии языка обнаруживается.

Д.И.Руденко в одной из работ писал о том, что язык обладает способностью размыкать мир, ограниченный материально-пространственными пределами, мир несвободы. Сам по себе замкнутый украинский язык, как отчасти ясно, для этого мало подходит, поэтому порождаемая им свобода, говоря словами Д.И. (сказанными «вообще»), является «иллюзией, даже метаиллюзией, в этом смысле особо трагичной» (11:150). Напомнив о принципе «що в кого болить, той про те й говорити», справедливость сказанного мы, очевидно, вполне подтвердим, если отметим следующий факт — именно украинцами вопрос о свободе ставится и переживается особенно остро, ср. у О.Зибачинского-Орлана, философа (5:95): «Нет ничего столь незначительного, что не стремилось бы к свободе, нет ничего столь величественного, что бы её превзошло»; «Свобода как всезначимость всегда актуальна, беспримерно вершинна» и т.д.

Так как постмодернизм — это эпоха взаимопересечения и смешения культур (экономик, общественных сознаний и т.д.), эпоха их взаимных бесконечных переводов одного в другое, сопоставления одного с другим и, таким образом, эпоха установления рациональных взаимосоответствий, он разрушает корреляции когнитивного и языкового, собственно говоря, снимает обусловленность практик мышления (познания) структурами языка. Это означает, что обсуждаемая здесь нами «украинская линия» в философии языка к постмодернизму (как современности) никакого отношения не имеет. Заметим, что в большинстве работ (со)авторов Д.И.Руденко по томам «Философии языка» представлены как раз черты постмодернистского поиска соответствий, внешне отражающиеся в интертекстуальности указанных работ, в стремлении их авторов включить свои суждения в максимально широкий идейный контекст. Единственный философский образ, который, и то весьма условно (со знаком вопроса; правда, нечто подобное есть и у Л.В.Гнатюка), можно выделить, например, в творчестве Д.И.Руденко и соотнести с «украинской линией» в философии языка — образ «мерцания имени» (11:129 и сл.). Выше уже говорилось о том, что украинцу (должно быть?) присуще переживание глубинных семантических связей. На глубинном семантическом уровне слово имя (← ‘рука’; ср. нем. *pate* ‘имя’ и *brüder* ‘братья’) связано со смыслами ‘огонь’ (← ‘вода’) и ‘тьма’ (← ‘вода’, ‘тишина’), поэтому выражение мерцание имени — скрытая этимологическая фигура, — возможно, не случайно используется в философском дискурсе Д.И.Руденко. Об этом выражении пишет и Ф.Бацевич (2:629), однако надлежащего объяснения этому лингвофилософскому образу Д.И.Руденко он не дает. Что касается нашей «фи-

лософии морфемы" (6), о которой тоже упоминает Ф.Бацевич (2:628), то, поскольку в ней выдвигается на первый план область относительных величин, частей, соотносить её с «украинской линией» в философии языка или даже просто с ментальной схемой украинцев (см. выше) было бы некорректно.

Разницу между двумя линиями в сфере философии языка «в Украине» достаточно наглядно можно показать, соотнеся ориентационные противоположности, заключенные в полном названии харьковских томов «Философии языка». «Украинская (партикулярная) линия» в философии языка — это философствование в границах. Таковые предполагаются особенностями лингвокогнитивного архетипа украинцев. Как это выглядит реально, было показано выше. Статьи, опубликованные в томах «Философии языка», принадлежащие в том числе и украинским авторам, представляют (постмодернистское, интертекстуальное) философствование без границ и какими-либо специфически национальными особенностями не отличаются.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Філософія мови в Україні // Українська філологія: досягнення, перспективи. - Львів, 1994. - С.71-75.
2. Бацевич Ф. Філософія мови в Україні кінця ХХ століття (Критичний огляд літератури 90-х років) // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Т.СХХХІV. Праці Філол. секції. - Львів, 1997. - С.625-634.
3. Вернадский В.И. О науке. Том І. - Дубна, 1997. - 576 с.
4. Гнатюк Л.В. Введение в философию настоящего. - К., 1997. - 326 с.
5. Зибачинський-Орлан О. Воля до свободи. Думки про світ, людину й абсолют. - Сідней - Париж, 1988. - 144 с.
6. Луценко Н.А. Взаимодействие парадигм в грамматике. «Философия морфемы» // Философия языка: в границах и вне границ. - Т.1. - Харьков, 1993. - С.53-72.
7. Луценко Н.А. Этимология, семантика, морфология // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур. Збірник наукових пр. — К., 1998. - С.68-86.
8. Луценко Н.А. О «новой» украинской школе философии языка, или О новом русском реализме // Философия языка: в границах и вне границ. - Т.3-4. - Харьков, 1999. - С.280-302.
9. Налимов В.В. В поисках иных смыслов. - М., 1993. - 280 с.
10. Огієнко І. Українська культура. - К., 1991. - 272 с.
11. Руденко Д.И. Пространство: грань бытия // Философия языка: в границах и вне границ. - Т.2. - Харьков, 1994. - С.129-167.
12. Руденко Д.І. Фуко: говорити про сексуальність // Фуко М. Історія сексуальності. - Т.1. Жага пізнання. - Харків, 1997. - С.5-60.
13. Руденко Д. Игра: книга, которая (не) получилась // Философия языка: в границах и вне границ. - Т.3-4. - Харьков, 1999. - С.329-374.
14. Смирнов В.А. Предисловие редактора // Твардовский К. Логико-философские и психологические исследования. - М., 1997. - С.3-6.
15. Смолин М.Б. «Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет» // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. - М., 1998. - С.5-22.
16. Философия языка: в границах и вне границ. - Т.3-4. - Харьков, 1999. - 400 с.

СВОЕОБРАЗИЕ СИНТАКСИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА

Маевская Л.Д.

Синтаксис располагает огромными возможностями для выражения тонких смысловых и эмоциональных оттенков высказывания. Рекламный текст (РТ) характеризуется своими синтаксическими особенностями, которые обусловлены различными интра- и экстралингвистическими факторами, связанными с психологией воздействия рекламы.

Каждый функциональный стиль имеет свои специфические конструкции, стремится создать свой специальный стилистический эффект. Отсюда необходимый рабочий прием — наблюдения за синтаксисом рекламных текстов, которые представляют собой уникальные образования в силу своей монотематичности, иногда недолговечности. Поэтому синтаксис рекламы (мы ни в коей мере не противопоставляем его синтаксису немецкого языка в целом) должен отражать новейшие тенденции в синтаксисе общепародного языка.

В рекламном тексте прослеживается тенденция к употреблению простых, коротких, усеченных предложений, вводных слов, слов — предложений, слов — обращений, эмоционально — экспрессивной лексики (включая частицы, междометия), повторов, зачинов, инверсии и т.д. Но в этих же текстах удачно функционируют, также приближая язык рекламы к повседневной речи читателя, сложносочиненные и сложноподчиненные предложения, инфинитивные предложения. Например, довольно частое употребление придаточных определительных предложений объясняется стремлением составителей РТ к точности и выразительности. Они, по сравнению с определением, могут передавать временные и модальные оттенки и, включая второстепенные члены предложения, содержать дополнительную характеристику рекламируемого предмета.

In jeder Hitachi — Innovation steckt das technische know — how und die Erfahrung, die ihnen nur ein führender Hersteller bieten kann.

Если посмотреть на эти предложения еще и с точки зрения вариативности, то увидим, что варьирует здесь прагматическое значение, т.е. иллокутивная функция, в зависимости от контекстуальных условий. Эта синтактико — прагматическая вариативность связана с социальным статусом коммуникантов, позволяет установить с ним тесный контакт.

Придаточные предложения с союзами *daß, ob, weil, wenn* стоят обычно на первом месте, реализуют блок констатации реального факта.

Weil jede einen anderen Hauttyp hat und weil jeder Hauttyp auf besondere Art empfindlich ist.

Ob gemustert oder uni:

Вслед за Ю. Малиновичем (Малинович 1989:169), который проводил исследование эмоционально – экспрессивных элементов синтаксиса на материале художественных произведений авторов бывшей ГДР, мы выделяем в рекламных текстах группу эмоционально – экспрессивных предложений с *W – Wörter* (*was, wie, welcher, warum, wieviel* и др.).

Modische Formen, wie noch nie!

Wäsche – News, so frech wie nie!

Эти предложения неоднородны по синтаксической структуре.

Инфинитивные эмоционально – экспрессивные предложения называют разные виды действия и состояния.

Recatol erleichtert es Ihnen, kalorienbewußt zu leben, schlank zu werden.

Здесь взаимосвязаны две коммуникативно – прагматические категории — воли и эмоциональной экспрессии.

Компонент *so* выступает в роли интенсификатора оценки.

So verlieren Sie die überflüssigen Pfunde; Leder kann so sexy sein; So jung und top, wie Sie sich fühlen.

Порядок слов в РТ выполняет определенное назначение.

Hat Chic und Charme!

В этом коротком предложении три маркера эмоциональной экспрессии: синтаксическая — порядок слов, лексическая — эмоционально нагруженная лексика, графическая — написание слов *chic* и *charme*.

Порядок слов, а именно инверсия, выполняет «выделительно – характеризующую функцию оценочного плана» (Малинович 1989:172).

Macht Laune bei Sport und Spiel!

Умелое сочетание разговорной конструкции с литературно обработанным синтаксисом относится к стилистическому приему прагматического воздействия.

Girls, FOLLOW – ME

Brandheiß – der neue Dschungel – Look von FOLLOW – ME!

Bequem, lässig, luftig, leicht.

Эмоционально – экспрессивный фактор самым тесным образом связан с психикой человека, с формированием мотивационного уровня речемыслительной и вербальной деятельности, с отношением индивида, в данном случае, составителя РТ, к окружающему его миру, т.е. это отношение к психологической и лингвистической реальности. На лексическом уровне — это эмоционально – экспрессивная лексика, на синтаксическом уровне — это единицы эмоционально – экспрессивного синтак-

сиса, на фонологическом уровне — это интонация, что подтверждают многочисленные образцы РТ.

Hallo, Wir sind das Junior – Team!

Ahoi für unsere Kleinsten!

К особенностям синтаксиса РТ относятся повторы, сущность которых как стилистического средства заключается в его особом усиленном воздействии на читателя, достигаемого с помощью избыточности. Повторы выражают эмоциональное отношение говорящего к предмету речи.

Endlich können Sie mitreden, wenn's um grenzenlose Ferienfreiheiten unter der Sonne geht: ob allein, zu zweit oder in der Familie. Ob Action oder Relax. Ob Europa oder Übersee.

Именно избыточность, как полное или частичное повторение сообщения, создает условия для восприятия той дополнительной информации, которая не вытекает из лексической связи компонентов предложения.

Проводя анализ синтаксических особенностей РТ, мы хотим отметить, что для наибольшего количества РТ характерен зачин и так называемый «телеграфный» стиль изложения. Зачин начинается обычно броскими, неизбитыми, интригующими словами, часто употребляется иностранное слово, много восклицательных, вопросительных, побудительных предложений с большой экспрессией.

Rasant! Pumps mit gold – und silberfarbigen Nieten!

Metallabsatz. Aus Synthetik, gefüttert!

Kurz. Knapp. Keß. Wirkung garantiert.

Здесь эмоциональное отношение говорящего к предмету речи «превышает порог нормального отношения в направлении повышенной эмоциональности, в результате чего эмоционально – экспрессивная информация становится доминирующей, происходит переход на языковой код повышенной тональности» (Малинович 1990:9). Приведенные выше афферентивные и субстантивные эмоционально – экспрессивные предложения представлены афферентивными прилагательными и существительными типа *rasant*, *exklusive Style* и т.д., которые употребляются в функции эмоционально – оценочных предикатов. Специфика таких предикатов состоит в том, что они «семантически и синтаксически самодостаточны для автономного функционирования в качестве предикативных единиц (Малинович 1990:12).

Едва ли не каждый рекламный текст содержит слоган (Slogan), которому Бернгард Совински дает следующее определение: «*Man versteht unter einem Slogan eine oft formelhaft kurze, graphisch (oder sprecherisch) und bedeutungsmäßig meist isoliert erscheinende Textzeile, die in der Regel*

längere Zeit benutzt wird, damit diese Aussage und der Produktname bei vielen im Gedächtnis haften bleiben» (Sowinski 1979:81).

Рекламное агенство определяет текст, оформление и модус слогана, который нацелен на потенциального покупателя, товар или фирму. Это важный, узловой элемент, вокруг которого построен весь текст.

Echtes Leder! Fransen und Nieten voll im Trend!

Wild, schön und verwegen.

Tolle Optik, heißer Look.

Приведенные выше примеры подтверждают мысль лингвистов (В.М. Аврасин, Б. Совински, В. Клотц и др.) о том, что интерес авторов РТ направлен прежде всего на функцию, место слогана, на его риторическую, языковую форму, на прагматическое значение. Анализ РТ дал еще несколько интересных наблюдений: единство – картинка – слоган; зачин – слоган; отношение: слоган – основной текст. Это больше относится к РТ – репортажам (рабочий термин для пространных текстов).

Küchen – Platz – Probleme ideal gelöst!

Kochen, Backen und mit Warmluft heizen — alles mit einem Gerät! Einfach ideal!

Modernste Küchen – Elektronik: Mikrowellen — Garung die gesündere Kochtechnik von morgen!

Sicher in der Funktion = kinderleicht zu bedienen. Sensationell verkürzte Kochzeiten = weniger Energieverbrauch und stark reduzierte Zerstörung von Vitaminen und Mineralsalzen.

Tiefkühlkost kann blitzschnell aufgetaut werden.

Тексты свидетельствуют о том, что у слогана наблюдается принцип многократного воздействия, что позволяет правильно воспринять основную функцию рекламного текста.

Характерно, что для слогана особое значение все же имеет вербальная форма (*Sprachform*), графика, шрифт, картинка оттеснены на второй план, так как их функция — привлечь внимание, заинтересовать. Мы обнаружили, однако, значительное количество рекламных текстов, где сочетается рисунок и текст, обеспечивающих аттрактивность рекламы. Но только благодаря языковому оформлению достигается действенность, повышенное внимание и большая степень запоминаемости.

Основные стилевые черты слогана — языковая краткость и ясность смысла, гиперболический же характер слогана действует часто суггестивно и устойчиво.

In München geboren — In der Welt zu Hause (SDZ)

Der «goldene Katalog» von Europas größtem Versandhaus (Quelle).

Der Sekt für Kenner. (Söhnlein – Sekt)

Kostbarkeiten haben Ihren Kreis ind Ihren Preis.

Слоганы в последних примерах имеют ярко выраженную социальную окраску, подчеркивая принадлежность к определенному социуму.

Обращает внимание употребление традиционных риторических средств в слогане в целях наибольшей эффективности.

Аллитерация:

Deutschland, deine Denker.

Гипербола (используется осторожно, чтобы не вызвать недоверие у потребителя):

Alles in einem Uhr!

Олицетворение:

Sauna – Spaß für die ganze Familie.

Игра слов:

Davon hat man mehr vom Meer: Bundfalten – Bermudas.

Фразеологизмы:

Wir stellen Männer modisch «auf die Beine».

Рифмовка в конце:

Die Qualität fühlt man, den Chic sieht man.

Ein Kostüm mit Klasse und Rasse.

Антитеза:

Zwei Teile — ein Preis.

Для синтаксиса рекламных текстов характерны:

а) устойчивые словосочетания и парные сращения:

In jedem steckt ein Puma.

б) свободные словосочетания, образующиеся в процессе речи:

Ein Flirt mit Sommer und Sonne. Mit dieser Schnüren – Jeans marschieren

Sie modisch in vorderster Front.

в) модификация различных словосочетаний, поговорок, названий книг известных авторов:

In Westen was Neues! Zeige mir Dein Bad, und ich sage Dir, wie Du wohnst.

г) моделирование ситуаций:

Sauna – Spaß für die ganze Familie: Hier kommen die Preise ins Schwitzen.

Междометия, слова – сигналы, употребляемые для кратчайшего выражения реакции человека на различные события реальной действительности:

Das Ah! Und Oh! Des Essens!

Ja, Ja, Jade (реклама крема)

е) рифмовки — функционально – нерегулярные языковые структуры:

Zwei phantastische Programme, die Ihr Schlafzimmer zum Traum – Raum machen.

Итак, синтаксис рекламы широко использует средства речевой выразительности. Подтверждается концепция Ю. Малиновича о синтаксичности эмоциональной экспрессии, так как она «опирается на потенциал разноуровневых языковых средств, конституирующих в совокупности эмоционально – экспрессивные предложения» (Малинович 1990:6). В рекламных текстах присутствует связь и взаимопереплетение синтаксиса, композиции предложений, стилистики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Малинович Ю.М. Экспрессия и смысл предложения: проблемы эмоционально – экспрессивного синтаксиса. — Иркутск: Изд-во Иркут. ун – та, 1989. — 213 с. 2. Малинович Ю.М. Эмоционально – экспрессивные элементы синтаксиса современного немецкого языка: Автореф. дис. ... д – ра филол. наук. — Л., 1990. — 34 с. 3. Sowinski, B. Werbeanzeigen und Werbesendungen. — München: R. Oldenbourg Verlag, 1979. — 191 S.